

Rekomendacijos dėl veiksmų
kovoiant su antisemitizmu ir
romafobija Lietuvoje, 2018 m.

Turinys

Ižanginis žodis	3
Apie projektą	5
Dėl vartojamų ir egzistuojančių antisemitizmo ir romafobijos apibrėžimų bei atsakingų institucijų	7
Vartojamos ir egzistuojančios antisemitizmo sąvokos	7
Dėl atsakingų institucijų	10
Demografiniai rodikliai Lietuvoje	12
Viešosios nuomonės apklausų apibendrinimas	14
Pirmoji dalis	17
1. Antisemitizmas Lietuvoje	17
1.1. Antisemitizmas švietimo sistemoje	19
1.1.1. Ugdymo programos ir edukacija	22
1.1.2. Švietimas apie Holokaustą ir antisemitizmą aukštosiose mokyklose.....	30
1.1.3. Neformalus švietimas/muziejų veikla	31
1.2. Antisemitizmas žiniasklaidoje	32
2.3.1. Išvados ir rekomendacijos	38
Politinis klimatas.....	43
1.4. Antisemitiniai neapykantos nusikaltimai, diskriminacija ir susiję teisės aktai	47
1.4.1. Neapykantos nusikaltimai.....	47
1.4.2. Diskriminacijos apraiškos	57
1.4.3. Kiti įstatymai turėję įtakos antisemitiniam diskursui	59
Antroji dalis	62
2. Romafobija Lietuvoje	62
2.1. Romų holokausto atminimas ir mokymas Lietuvoje	64
2.1.1 Romų holokausto pripažinimas	64
2.1.2 Tyrimai apie Romų holokaustą Lietuvoje	66
2.2. Romafobija politiniame kontekste	67
2.2.1. Romafobija ir romų holokausto ugdymas švietimo sistemoje.....	67
2.2.2 Romafobijos apraiškos teisėsaugoje	70
2.2.3. Romafobija žiniasklaidoje	70
2.2.4 Socialinė ir erdvinė segregacija kaip romafobijos išraiška.....	71
3. Fokus grupių analizė	73
3.1 Metodika	73
3.2 Tyrimo imtis	77
3.3. Žydų focus grupės rezultatų analizė	79
3.4. Romų focus grupės rezultatų analizė	83
4. Tyrimo išvados	88
4.1 Antisemitizmo dalis	88
4.2 Išvados romų holokausto ir romafobijos daliai	92

5. Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje, 2018 m.....	96
5.1 Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu Lietuvoje	96
5.2 Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su romafobija Lietuvoje	104
6. Summary analysis and recommendations	112
6.1. Conclusions: antisemitism in Lithuanian society	114
6.2. Conclusions: The Romani Holocaust and Prejudices against Roma	118
6.3 Recommendations for action in the fight against antisemitism in Lithuania	121
6.4 Recommendations for action in the fight against romafobia in Lithuania.....	126

Ižanginis žodis

Adv. Faina Kukliansky, Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenės pirmininkė

Nuoširdžiai džiaugiuosi Lietuvos žydų bendruomenei suteikta galimybe įgyvendinti EVZ (Vokietija) remiamą projektą „Rekomendacijų dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje, paruošimas ir viešinimas“. Vertinant didžiulę tarptautinio bendradarbiavimo svarbą ir aktualumą, bendruomenė projektą įgyvendina kartu su patyrusiais ir gerai pažįstamais partneriais: Romų visuomenės centru, Lietuvos žmogaus teisių centru ir Moterų informacijos centru bei suburta ekspertų grupę.

Kalbant apie antisemitizmo apraiškas Lietuvoje, teigiami pokyčiai akivaizdūs – švęsdama 30 metų nuo atsikūrimo pradžios, Lietuvos žydų bendruomenė išgyvena tikrą šiuolaikinį kultūrinį renesansą – ji yra stipresnė, o susidomėjimas žydiškąja tematika Lietuvoje yra didesnis negu bet kada anksčiau. Bendruomenė savo jėgomis iš dalies prisidėjo prie šio teigiamo lūžio – nuo 2013 m. įgyvendindama Tolerancijos kampaniją „Beigelių krautuvėlė“, kuri iki šiol pritraukė daugiau

Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje, 2018 m.

nei 7000 sekėjų socialinėse medijose ir atvėrė žydų kultūrą Lietuvos visuomenei. 2017-ieji taip pat žymėjo keletą svarbių laimėjimų Žmogaus teisių ir istorinės tiesos įamžinimo kontekste: surengtas jubiliejinis „Gyvųjų Maršas“ Panerių masinių žydų žudynių vietoje, Lietuva priėmė Tarptautinio Holokausto Aljanso (IHRA) Antisemitizmo definiciją, bendruomenė Lietuvoje ėmėsi lyderio vaidmens įgyvendinant tarptautinę atminties kampaniją „We Remember“, kurios kulminacija tapo Tarptautinės Holokausto aukų atminimo dienos minėjimo renginys LR Užsienio reikalų ministerijoje kartu su aukštais valstybės vadovais, žydų bendruomenės nariais bei visuomenininkais. 2018 m. vasarį bendruomenės pastangomis į lietuvių kalbą buvo išverstas ir išleistas Icchoko Rudaševskio „Vilniaus geto dienoraštis“. Šis leidinys, kuris yra autentiškas pirminis Holokausto istorijos šaltinis, sulaukė didžiulio visuomenės dėmesio, tikimės, kad jis bus priimtas kaip Holokausto švietimo priemonė šalies bendrojo lavinimo įstaigose.

Nepaisant kintančio visuomeninio ir politinio diskurso šiais svarbiais klausimais, darbas kovoje su diskriminacija dar nėra baigtas. 700 metų siekianti Lietuvos žydų istorija vis dar nėra deramai integruota į Lietuvos švietimo sistemą, lietuvių patirta sovietinė okupacija dažnai prilyginama Holokausto tragedijai, internete gausu neapykantos kalbos apraiškų, nukreiptų tiek į žydų, tiek į romų tautybės asmenis.

Esu įsitikinusi, jog sėkmingas šio projekto įgyvendinimas ženkliai prisidės prie tolimesnės Žmogaus teisių plėtros ir kovos su antisemitizmu bei romafobija, dialogo skatinimo tarp skirtingų, tačiau panašias problemas patiriančių bendruomenių ir valstybinio bei nevyriausybinių sektoriaus institucijų.

Apie projektą

[#AtmintisAtsakomybeAteitis](#)

Atmintis. Atsakomybė. Ateitis. Tai yra nuoseklūs laiptai, vedantys link realių teigiamų pokyčių visuomenėje. Demokratijos ir tolerancijos ateitis priklauso nuo atminties ir prisiimtos atsakomybės, leidžiančių žengti toliau. Žingsnis į ateitį – apžvelgus, įvertinus ir pasirėmus geriausių iniciatyvų prieš diskriminaciją patirtimi – toks yra šio projekto tikslas.

Nuosekliai dirbant **žmogaus teisių** užtikrinimo ir tolerancijos sklaidos bei švietimo **srityje** Lietuvos žydų Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė subūrė ekspertų grupę iš Lietuvos žmogaus teisių ekspertų, bendruomenių aktyvistų, akademinės visuomenės atstovų ir užsienio ekspertų. Ši grupė ėmėsi ambicingos užduoties - kurti veiksmingas ir kokybiškas rekomendacijas dėl veiksmų, kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje.

Inicijavusi tyrimus ir remdamasi jų rezultatais, pasitelkusi mokslinius darbus bei geruosius pavyzdžius, analizuoti projektai ir socialines iniciatyvos, prisidėjusios prie ksenofobijos apraiškų mažinimo Lietuvos visuomenėje. Grupė ekspertų ruošė rekomendacijas ir išvadas, apie veiksmus, kurie geriausiai pasiekia tikslines grupes ir turi esminį poveikį, skleidžiant toleranciją, keičiant visuomenės požiūrį į žydų bei romų tautines bendruomenes, bei integruojant pažeidžiamiausias grupes į visuomenę.

Naujosios rekomendacijos teikiamos EVZ fondui ir viešinamos Europos sąjungos lygmeniu.

Šių rekomendacijų pagrindu EVZ fondas formuos tolimesnių programų gaires, kovojant su antisemitizmu, romafobijos ir ksenofobijos apraiškomis Europos šalyse. Jomis vadovaujantis, bus siekiama efektyviai šalinti Lietuvos visuomenėje netoleranciją skatinančius stereotipus, mažinti atskirtį tarp etninių sluoksnių, užkirsti kelią įvairioms neapykantos „kitokiems“ apraiškoms.

Projektą lydėjo informacinė kampanija #AtmintisAtsakomybeAteitis socialiniuose tinkluose, ruošti straipsniai Lietuvos žiniasklaidoje, įvairūs renginiai, orientuoti į visuomenės švietimą apie tragišką žydų ir romų patirtį Holokausto metu ir sklaidantys ksenofobinius mitus.

Sukurtos rekomendacijos pristatytos baigiamojoje tarptautinėje konferencijoje, skirtoje paminėti tarptautinę dieną prieš fašizmą ir antisemitizmą. Konferencija bei kiti renginiai padėjo plėtoti efektyvų

Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje, 2018 m.

valdžios institucijų ir nevyriausybinių sektoriaus dialogą, pasidalinti patirtimi ir rekomendacijomis, siekiant užtikrinti tautinių bendruomenių teisių ir laisvių įtvirtinimą bei įgyvendinimą, demokratiškus procesus ir pilietinės visuomenės Lietuvoje stiprinimą ir tolerancijos sklaidą.

Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė projektą vykdė kartu su partneriais:

Romų visuomenės centras

Lietuvos žmogaus teisių centras

Moterų informacijos centras

Projektą „Rekomendacijų dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje, paruošimas ir viešinimas“ rėmė:

EVZ fondas (Vokietija). („Erinnerung, Verantwortung, Zukunft“ vok. – tai „Atmintis, Atsakomybė, Ateitis“ liet). Fondas remia sistemingus ir ilgalaikius tyrimus, analizuojančius romų ir žydų diskriminavimą bei marginalizaciją Europoje.

Geros valios fondas.

Daugiau informacijos:

Dovilė Rūkaitė, Projekto vadovė projects@lzb.lt

Geros valios fondas
Good Will Foundation
קרן רצון טוב

Dėl vartojamų ir egzistuojančių antisemitizmo ir romafobijos apibrėžimų bei atsakingų institucijų

Vartojamos ir egzistuojančios antisemitizmo sąvokos

Praėjus 79 metams nuo Shoa - didžiausios XX a. pradžios Katastrofos, šiandien kalbėti apie istorinę atmintį, priemones pažaboti neapykantą, žmogaus teises išlieka vienu svarbiausių prioritetu.

Nors Žmogaus teisių kategorija Tarptautinės teisės kontekste tapo realybe tik žmonijai įvertinus Katastrofos mastą ir padarinius, žmogaus teisių vystymasis tampa vis dinamiškesnis, diskriminacijos temos aktualumas nemažėja.

Antisemitizmas, o kartu ir kitos neapykantos formos išlieka realia problema visos Europos visuomenėje, todėl reaguodama į šiuos globalius procesus, Lietuvos žydų bendruomenė ėmėsi įgyvendinti EVZ ir Geros valios fondo finansuojamą projektą „**Rekomendacijų dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje paruošimas ir viešinimas**“.

Kalbant apie antisemitizmo mastą Lietuvoje, vienareikšmiško atsakymo kol kas nėra. Su juo kovoti pasitelkiant edukaciją, Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė (toliau – LŽB) ėmėsi vykdyti Tolerancijos kampaniją socialinėse medijose kuri pritraukė daug lietuvių, supratusių, kad žydų tragedija yra ir visos Lietuvos tragedija. Atsižvelgiant Tolerancijos kampanijos (vykdomos nuo 2013 m.) rezultatus, galima pastebėti, kad pradedama atviriau kalbėti apie Holokaustą ir lietuvių dalyvavimą jame, labiau domimasi žydų istorija, jų likimu Antrojo Pasaulinio Karo metu. Kita vertus, neapykantos kalba viešojoje erdvėje klesti, o tam tikros visuomenės grupės, ypatingai žydai, romai, netradicinės lytinės orientacijos žmonės yra nuolatiniu jos taikiniu. Neapykantos kalbos tendencijos nemažėja, o Internetas tampa jos poligonu, o pasitelkiamos teisinės priemonės su tuo kovoti nėra visuomet adekvačios ir pasiekiančios savo tikslą.

Projekto „Rekomendacijų dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje

paruošimas ir viešinimas“ kontekste, svarbu apžvelgti vartojamas ir egzistuojančias antisemitizmo ir romaforbijos apibrėžtis.

Bendriausia prasme antisemitizmas – priešiškus žydų tautai, o atitinkamai romaforbija – priešiškus, neigiamas išankstinis nusistatymas romų tautos ar romų tautybės asmenų atžvilgiu. Nors pačią brutaliausią, atviro genocido, formą antisemitizmas bei romaforbija įgavo Antrojo pasaulinio karo metu, priešiškus šioms tautinėms grupėms fenomenas buvo žinomas nuo neatmenamų laikų. Įsišaknijęs buitinis antisemitizmas iš esmės yra tapęs lietuvių folkloro dalimi. Nors negatyvūs stereotipai tampa vis labiau archajiški Lietuvos visuomenėje, tam tikra atgyvena, kartas nuo karto jie išplaukia į viešumą vienu ar kitu pavidalu. Sunku kalbėti apie visišką antisemitizmo ar romaforbijos fenomeno pažabojimą, tačiau verta vykdyti aktyvią prevenciją – Lietuvos švietimo sistemoje nėra tinkamai integruota Lietuvos žydų istorija, o taip pat tautiškai homogeniškoje Lietuvos visuomenėje per mažai skiriama dėmesio tolerancijos ugdymui, švietimui apie kitas Lietuvos tautines grupes. Tai suteikia sąlygas sklisti pavojingam latentinės formos antisemitizmui bei romaforbijai, kurie daugeliu atveju yra netinkamo ar nepakankamo ugdymo pasekmė.

Kalbant apie romaforbijos ir antisemitizmo fenomeno skirtumus, verta pažymėti, kad skirtingai nei žydai, kurie traktuojami kaip etnoreliginė, tautinė grupė, romai visuomenėje dažniausiai traktuojami kaip socialinė (ar socialinėje atskirtyje esanti) grupė, todėl atitinkamai formuojamas kitoks stereotipas, stigma ir žydų bei romų padėtis visuomenėje yra pakankama skirtinga – romaforbija yra kur kas aiškiau pastebima ir matoma Lietuvos visuomenėje. Kai tipiška antisemitizmo apraiška yra Holokausto menkinimas, romaforbijos atveju tai yra romų tautybės asmens vengimas, ignoravimas tiesioginė diskriminacija (darbo rinkoje ar pan.). Nepaisant šių skirtumų, svarbu apie abi problemas kalbėti vienoda apimtimi, nes tiek užslėptas-latentinis antisemitizmas, tiek atviresnė romaforbijos forma yra itin pavojingi, tolimesnę šių visuomenės narių integraciją, visuomenės progresą lėtinantys reiškiniai.

Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafofobija Lietuvoje, 2018 m.

Vertinant antisemitizmo definicijos vystimąsi, svarbu pažymėti, jog 2016-ųjų gegužę, Tarptautinis Holokausto Atminties Aljanso (IHRA, toliau - Aljansas) plenarinėje sesijoje, 31 Aljanso narė priėmė darbinę antisemitizmo definiciją, kuri sako, jog „Antisemitizmas yra tam tikras požiūris į žydus, kuris gali pasireikšti kaip neapykanta žydams. Žodinės (retorinės) ir fizinės apraiškos yra nukreiptos prieš žydų ar nežydų tautybės asmenis ir/ ar jų turtą, žydų visuomenines institucijas, religinę infrastruktūrą. Atitinkamai, 2017 m. birželio 1 d. Europos Sąjungos Parlamentas priėmė rezoliuciją dėl kovos su antisemitizmu, kurios esminis elementas – kvietimas ES valstybėms narėms adaptuoti minėtą definiciją savo teisinėje sistemoje, kas sudarytų sąlygas efektyvesniai kovai su antisemitizmu. Kalbant apie priešiško tam tikroms visuomenės grupėms apibrėžtis, svarbu atsižvelgti į realias tuo metu egzistuojančias neapykantos apraiškas. Aljansas, plenarinėje sesijoje vadovavosi šiais šiuolaikinio antisemitizmo pavyzdžiais, kurie pasireiškia:

- Kviečiant, padedant ar pateisinant žydų tautybės asmenų žudymą ar sužeidimą vykdytą vadovaujantis radikalia ideologija ar ekstremistinėmis religinėmis pažiūromis;
- Skleidžiant melagingus, dehumanizuojančius, stereotipinius kaltinimus prieš žydus arba žydų tautą kaip kolektyvą;
- Kaltinant žydus kaip atsakingus už tikrą ar menamą veiklą, įvykdytą vieno žydų tautybės asmens arba ne žydo tautybės asmens;
- Neigiant žydų tautybės asmenų genocidą (Holokaustą), vykdytą Nacionalsocialistinės Vokietijos ar jos rėmėjų, įskaitant ir šio nusikaltimo masto, metodų ir kt. neigimą;
- Kaltinant žydus (kaip žmonių grupę ar kai Izraelio valstybę) išradus Holokaustą;
- Vertinant žydus kaip labiau lojalius Izraeliui nei valstybei, kurioje jie gyvena;
- Neigiant žydų tautos apsisprendimo laisvės principą (pavyzdžiui teigiant, kad Izraelio Valstybė yra įkurta rasistiniais pagrindais);
- Naudojant dvigubus standartus žydų tautybės asmenų atžvilgiu;
- Naudojant tradiciškai su antisemitizmu siejamą simboliką, stereotipus siekiant apibūdinti Izraelį ar izraeliečius;
- Lyginant dabartinę Izraelio vykdomą politiką su nacių režimu;

- Laikant žydus kolektyviškai atsakingus už Izraelio, kaip valstybės, veiksmus.

Taip pat Aljanso plenarinėje sesijoje buvo pažymėta, jog:

- Antisemitiniai aktai turi kriminalinį (neteisėtą) pobūdį, kai yra tokią veiką numatantis įstatymas;
- Neteisėta veika turi antisemitinį pobūdį, kai ji yra nukreipta į tam tikrus asmenis ar turtą dėl jų esamų, numanomų ar tariamų sąsajų su žydų tautybės asmenimis;
- Antisemitinė diskriminacija vadinamas nesudarymas tokių pačių ar lygiaverčių sąlygų žydų tautybės asmenims kaip ir kitiems visuomenės subjektams.

Dauguma šių apibrėžčių ar jų elementų galima adaptuoti ir vertinant romafobijos apraiškų atvejus bei pačio fenomeno apibrėžtį. Galima išskirti kelis esminius apibrėžčių bruožus, kurių vienas būdingiausių abejais atvejais yra individo veiksmų vertinimas kaip kolektyvo ar atvirkščiai, taip dvigubų standartų naudojimas, atitinkamų visuomenės grupių vertinimas kaip mažiau lojalių valstybei.

Dėl atsakingų institucijų

Lietuvoje vienos/centralizuotos antisemitizmą ir/ar romafobiją koordinuojančios institucijos šiuo metu nėra. Lietuvos įstatyminė bazė yra pakankama užtikrinti tinkamą teisių apsaugą esant neapykantos nusikaltimams – Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas įtvirtina nuostatas tiek dėl tautinės nesantaikos kurstymo, tiek dėl Holokausto neigimo. Vis dėlto svarbu atkreipti dėmesį, kad teisėsaugos institucijos (teismai, policija) dažnai neidentifikuoja nusikaltimo turint antisemitizmo ir/ar romafobijos (neapykantos nusikaltimo) bruožų, nuo to atitinkamai kenčia neapykantos nusikaltimų Lietuvoje statistikos tikrumas.

Esant žmogaus teisių pažeidimams, alternatyvos teisėsaugos institucijoms (teismui, policijai) yra šios:

- Seimo kontrolieriaus įstaiga (kai pažeidimas yra padarytos valstybės institucijos) - valstybinė institucija, atsakinga už jūsų žmogaus teisių apsaugą ir gerą viešąjį administravimą Lietuvoje. Kontrolierius yra nepriklausomas nuo valdžios institucijų, Seimo ir teismų;
- Lygių galimybių kontrolieriaus įstaiga (kai pažeidimas susijęs su diskriminacija) - Lygių galimybių kontrolieriaus įstaiga yra valstybinė institucija, atsakinga už jūsų lygiateisiškumo ir nediskriminavimo principų apsaugą Lietuvoje. Kontrolierius yra nepriklausomas nuo valdžios institucijų, Seimo ir teismų;
- Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnyba – tiria žmogaus teisių pažeidimus visuomenės informavimo priemonėse. Inspektorius nagrinėja suinteresuotų asmenų skundus dėl visuomenės informavimo priemonėse pažeistos jų garbės ir orumo, teisės į privataus gyvenimo apsaugą pažeidimų.

Nors su diskriminacija, neapykantos nusikaltimais ar kitais žmogaus teisių pažeidimais susijusių skundų nenagrinėja, nes neturi tam atitinkamų institucijų suteiktų įgaliojimų, didelį darbą suteikiant reikiamas konsultacijas, užtikrinant emocinės pagalbos suteikimą, Lietuvoje atlieka Nevyriausybinių organizacijų sektorius, kuris taip pat apsiima ir minėtų neapykantos apraiškų monitoringu ir analize.

Demografiniai rodikliai Lietuvoje

Šioje dalyje trumpai apžvelgiama Lietuvos gyventojų sudėtis, išskiriant žydų ir romų skaičių.

Prof. Dov Levin savo knygoje “Trumpa žydų istorija Lietuvoje” rašo, jog pirmieji žydai, pirkliai iš Pietų ir Rytų Europos, Lietuvą pasiekė veikiausiai jau XII amžiuje. Jiems iš paskos sekė bėgliai nuo kalavijuočių ir kryžiuočių persekiojimų bei “juodojo maro”. Žydų dar būta tarp pirklių ir amatininkų, kuriuos pirmojoje XIV pusėje į Lietuvą poakvietė Didysis kunigaikštis Gediminas. Gedimino senelis Vytautas taip pat vykdė žydams palankią politiką ir jo valdymo metu žydų Lietuvoje skaičius pastoviai augo. Žydų padėtis valdant skirtingiems vadovams aitinkamai kito, tačiau beveik visais laikais žydai sudarė ženkliai visų gyventojų dalį ir daugeliu istorijos tarpsnių išliko didžiausia tautine mažuma Lietuvoje, pavyzdžiui, 1909 m. duomenimis žydai sudarė 49,9 % visų Kauno gubernijos miestų gyventojų.

Lietuvos gyventojų tautinė sudėtis itin stipriai pakito Antrojo pasaulinio karo metu, toliau kito ir Sovietinės okupacijos metu, todėl pateikiama tautinė gyventojų sudėtis tarpukariu, Sovietinės okupacijos laikotarpiu ir pristatant besikeitusią demografinę situaciją Nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje. Gyventojų skaičius ir Lietuvoje gyvenančių žydų ir romų skaičius neturėtų būti siejamas su anti-semitizmo ar romaforbijos prielaidomis.

Čia pateikiami duomenys, cituojami kituose antriniuose šaltiniuose – pristatant atitinkamai tuometinės nepriklausomos Lietuvos sudėtį ir pateikiant apytikslę gyventojų sudėtį ir Klaipėdos bei Vilniaus krašte. “Pagal oficialius gyventojų surašymo, kuris įvyko 1923 m. rugsėjo 23 d. duomenis, vadinamoje Kauno Lietuvoje (be Vilniaus krašto) ir Klaipėdos krašte (gyventojų surašymas ten vyko 1925 m.) 81,8 proc. gyventojų buvo lietuviai, o tautinės mažumos atitinkamai sudarė beveik penktadalį šalies gyventojų. Skaitlingiausia mažuma buvo žydai – 156,1 tūkst. (7,2 proc.). Vokiečių buvo 90,6 tūkst (4,2 proc.), lenkų – 65,7 tūkst. (3 proc.), rusų – 45,6 tūkst. (2,1 proc. <...> Apibendrinant gyventojų surašymus, įvykdytus Kauno Lietuvoje (1923 m.), Klaipėdos krašte (1925 m.) ir Vilniaus krašte (1931 m.) ir atsižvelgiant į natūralų gyventojų prieaugį, matyti, kad dabartinėmis Lietuvos sienomis apribotoje teritorijoje XX a. antrojo ir trečiojo dešimtmečių sandūroje gyveno kiek daugiau nei 3 mln. gyventojų, o jų tautinė sudėtis atrodė taip: lietuviai – 1854, 5 tūkst. (69,1 proc.), lenkai – 409,7 tūkst. (15,3 proc.), žydai – 220,5 tūkst. (8,2 proc.),

vokiečiai – 91,5 tūkst. (3,4 proc.)”. Kitų grupių atstovai pagal Eduard Mažul pateikiamą apibendrinimą sudarė mažesnę gyventojų dalį¹.

Edukologė Aušra Simoniukštytė savo straipsnyje “Lietuvos romų istorijos apžvalga”, rašo, kad pagal 1923 m. visuotinį gyventojų surašymą Lietuvoje užfiksuoti tik 284 romų kilmės asmenys, tačiau šios statistikos patikimumu yra suabejojęs I. Kisinis (1936 m.), taip pat apie romų holokaustą rašęs Vytautas Toleikis (2001 m.). Spėjama, jog tarpukariu Lietuvoje gyveno apie 1500 romų (Salys, Kisinis 1936)²”.

Gyventojų sudėtį itin stipriai pakeitė Antrojo pasaulinio karo metu besikeičiantys okupaciniai režimai. Pasak istoriko Arūno Bubnio, “baisiausią tragediją nacių okupacijos metais patyrė Lietuvos žydų bendruomenė. Okupantų ir vietinių kolaborantų pastangomis buvo įvykdytas šalies istorijoje analogo neturintis Lietuvos žydų genocidas. Lietuvos žydų bendruomenė (litvakai) buvo visiškai sunaikinta. Kitų Lietuvoje gyvenusių etninių grupių nuostoliai šiuo laikotarpiu buvo žymiai mažesni. Nacių genocido politika kitoms tautoms (išskyrus negausią čigonų etninę grupę) nebuvo taikoma. Nežydų tautybės Lietuvos gyventojai (lietuviai, lenkai, baltarusiai, rusai) buvo persekiojami ne dėl rasinių ir tautinių priežasčių, bet dėl naciams priešiškos veiklos arba dėl potencialios grėsmės okupaciniam režimui³”.

Gintarė Malinauskaitė savo pranešime rašo, kad Prieš Antrąjį Pasaulinį karą Lietuva buvo žinoma dėl savo didelės žydų bendruomenės (apie 240000 žydų gyveno Lietuvoje, tik apie 20000 išgyveno Holokaustą)⁴, Holokausto metu buvo nužudyti apie 95% visų Lietuvos žydų⁵.

Edukologė Aušra Simoniukštytė teigia, kad nacių okupacijos metu romai buvo viena iš skaudžiausiai nukentėjusių Lietuvos gyventojų grupių⁶. Romų holokaustą tyrinėjusio Vytauto

¹ Mažul Eduard, “Tautinių mažumų apsaugos tarpukario Lietuvoje raida”, p. 83-99, Teisė, 2006 Nr. 61, p. 90. Prieiga internetu: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2006~1367171426019/DS.002.0.01.ARTIC>

² Simoniukštytė Aušra, “Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties”, Aušra, p. 123-154, Lietuvos etnologija. 2007, 6 (15), p. 135-136.

³ Dr. Bubnys Arūnas, “Nežydų tautybės gyventojų kalinimas nacistiniuose kalėjimuose ir priverčiamojo darbo stovyklose Lietuvos generalinėje srityje (1941-1944)”.

⁴ Donskis Leonidas, “Another word of uncertainty: Anti-Semitism in Modern Lithuania, NORDEUROPAforum, 1/2006, p. 11.

⁵ Malinauskaitė Gintarė, Holocaust memory and Antisemitism in Lithuania: Reversed Memories of the Second World War, 8-9 November, 2013, International Conference “Antisemitism in Europe: Today: the Phenomena, the Conflicts”. The Foundation “Remembrance, Responsibility and Future” and the Centre for Research on Antisemitism Berlin, p. 2.

⁶ Simoniukštytė Aušra, “Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties”, Aušra, p. 123-154, Lietuvos etnologija. 2007, 6 (15), p. 135-136.

Toleikio nuomone, nacių okupacijos metu buvo nužudyti ne mažiau nei apie 500 romų, apie 1000 romų buvo deportuoti į Vokietiją ir Prancūziją, didžioji dalis jų sugrįžo⁷”.

Pasikeitus režimams po karo, rasinį antisemitizmą pakeitė institucinis. Iš dalies tai lėmė didelį žydų gyventojų skaičių pokytį (mažėjimą) tarp 1950-1990 m. Kitas žydų gyventojų mažėjimo LTSR faktorius buvo patogesnės aplinkybės emigruoti lyginant su kitomis tarybų respublikomis.

Remiantis visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje ir toliau labai sparčiai mažėjo gyvenančių žydų skaičius, didelis skaičius jų išvyko dar Lietuvai esant okupuotai Sovietų sąjungos. Lietuvoje gyvenančių žydų skaičius Sovietinės okupacijos metais (skliausteliuose nurodomas procentais nuo bendrojo gyventojų skaičiaus): 1959 m. – 24672 (0,91%) , 1970 m. – 23 564 (0,75%), 1979 m. - 14 697 (0,43%), 1989 m. – 12392 žydai (0,34%).

Lietuvoje gyvenusių romų tautybės asmenų skaičius Sovietinės okupacijos metais: 1959 m. – 1238 (0,04%), 1970 m.) – 1880 (0,06%), 1979 m. – 2306 (0,07%), 1989 m. – 2718 (0,07%)⁸.

Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę, remiantis visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, žydų Lietuvoje gyveno 2001 m. – tik 4007 asmenys (0,12%), o 2011 m. – 3050 (0,10%), romų: 2001 m. – 2571 (0,07%), 2011 m. – 2115 (0,07%).

Taigi, nepaisant to, kad Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę, tiek žydų, tiek romų skaičius Lietuvoje yra pakankamai mažas, anti-semitizmas ir romaforbija egzistuoja įvairiose srityse ir atitinkamai daro įtaką skirtingų grupių teisių užtikrinimui, įstatymų priėmimui.

Viešosios nuomonės apklausų apibendrinimas

Viešosios nuomonės apklausų rezultatai pristatomi remiantis Etninių tyrimų instituto (anksčiau – Etninių tyrimų centro) nuo 2005 metų kasmet atliekamomis visuomenės nuomonės apklausomis, matuojančiomis socialinę distanciją. “Matuojant socialinę distanciją užduodami klausimai apie

⁷ Toleikis Vytautas, “1941-1944. Nazi occupation. Holocaust and other crimes perpetrated by Nazis. Persecution of non-Jews . Lithuanian Romas in the years of nazi occupation”.

⁸ Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatai: gyventojai pagal tautybę, gimtąją kalbą ir tikybą, Lietuvos statistikos departamentas, 2013 m. kovo 15 d., P. 7. Prieiga internetu: https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Gyv_kalba_tikyba.pdf/1d9dac9a-3d45-4798-93f5-941fed00503f

norą arba nenorą gyventi kaimynystėje, dirbti vienoje darbovietėje arba nuomoti būstą įvairioms visuomenės grupėms Lietuvoje. Apklausų duomenys atskleidė, kad palankiausiai vertinami aukštesnės socialinės padėties asmenys, tradicinių krikščioniškosios kilmės kryptų tikėjimo atstovai, asmenys su fizine negalia. Kalbant apie etnines grupes palankiausiai vertinami ukrainiečiai, baltarusiai, rusai ir lenkai. Nuostatos šių gyventojų grupių atžvilgiu liko beveik nepakitusios nuo 2005 metų.”

Analizuojant Etninių tyrimų instituto visuomenės nuomonės apklausas ir palyginant jas nuo 2005 metų, žydai vertinami gerokai palankiau 2017 metais nei 2005 metais. Vis dėlto, visuomenės požiūris į romus buvo ir yra vis dar labai neigiamas.

2016 m. ir 2017 m. duomenimis kaimynystėje su romais nenorėtų gyventi 63,8 % žmonių ir pagal šį aspektą yra viena iš neigiamiausiai vertinamų visuomenės grupių, su žydais – 11,1% ir atitinkamai 15,2%. 2005 metų visuomenės nuomonės apklausos duomenimis kaimynystėje su romais nenorėjo gyventi 77%, su žydais – 31% apklaustųjų⁹.

2016 m. ir 2017 m. duomenimis dirbti vienoje darbovietėje su romais nenorėtų 45,3% ir 47,6% žmonių, su žydais – 11,4% ir 11,6%.

Išnuomoti būsto 2016 m. ir 2017 m. romams nenorėtų 66,8 % ir 61,9% žmonių, žydams – 11,4% ir 12,6%.

Dėl būsto nuomos ir darbo vienoje darbovietėje 2005 metų apklausos duomenų nėra.

“Kasmet taip pat užduodamas klausimas ir apie tai, kaip per pastaruosius 5 metus pasikeitė Lietuvos gyventojų nuomonė apie tam tikras visuomenės grupes. 2016 m. duomenimis, labiausiai nuomonė pablogėjo apie romus (67,4%), iš įkalinimo įstaigų išėjusius asmenis, pabėgėlius bei musulmonus (kad nuomonė apie šias grupes pablogėjo atsakė virš 60 proc. respondentų). 2017 m. duomenimis, labiausiai nuomonė pablogėjo apie romus (63,9%), musulmonus, iš įkalinimo įstaigų išėjusius asmenis ir pabėgėlius (kad nuomonė apie šias grupes pablogėjo atsakė apie 60 proc. respondentų)”. Tik 13% ir 12,8% gyventojų nuomonė pagerėjo apie romus 2016 m. ir 2017 m. Kad nuomonė pablogėjo apie žydus 2016 m. ir 2017 m. atsakė 21% ir 26,3% apklaustųjų, pagerėjo – 36,6 proc. ir 27,4%.

⁹ Socialinių tyrimų instituto Etninių tyrimų centro užsakymu UAB RAIT atliktos visuomenės nuomonės apklausos rezultatai, 2005 m. Prieiga internetu: <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/ETC-vis-nuomones-apkl.-2005-05-5-8.pdf>

“Remiantis Žmogaus teisių stebėjimo instituto užsakyta apklausa, nėra išskirtos gyventojų nuostatos romų ar žydų atžvilgiu, tačiau prašoma įvertinti, kokia yra labiausiai diskriminuojama socialinė grupė Lietuvoje. Tautinės mažumos priskiriamos prie labiausiai diskriminuojamų grupių (3,71 balo iš 10) (2016 m.). Šis vertinimas šiek tiek kito nuo 2010 metų – kuriais tautinių mažumų diskriminacijos lygis buvo visuomenės apklausos metu vertinamas 3,45 balo. Kitoms labiausiai diskriminuojamų asmenų grupėms priskiriami asmenys su psichine negalia (5,6), pagyvenę asmenys (5,40), asmenys su fizine negalia (5,21), pabėgėliai (5,02), seksualinės mažumos (4,93), moterys (4,00) ir vaikai (3,71). Tas pats tyrimas nustatė, kad su savo teisių pažeidimais susidūręs teigė kas penktas respondentas. Nepaisant to, kad šiek tiek daugiau nei pusė visų respondentų (57%) teigė žinantys, kur kreiptis dėl pažeistų teisių, vos 7% iš apklaustųjų, kurie manė, kad jų teisės buvo pažeistos, ėmėsi veiksmų joms ginti ir kreipėsi dėl šių pažeidimų. Nors šiuo atžvilgiu situacija šiek tiek pagerėjo lyginant su 2014 m., kada šis indikatorius siekė 5%, dabartinė padėtis vis dar yra kelianti nerimą ir rodo didelį pasitikėjimo žmogaus teises ginančiomis institucijomis nuokrytį: pavyzdžiui, 2012 m. analogiškoje apklausoje savo teises gynę nurodė 18% susidūrusiųjų su pažeidimais.¹⁰”

¹⁰ Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį. Reprezentatyvi gyventojų apklausa 2016. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, p. 13, 3.

Pirmoji dalis

1. Antisemitizmas Lietuvoje

Birutė Sabatauskaitė, Simona Gaidytė, Lietuvos žmogaus teisių centras

Šioje dalyje apžvelgiamos antisemitizmo apraiškos švietimo, žiniasklaidos, politikos ir teisėsaugos srityse. Pateikiant informaciją remiamasi pastarųjų 10 metų mokslininkų darbais, tarptautinių organizacijų teikiamomis rekomendacijomis, nevyriausybinių organizacijų tyrimais ir šešėlinėmis ataskaitomis. Kai kuriais atvejais, naudojami ir senesni nei 10 metų mokslininkų darbai, siekiant pristatyti kontekstą, kuris svarbus analizuojant modernųjį antisemitizmą Lietuvoje. Darbe pristatoma, kaip keitėsi požiūris į istorijos interpretavimą Lietuvoje, kaip vystėsi mokslas apie žydų istoriją, Holokausto tyrinėjimas, kaip šie klausimai buvo interpretuojami žiniasklaidoje, bei kokie politiniai žingsniai turėjo didelės įtakos žydų, kaip Lietuvos gyventojų, vietai, taip pat atkreipiamas dėmesys į kai kuriuos teisės aktus, priimtus Lietuvai atkūrus nepriklausomybę.

Remiantis prof. Leonido Donskio straipsniu, lietuviškasis antisemitizmas, neturintis labiau „s sofistikuotų“ antisemitizmo formų, kaip kad „Holokausto neigimas“ ar Antrojo Pasaulinio karo istorijos revizionistinės versijos, iš esmės išlieka giliai grindžiamas ideologine ir politine demonologija, būdinga XIX amžiaus pabaigai ar XX a. pradžiai¹¹.

Istoriko profesoriaus Vyganto Vareikio nuomone, Lietuvoje yra neapykantos žydų atžvilgiu pavyzdžių, tačiau antisemitinės nuostatos šalyje formavosi dėl religijos ir kaimyninių valstybių įtakos, nežinojimo ar tiesiog praktinių ekonominių sumetimų. Priešingai nei Vokietijoje, Austrijoje ar Lenkijoje, jos niekada nebuvo sąmoningai sukonstruota politinė doktrina¹².

Pasak Leonido Donskio, sovietinėje Lietuvoje nebuvo atviro antisemitizmo, panašaus į Lenkijoje vyravusį antisemitizmą. Jo nuomone taip susiklostė dėl to, kad lietuviškasis antisemitizmas buvo apribotas sovietinio antisemitizmo formų, o lenkiškasis antisemitizmas daug labiau priminė modernųjį europietišką antisemitizmą. Sovietų sąjungoje, visa žydų istorija, tame tarpe ir Shoah dingo iš viešojo gyvenimo, palikdama tik keletą pėdsakų. Žydai buvo stigmatizuojami visur, žodis

¹¹ Donskis Leonidas, „Another word of uncertainty: Anti-Semitism in Modern Lithuania, NORDEUROPAforum, 1/2006, p. 13.

¹² Švaraitė Izabelė, „Istorikas Vygantas Vareikis: Lietuviškasis antisemitizmas nėra ideologija“, manoteises.lt, 2017-12-14. Prieiga internetu: <http://manoteises.lt/straipsnis/istorikas-vygantas-vareikis-lietuviskas-antisemitizmas-nera-ideologija/>

“žydas” tapo menkinančiu, o žydai gyveno atskirtyje. Dėl to, profesoriaus nuomone, visai nestebina tai, kad lietuviai, ypačingai jaunosios kartos, toliau neišmano Antrojo Pasaulinio karo istorijos ir nežino apie žydų katastrofą¹³ (2006 m.).

Tiesa, šio tyrimo autoriai atkreipia dėmesį, kad Holokausto neigimo ar aukštinimo atvejų yra pasitaikę atskirų mokslininkų tarpe ar atskirų grupuočių veikloje, kaip toliau apžvelgiama atskiruose skyriuose. Todėl atsižvelgiant į lietuviško antisemitizmo pateikiamą apibūdinimą, tai daugiau išimtiniai atvejai nei paplitusi antisemitizmo forma.

Prof. L. Donskis įvardina, kad “antisemitizmas”, nors pagrįstai gali būti priskirtas lietuviams, visgi nėra vienintelis požiūris į žydus. Pagrindinis vyraujantis požiūris geriau gali būti apibūdinamas kaip įtampa ir gynybinis požiūris dėl kai kurių “nepatogių” praeities aspektų. Jis pabrėžia, kad vis dėlto, kad atskirtis ir atstūmimas tapo žydų likimu Centrinėje ir Rytų Europoje¹⁴. Į tokį požiūrį dėmesį atkreipia taip pat mokslininkai Š. Liekis, D. Budrytė, V. Davoliūtė, L. Truska. Kaip daugiau rašoma skyriuje apie antisemitizmą politikoje, atkreipiamas dėmesys į Lietuvoje kurtą dviejų genocidų teoriją, taip siekiant iškelti lietuvių tautos tragediją, kuri neabejotinai svarbi ir verta istorikų tyrinėjimų, atminties politikos, tačiau lietuvių trėmimai buvo prilyginti genocidui ir įkurta komisija, turėjusi tirti dviejų genocidų padarytą žalą Lietuvai.

Atkreiptinas dėmesys, kad toliau apžvelgiama antriniuose šaltiniuose pateikiama informacija apie antisemitizmo apraiškas Lietuvoje ar teisės aktus bei įvykius, turinčius poveikį požiūriui į žydus Lietuvoje. Daugybė šaltinių analizuoja antisemitizmą XX amžiuje, tačiau antisemitizmą XXI amžiaus Lietuvoje analizuojančių akademinių darbų, straipsnių ganėtinai mažai. Kai kurias antisemitizmo apraiškas galima atpažinti dėl to, kaip buvo pradėta analizuoti Lietuvos istorija, žydų istorija, Holokausto istorija, taip pat ir lietuvių dalyvavimas vykdam Holokaustą Lietuvoje. Antisemitizmo apraiškos taip pat aptinkamos svarstant žydų turto restitucijos klausimus. Antisemitizmu laikytina ir tai, kad ilgą laiką Lietuvoje apie Holokaustą buvo kalbama tik akademiniuose sluoksniuose, o plačiojoje visuomenėje šis klausimas liestas ganėtinai mažai. Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį, kad pastaruosius keletą metų vyko tam tikras lūžis viešojoje erdvėje, pastebimas daug didesnis visuomenės įsitraukimas.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid, p. 11.

1.1. Antisemitizmas švietimo sistemoje

Simona Gaidytė

Šios atliekamo tyrimo dalies tikslas yra antrinių šaltinių analizė apie kovą su antisemitizmu švietimo sistemoje. Antisemitizmu yra laikomas ir Holokausto neigimas, todėl švietimas apie Holokaustą Lietuvoje taip pat yra svarbi šio tyrimo dalis. Tyrimo laikotarpis apima 2007 m. ir tęsiasi iki pat 2017 m., tačiau kalbant apie švietimą svarbu apžvelgti ir istorines švietimo sistemos formavimosi aplinkybes nuo Lietuvos nepriklausomybės atgavimo. Pirmoje tyrimo dalyje yra apžvelgiami bendrai švietimo sistemoje kylantys klausimai, o taip pat apžvelgiami šaltiniai nagrinėjantys švietimo sistemos prielaidas ir jos susiformavimą.

Atliekant antrinių literatūros šaltinių analizę pastebėtina, kad stokojama išsamių ir gilių analizių apie antisemitizmo ir Holokausto temas švietimo sistemoje. Apie bendrą švietimo sistemą ir žmogaus teises informaciją pateikia ENAR (Europos tinklas prieš rasizmą/ European network against racism). Šešėlinėje ENAR ataskaitoje už 2009 ir 2010 metus minima, kad bendro lavinimo mokyklose dėstoma tik Romos katalikų konfesijos tikybos pamokos, o kitų religijų mokymai nesulaukia pakankamo dėmesio¹⁵. Tokia susiklosčiusi situacija švietimo sistemoje buvo apskūsta Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai. Švietimo ir mokslo ministerijos viceministras paaiškino, kad ministerija patikrino skundą ir paskelbė (su nuorodomis į Konstitucijos 40 straipsnį), kad nacionalinės ir savivaldybių švietimo institucijos yra pasaulietinės. Ministerijos atstovas teigė, kad tik tėvų prašymu yra mokoma krikščioniškos religijos. Be to, Švietimo įstatymo 31 straipsnyje teigiama: „religija yra neprivaloma moralinio ugdymo dalis“. Po tyrimo Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba pareiškė, kad nėra jokių objektyvių įrodymų, kad Lietuvos švietimo sistemoje nebūtų laikomasi lygių galimybių principo, o tėvai turi teisę pasirinkti religinį mokymą klasėse¹⁶.

Visgi, atliekant naujausių laikų analizę apie antisemitizmą ir Holokausto ugdymą švietimo sistemoje, būtina apžvelgti aplinkybes ir istorinę raidą po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo. Šioje dalyje trumpai apžvelgiami profesorių Š. Liekio ir L. Donskio tekstai apie antisemitizmo ir

¹⁵Gediminas Andriukaitis, Nerijus Kliukas, ENAR Lithuania shadow report 2009-2010, Racism and Discrimination in Lithuania, Lithuanian Centre for Human Rights, p.15.

¹⁶Ten pat, p. 16.

Holokausto diskurso raidą istorinėje ir politinėje Lietuvos aplinkoje ir kokią šių temų atspindys turėjo švietimo sistemai.

Prof. Šarūnas Liekis 2003 m. atliktoje analizėje teigia, kad Lietuvoje istorinės žinios apie žydų istoriją ir kultūrą yra ribotos dėl to, kad visu Sovietų okupacijos laikotarpiu žydų istorija ir kultūra nebuvo akademinis subjektas¹⁷. Prof. Š. Liekio mintis patvirtina ir Prof. L. Donskio išdėstyta mintis, kad visoje Sovietų Sąjungoje po Antrojo Pasaulinio karo „dingo“ visa Holokausto istorija¹⁸. Dėl šios priežasties žydų istorija ir kultūra buvo pamiršta, o akademinis diskursas pradėjo formotis tik nepriklausomoje Lietuvoje. Šiandien žydų ir lietuvių istorinis santykis kaip akademinė tema sulaukia daugiau dėmesio tyrinėjant platesnę istorinės atminties transformaciją posovietiniame laikotarpyje¹⁹. Pirmojoje konferencijoje vykusioje Niujorke apie Vilnių, kaip vieną iš svarbių žydų kultūros centrų, atsiskleidė prioritetų skirtumai, kurie parodė, kad Lietuvos mokslininkai buvo gerokai atsilikę nuo dominuojančių viešųjų diskursų Vakaruose. Svarbiausias aspektas į kurį buvo atkreiptas dėmesys, kad Lietuvos mokslininkai lietuvių kolaboravimo Holokausto metu nelaikė problema²⁰. Tuo tarpu istorikas A. Bubnys teigia, kad Lietuvos istorikų vengimą imtis Holokausto tyrimų iš dalies būtų galima paaiškinti tuo, kad sovietmečiu ši tema režimo buvo išnaudojama politiniais ir propagandiniais tikslais savo priešų, vadinamųjų „lietuvių buržuazinių nacionalistų“ kompromitavimui. Pastarieji be išimties buvo vaizduojami kaip nacių kolaborantai ir karo nusikaltėliai²¹. Pasipriešinimą Holokausto temai tai pat aštrino ir iš vakarų pasiekiami kaltinimai dėl lietuvių dalyvavimo žudynėse. Tai sukeldavo tik gynybinį mechanizmą tarp lietuvių, o pati tema buvo vis nustumama į nuošalę²². Apibendrinant galima teigti, kad viešoji tuometinė nepriklausomos Lietuvos politika nebuvo suderinta su akademinio intereso ir tai sukėlė akademikų apatiją gilinantis į žydų istorijos ir kultūros temas.

¹⁷ Š. Liekis, *Jewish studies in Lithuania since 1990*, Journal of modern Jewish studies, Vol 10, No. 1 March 2011, pp. 93–100, ISSN 1472-5886 print/ISSN 1472-5894 online # 2011 Taylor & Francis. Rasta: <http://www.tandf.co.uk/journals> DOI: 10.1080/14725886.2011.556019

¹⁸ L. Donskis, *Another World of Uncertainty: Anti-Semitism in Modern Lithuania*, NORDEUROPAforum 1/2006, p. 21.

¹⁹ Ten pat, Š. Liekis, *Jewish studies in Lithuania since 1990*, p.1.

²⁰ Ten pat, Š. Liekis, *Jewish studies in Lithuania since 1990*, p. 97.

²¹ A. Bubnys, *Pokyčiai nepriklausomos Lietuvos (1990-2005) holokausto istoriografijoje ir švietimo programose*, p.1.

²² Ten pat.

Visgi, nuo Lietuvos nepriklausomybės atgavimo situacija nors ir lėtai, tačiau keitėsi. Kalbant apie sistemingą švietimo sistemą, 1993 m. Vilniaus universistete buvo įkurtas pirmasis Judaikos tyrimų centras. Tai buvo vienas iš pirmųjų institucionalizuotų žydų studijoms skirtų darinių. Š. Liekis savo analizėje mini, kad įkurtas Judaikos centras vystėsi lėtai ir lėtai atliko mokslinius tyrimus dėl kompetentingų specialistų stokos. Tokia situacija laikėsi iki pat 2000 m. Šiame laikotarpyje didžiausią švietimo funkciją atliko Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus. Verta pažymėti, kad šis muziejus ir toliau vykdo edukacines programas, tačiau plačiau apie tai kalbama „Neformalus švietimas/ muziejų veikla“ skirsnyje.

Toliau analizuojant sisteminio švietimo apie antisemitizmą ir Holokaustą prielaidas, svarbu išskirti tai, kad 2003 m. Vilniuje vyko pirmoji didelio masto konferencija „Holokaustas Lietuvos modernioje istorijoje, švietimo ir teisingumo sistemose“ Baltijos šalyse. Ši konferencija subūrė ekspertus iš JAV, Rusijos, Vokietijos, Ukrainos, Lenkijos ir kitų šalių. Tarptautinė konferencija sudarė galimybes keistis moksline informacija su kitų šalių delegatais bei užmegzti akademinis ryšius.

Atkreiptinas dėmesys į dar vieną instituciją, kuri vykde ir tebevykdo edukaciją Holokausto tema – Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centrą. Šis centras turėjo svarbų vaidmenį analizuojant 1941 m. Holokaustą Lietuvos provincijose bei Lietuvos policijos batalijonų vaidmenį jo metu, o šiandien šis centras atlieka svarbų vaidmenį įamžinant aukų atmintį. Visgi, svarbu paminėti, kad ilgą laiką Holokaustas nebuvo Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro prioritetinga sritis²³, ši institucija daugiau dirbo su Sovietų represijų analizėmis, o ir dabartinėje veikloje centras esminio dėmesio Holokausto temai neteikia²⁴.

Apibendrinant žydų istorijos ir kultūros studijų istorinę perspektyvą, remiantis 2011 m. pasirodžiusiu Prof. Š. Liekio tekstu, galima teigti, kad bendradarbiavimas ir partnerystė su svarbiausiais vakarų universitetais, siekiant mokyti naujos kartos mokslininkus buvo ir vis dar yra labai svarbus. Tai padėtų išplėsti atliekamų tyrimų apie Holokaustą laikotarpius ir disciplinas, kur

²³ Violeta Davoliūtė ir Dovilė Budrytė, „Entangled History, History Education and Affective Communities in Lithuania“, in *Transitional Justice and the Former Soviet Union: Reviewing the Past, Looking toward the Future*, edited by Cynthia M. Horne and Lavinia Stan, Cambridge University Press, 2018, p. 331.

²⁴ Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, Rasta: <http://genocid.lt/centras/lt/647/c/>. Žiūrėta: 2017.09.03

iki šiol dominuoja beveik vien tik istorikai²⁵. Dėl sudėtingos ir multikompleksiškos Lietuvos istorijos ir Sovietų bei Nacių okupacijų sankirtos bei jų padarytos žalos Lietuvos visuomenei, švietimo sistema ilgą laiką buvo stagnacijoje, dėl ko stipriai atsiliko nuo vakarietiškos švietimo kultūros.

Atsižvelgiant į tai, kad antrinių šaltinių ir analizių stokojama, toliau darbe nagrinėjant antisemitizmo ir Holokausto diskursą švietimo sistemoje, remiamasi pirminiais šaltiniais, Vyriausybės programomis ir strategijomis. Naujausi ir išsamiausi, bene vieninteliai antriniai šaltiniai analizuojantys plačiau pirminius švietimo strateginius dokumentus ir apskritai visą sistemą antisemitizmo ir Holokausto perspektyvoje yra Annos Christine Beresniovos „Holocaust Education in Lithuania: Community, Conflict, and the Making of Civil Society“ bei Violetos Davoliūtės ir Dovilės Budrytės „Entangled History, History Education and Affective Communities in Lithuania“. Abi analizės ypač aktualios ir pasirodžiusios 2017 m. pradžioje bei 2018 m., jau pradėjus rengti šį tyrimą.

1.1.1. Ugdymo programos ir edukacija

Nors atgavus Lietuvos nepriklausomybę žydų istorija ir kultūra sudėtingai tvirtinosi švietimo sistemoje, tačiau buvo atlikta išties nemažai. Svarbu paminėti, kad viename iš nagrinėjamų antrinių šaltinių istorikas A. Bubnys teigia, kad naujai išleistuose istorijos vadovėliuose skiriamas deramas dėmesys Lietuvos žydų istorijai ir Holokaustui. Šios temos yra įtrauktos į universitetų studijų ir mokytojų kvalifikacijos tobulinimo programas. Lietuvos pažangą šioje srityje palankiai įvertino Lietuvos žydų bendruomenės atstovai ir užsienio specialistai. Lietuvos Respublikos Seimo narys Emanuelis Zingeris naujuosius istorijos vadovėlius Holokausto pateikimo aspektu prilygino vakarietiškiems²⁶. Lietuvos žydų bendruomenės vertinimu, Lietuvos žydų istorija nėra tinkamai integruota į formalųjį Lietuvos švietimą, dėl ko Lietuvos Respublikos Vyriausybė turėjo sutelkti tarpinstitucinę darbo grupę, skirtą reformuoti esamą švietimo sistemą. Taip pat tyrinėtoja Christine Beresniovą, praleidusi 2 metus Lietuvoje, yra kritiška ugdymo proceso įgyvendinimui

²⁵A. Bubnys, p. 98.

²⁶A. Bubnys, p. 7.

Lietuvoje. Autorė prieštarauja ir E. Zingerio minčiai ir argumentuotai teigia, kad ne konkrečiai istorijos vadovėliai bet bendrai vadovėliai vis dar nacionalistiški²⁷.

Tolerantiško jaunimo asociacijos tyrime, kurį 2009 m. atliko J. Reingardė, N. Vasiliauskaitė ir R. Erentaitė „Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose“ taip pat randama vadovėlių kritika, jog juose antisemitizmas apibrėžiamas kaip „niekuo nepagrįstas nusiteikimas žydų atžvilgiu“, bet skyrius prasideda (istoriškai klaidingu) teiginiu: „Antisemitizmo istorija sena kaip ir pati žydų tautos istorija“, taip sudarant sąlygas formuotis įspūdžiui, kad antisemitizmas, nors blogas ir nepagrįstas reiškinys, yra tarsi natūralus, normalus bei neišvengiamas ir juo nereikia pernelyg stebėtis²⁸. Antisemitizmo pradininkais (klaidingai) laikomi egiptiečiai, graikai ir romėnai, viduramžių Europa esą tik „perėmusi estafetę“ – krikščioniškos antisemitizmo prielaidos ir jo ryšys su moderniu europietišku nacionalizmu lieka nutylėti: Holokaustas, galima suprasti, nutiko tiesiog staiga, jį tuščioje vietoje (vieno blogo žmogaus valia, pasiremdamas nebent keistai stabilia bendra antipatija „atklydėliams“) įvykdė fašistinis režimas²⁹. Pastebėjimų apie vadovėlių turinį pateikia ir V. Davoliūtė ir D. Budrytė savo straipsnyje. Straipsnyje rašoma, kad remiantis Algio Bitauto atliktu tyrimu, nuo 1990 m. iki 2014 m. buvo išleistas 101 istorijos vadovėlis. Kai kuriuose buvo aprašomas ir vaizduojamas sudėtingas ir komplikotas pokario laikotarpis, tačiau kai kuriuose buvo pasirinkta vengti kalbėti apie kontraversišką pokario laikotarpį³⁰. Taigi, darytina išvada, kad mokyklinuose vadovėliuose pateikiama informacija išlieka vis dar kontraversiška, balansuojanti ant antisemitizmo ribos.

Visgi, svarbu iš arčiau pažvelgti, kokias programas siūlo Lietuvos švietimo sistema, kur būtų Holokausto ir/ar antisemitizmo diskursas. Atliekant egzistuojančių programų ir iniciatyvų apie antisemitizmą ir Holokaustą Lietuvoje analizę, pastebėta, kad švietimas šiomis temomis apima sisteminį formalųjį ir neformalųjį ugdymą. Pačios programos ir metodologijos yra taikomos 3 skirtingoms tikslinėms auditorijoms: 1) pedagogams; 2) mokiniams; bei 3) visuomenei.

²⁷ Christine Beresniová „Holocaust Education in Lithuania: Community, Conflict, and the Making of Civil Society“, Lexington books, 2017, p. 54.

²⁸ J. Reingardė, N. Vasiliauskaitė ir R. Erentaitė „Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose“, Tolerantiško jaunimo asociacija, 2010 ir Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2010, p. 73.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Violeta Davoliūtė ir Dovilė Budrytė, „Entangled History, History Education and Affective Communities in Lithuania“, in „Transitional Justice and the Former Soviet Union: Reviewing the Past, Looking Toward the Future, edited by Cynthia M. Home and Lavinia Stan, Cambridge University Press, 2018, p. 329.

Formalusis švietimas apima kelis skirtingus lygius: bendrojo lavinimo bei aukštąjį. Toliau analizėje švietimas ir edukacija išskiriamas į formalųjį ir neformalųjį, o formalusis švietimas skiriamas į bendro lavinimo bei aukštąjį lygmenis.

Už formalųjį švietimą ir ugdymą Lietuvoje yra atsakinga Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija (toliau – ŠMM). Pati pirmoji programa, kurią dar 2003 m. patvirtino ŠMM buvo „Švietimo apie Holokaustą veiklos programa“ (toliau – programa), kuri veikė iki 2012 m.³¹. Minima programa parengta atsižvelgiant į uždavinius, kylančius iš Lietuvos narystės tarptautinėje darbo grupėje Holokausto atminties, tyrimų ir švietimo klausimams (Task Force) bei ŠMM ir tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti 2000 m. kovo 2 d. bendradarbiavimo sutarties papildymo dėl Holokausto ir genocido švietimo programos įgyvendinimo, pasirašyto 2002 m. birželio 19 d.³². „Švietimo apie Holokaustą veiklos programa“ remiasi Lietuvos švietimo plėtotės strateginėmis nuostatomis, kurios galiojo iki 2012 m., tarptautinėmis rekomendacijomis bei Lietuvos istoriniu kontekstu. Svarbu pažymėti, kad ši programa, nors ir nustojusi galioti 2012 m. yra labai svarbi ir šiandieniniame kontekste, nes kol kas nėra patvirtinta jokia nauja programa ar strategija dėl švietimo bei ugdymo apie Holokaustą ir/ar kovą su antisemitizmu bendrojo ir aukštojo lavinimo sistemoje.

Toliau nagrinėjant 2003 m. patvirtintą „Švietimo apie Holokaustą veiklos programą“ (toliau – programa) galima išskirti pagrindinius tikslus, kurie apima nuo pilietiškai aktyvios bei kritiškai mąstančios asmenybės ugdymo iki temos integralumo į kitas ugdymo programas bendrojo lavinimo mokyklose. Programoje išskiriama, kad: „sudaryta Nacionalinė Holokausto švietimo programa, apimanti švietimą apie Holokaustą vidurinėse ir aukštosiose mokyklose, kariuomenėje bei plačiojoje visuomenėje per LRT, kiną, leidinius, įtraukianti visas vyriausybinių ir nevyriausybinių organizacijų bei muziejų iniciatyvas³³“. Programos preambulėje minima, kad 2000 m. Tarptautinė darbo grupė Holokausto atminties, tyrimo ir švietimo klausimais, šią programą netgi buvo įvertinusi, kaip sektingą pavyzdį kitoms šalims. Tačiau verta atkreipti dėmesį,

³¹ Žiūr. Švietimo ir mokslo ministerija, *Švietimo apie Holokaustą veiklos programa*, http://www.elibrary.lt/resursai/LR_ministerijos/SMM/12holok_programa.pdf

³² Ten pat.

³³ Ten pat.

kad šaltinis nėra objektyvus ir giriantis pats save. Toliau analizėje siekiama rasti objektyvių argumentų patvirtinti arba paneigti šios programos efektyvumą.

Nagrinėjant programoje situacijos analizę Lietuvoje pastebima, kad situacija nuo 2003 m. nelabai kuo ir pasikeitė: į „Švietimo apie Holokaustą projektus, yra įtraukiamos ir mokyklų bendruomenės. Šiuo metu švietime apie Holokaustą dalyvaujančios mokyklos daugiausia vykdo kraštotyrinę veiklą, pabrėždamos žydų bendruomenės ir Holokausto specifiką vietovėse ir konkrečių asmenų likimus“³⁴. A. C. Beresniovą savo analizėje teigia, kad dauguma mokytojų iš atliktų apklausų dirba dėl „pliusiukų“, o ne iš socialinių paskatų. Tai reiškia, kad mokytojai yra motyvuoti techniškai pateikti informaciją neįdedant jokių pastangų³⁵.

Grįžtant prie pačios programos turinio, svarbu atkreipti dėmesį, kad pastaroji buvo nukreipta ir į profesinį pedagogų ruošimą, atsižvelgiant į jų motyvaciją ir atrenkant juos dalyvauti mokymuose. Tuo pačiu programoje akcentuojami mokymai ir mokyklos administracijai. Programa numatė pedagogų ir kvalifikacinius mokymus užsienyje, kur suteikiamos galimybės susipažinti su įvairių šalių mokyklų ir vietos bendruomenių požiūriu į švietimą apie Holokaustą, keitimasis profesine patirtimi su kolegomis³⁶. Ryškų postūmį švietimo apie Holokaustą plėtotei suteikė Atviros Lietuvos fondas (ALF), remdamas verstinės ir originaliosios literatūros leidimus Holokausto tema. Minėto fondo programos „Švietimas Lietuvos ateičiai“ iniciatyva buvo aptariamoms švietimo apie Holokaustą problemoms, įtraukti iniciatyvūs pedagogai³⁷. Taigi, kaip ir teigė autorė A.C. Beresniovą – vikas priklauso nuo pačių mokytojų motyvacijos. Tačiau autorė pažvelgia ir mokytojų motyvacijos ir jų darbo problematiškumą. Jos nuomone, švietimas Lietuvoje ilgą laiką buvo kryžkelėje tarp tarptautinės įtakos ir tautinio tapatumo³⁸. Mokytojus reikėjo perkvalifikuoti ir pakeisti iš sovietinių laikų išlikusio mokymo stiliaus, nors ir jau buvo pradėję įgyvendinti vakarietiško stiliaus ugdymo programas³⁹. Pačią mokytojų motyvaciją autorė išskiria, kaip kiekvieno individualaus asmens šeimos istorinę patirtį⁴⁰.

³⁴ Ten pat.

³⁵ Christine Beresniovą „Holocaust Education in Lithuania: Community, Conflict, and the Making of Civil Society“, Lexington books, 2017, p. 47.

³⁶ Švietimo apie Holokaustą veiklos programa

³⁷ Ten pat, p. 3.

³⁸ A. Christine Beresniovą, p. 47.

³⁹ Ten pat, p.43

⁴⁰ Ten pat, p.46

Toje pačioje programoje numatytos kelios įgyvendinimo kryptys: ugdymo įstaigų pedagogų švietimas; mokymo ir metodinės medžiagos parengimas ir platinimas; vadovėlių tekstų analizė ir tobulinimas; švietimo ir kitų institucijų edukacinių projektų skatinimas; būsimųjų pedagogų rengimas aukštosiose mokyklose; švietimo apie Holokaustą tinklo plėtra ir įvairių švietimo struktūrų įtraukimas į šį procesą⁴¹.

Grįžtant prie „Švietimo apie Holokaustą veiklos programos“, svarbu išskirti, kad visos numatytos programos kryptys siekė sukurti sistemą, leidžiančią profesionaliai paruošti kvalifikuotus mokytojus, kurie vėliau turėjo kurti metodines priemones kitiems mokytojams, siekiant įgyvendinti programoje išsikeltus tikslus bei uždavinius. Tačiau analizuojant programą neaišku, kas be LR Švietimo ir mokslo ministerijos yra atsakingi už pačių pedagogų rengimą, o programos įgyvendinimo stebėseną ir veiklos koordinavimą, remiantis programos turiniu, atliko pati LR Švietimo ir mokslo ministerija. Nors programa buvo patvirtinta 2003 m. ir baigė galioti jau 2012 m., tačiau jos kokybės vertinimo atlikto iki šiol nėra. Norint įvertinti programos efektyvumą reikėtų atskiros programą įgyvendinusių mokyklų veiklos ataskaitų analizės, taip pat reikalinga mokymo priemonių analizė, siekiant išsiaiškinti, kaip apskritai vaizduojami žydai, jų istorija, indėlis į Lietuvos valstybę.

A. C. Beresniovą savo analizėje atkreipia dėmesį, kad nors esminiai pokyčiai atliekant švietimą Holokausto ir antisemitizmo tema didžiąja dalimi priklauso nuo mokytojų, tačiau pastarieji dažnai dėl Sovietinės patirties save suvokia tik kaip mokytojus, tačiau nebūtinai, kaip piliečius ar socialines būtybes⁴². Anot autorės ankstyvosios švietimo reformos buvo per lėtos, kad pakeistų nusistovėjusią mokytojų mokymo praktiką šiais klausimais⁴³. Taigi, galima daryti išvadą, kad programos įgyvendinimas pats savaime yra tuščias, neturint susistemintų ir kokybiškų metodinių priemonių bei viskas priklauso tik nuo individualių mokytojų motyvacijos.

A. C. Beresniovą savo analizėje taip pat didelę švietimo reikšmę suteikia už Holokausto ir kovos su antisemitizmu švietimo veiklą atsakingam ir 1998 m. tuometinio Prezidento Valdo Adamkaus iniciatyva įkurtam Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacijų režimų nusikaltimams

⁴¹ Švietimo apie Holokaustą veiklos programa, p.4.

⁴² Ten pat, p. 43.

⁴³ Ten pat.

Lietuvoje įvertinti sekretoriatui (toliau – sekretoriatas). Trumpai pristatant – šis sekretoriatas atlieka administracines funkcijas (koordinuoja bendravimą tarp istorikų iš įvairių pasaulio šalių, kuruoja istorinių tyrimų atlikimą) bei įgyvendina švietimo veiklą Tarptautinės komisijos istorikų atliekamų istorinių tyrimų pagrindu⁴⁴. Nuo 2002 m. sekretoriatas įgyvendina programą „Švietimo apie totalitarinių režimų nusikaltimus, nusikaltimų žmogiškumui prevencijos ir tolerancijos ugdymas“. Svarbu pažymėti, kad sekretoriatas kurdamas ir įgyvendindamas ugdymo programą vadovavosi ir tebesivadovauja ta pačia Švietimo ir mokslo ministerijos 2003 m. patvirtinta *Švietimo apie Holokaustą veiklos programa*. Bendradarbiavimas tarp ŠMM ir sekretoriato pasirašytas dar 2002 m. prieš patvirtinant *Švietimo apie Holokaustą veiklos programą*⁴⁵. Darytina išvada, kad šiame laikotarpyje esant politinei valiai klostėsi pagrindiniai pamatai žydų istorijos ir kultūros diskursui Lietuvos švietimo sistemoje.

Toliau nagrinėjant sekretoriato vykdomą programą, svarbu paminėti, kad pastarosios pagrindu Lietuvoje buvo suformuoti tolerancijos ugdymo centrai (toliau – TUC). TUC tinklo veiklos tikslai – ugdyti ir puoselėti žmogaus teisių kultūrą; profesionaliai ir efektyviai organizuoti mokymą apie totalitarinius režimus, kūrybingai taikant pažangiausias švietimo programas; įamžinti nacių ir sovietinio okupacinių režimų aukų atminimą⁴⁶. Svarbu pabrėžti, kad sekretoriato programa pirmiausiai apima pedagogų švietimą ir jų kompetencijų stiprinimą. Nuo 2007 m. pedagogai gali įgyti švietimo apie Holokaustą konsultanto statusą. Vėliau jei aktyviai įgyvendina švietimo apie totalitarinių režimų nusikaltimus žmogiškumui prevencijos ir tolerancijos ugdymo programą, prieš tai stažavęsi Tarptautinėje studijų apie Holokaustą mokykloje Yad Vashem (Izraelis), išklaušę ciklą paskaitų Lietuvoje⁴⁷. Verta pažymėti, kad šios informacijos trūksta ŠMM programoje, tai padėtų švietimą apie Holokaustą ir antisemitizmą padaryti sistemingesnį ir lengviau prieinamą, o programas – labiau integruotas ir lengviau vertinamas. Taip pat svarbu išskirti A. C. Beresniovos analizėje darytas išvadas, kad mokytojai priklausydami TUC jaučiasi kaip bendruomenėje ir jiems svarbus tolimesnis ryšių palaikymas: „komisijos tikslas buvo sukurti „karių“ bendruomenę, <...>“

⁴⁴ Istorija ir atmintis Sovietinė praeitis. Rasta: <http://sovietcase.eu/lt/wp-content/uploads/2012/02/l.-Vilkien%C4%97-Kaip-mokiniams-kalb%C4%97ti-apie-sovietin%C4%AF-laikotarp%C4%AF.-Metodai-ir-priemon%C4%97s.pdf>. Žiūrėta 2017.08.30

⁴⁵ Švietimo apie totalitarinių režimų nusikaltimus, nusikaltimų žmogiškumui prevencijos ir tolerancijos ugdymo programa.

⁴⁶ Istorija ir atmintis Sovietinė praeitis. Rasta: <http://sovietcase.eu/lt/wp-content/uploads/2012/02/l.-Vilkien%C4%97-Kaip-mokiniams-kalb%C4%97ti-apie-sovietin%C4%AF-laikotarp%C4%AF.-Metodai-ir-priemon%C4%97s.pdf>. Žiūrėta 2017.08.30

⁴⁷ Rasta: <http://www.delfi.lt/news/daily/education/mokyklose-dirbs-konsultantai-holokausto-klausimais.d?id=14926628>

vienas lauke – ne karys“⁴⁸. Autorė taip pat pažymi, kad jos tyrimo respondentai nepaisant priklausymo TUC vis vien jaučiasi izoliuoti ir vieniši savo mokyklose švietime apie Holokaustą⁴⁹.

Nors aptartos programos nustojusios galioti, o dokumentų reglamentuojančių jų pratęsimą nėra, tačiau švietimo sistema ir toliau remiasi šių dviejų programų galiojimu. Pasiteiravus ŠMM paaiškino, kad visa Holokausto ir antisemitizmo tema yra integruota į kitus strateginius valstybės švietimo dokumentus bei *Ilgalaikę pilietinio ir tautinio ugdymo programą* (toliau – ilgalaikė programa⁵⁰). Svarbu tai, kad ši programa suteikė svarbą Holokausto ir antisemitizmo prevencijos temoms bendro lavinimo programose ir neformaliame švietime. Vienas iš ilgalaikės programos tikslų: „1) formaliojo ir neformaliojo švietimo priemonėmis gerinti Lietuvos ir užsienio lietuvių vaikų bei jaunimo pilietinio ir tautinio ugdymo sąlygas“⁵¹. Taip pat programoje minima, kad yra patvirtinta ir įgyvendinama komisijos programa, kuri buvo analizuojama šiame darbe kiek anksčiau. Panašu, kad į šią, ilgalaikę programą buvo siekta įtraukti ir susisteminti ir švietimą apie Holokaustą ir antisemitizmą per tautiškumą bendrąja prasme, šviečiant apie žydų kultūrą bei istoriją. Pilietinis ugdymas taip pat yra svarbus liečiant Holokausto ir antisemitizmo temas, siekiant ugdyti mokinių kritinį mąstymą ir pilietinės, o ne tautinės visuomenės suvokimą.

Ilgalaikė programa kitaip nei ankstesnės švietimo programos, kuriose būdavo įtrauktos ir temos apie Lietuvos žydų gyvenimą, turėjo ir savo visuminį vertinimą (kiekybinis ir kokybinis vertinimas). Kita vertus išdėstyti vertinimo kriterijai yra gan abstraktūs ir tiesiogiai nepritaikyti tirti, kiek dėmesio skiriama aptarti Lietuvos žydų kultūrai, dalyvavimui meniniame, visuomeniniame ir politiniame gyvenime, Holokausto tragedijai analizuoti. Ilgalaikę programą papildė ir konkrečios priemonės, skirtos programos tikslams pasiekti.

Kaip jau analizėje buvo paminėta, plačiau nagrinėjamos programos baigė galioti 2012 m., tačiau jokių jų darbą pratęsiančių valstybinių dokumentų nėra. Visgi, pasiteiravus ŠMM apie toliau vykdomą švietimą Holokausto ir antisemitizmo temomis, buvo atsakyta, kad visos programos intergruotos į strateginius švietimo sistemos dokumentus. Valstybinė švietimo 2013-2022 metų

⁴⁸ A. Christine Beresniová, p.69.

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ Pokalbis telefonu su ŠMM atstove, Pagrindinio ir vidurinio ugdymo skyriaus vedėja Dr. Loreta Žadeikaite, 2017 m.

⁵¹ Ilgalaikė pilietinio ir tautinio ugdymo program. Rasta: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.283042>. Žiūrėta: 2017-05-30

strategija (toliau – švietimo strategija) patvirtinta 2013 m.⁵². Švietimo strategijoje išskirtuose vertybiniuose principuose minima, kad vadovaujamosi: „pilietiškumo, laisvės realizavimo ir etikos, tolerancijos ir dialogiškumo; 7.2. tautinės tapatybės, istorijos pažinimu grįsto tradicijos tęstinumo ir atvirumo kultūrų įvairovei⁵³“ vertybiniais principais. Taigi, galima daryti prielaidą, kad patvirtinta švietimo strategija siekia ugdyti visapusišką ir pilietišką asmenybę, save suvokiančią per tautinę tapatybę, tačiau gebančią palaikyti konstruktyvų dialogą su kitomis kultūromis. Tačiau kritiškai vertinant strategiją iki galo nėra aišku, kokiomis konkrečiais priemonėmis to yra siekiama ir kaip siekiama išvengti etnocentristinio požiūrio formavimo. Visgi, konkrečiau išskirti kokią vietą užima antisemitizmo prevencija ir švietimas Holokausto tema švietimo strategijoje nebūtų galima.

Kalbant apie konkrečias ugdymo priemones skirtas dirbti su antisemitizmu ir Holokausto temomis Lietuvos bendrojo lavinimo švietimo sistemoje Ugdymo plėtotės centras pateikia keletą integruotų pamokų susijusių su Holokaustu ir antisemitizmu. Pagrindinės bendrojo lavinimo lygmens disciplinos, kuriose dėstoma informacija apie antisemitizmą ir/ar Holokaustą yra istorija, lietuvių literatūra ir dorinis ugdymas. Visgi, svarbu paminėti, kad bendrų ugdymo planų ar atskirų programų šiomis temomis nėra⁵⁴. Pagal Švietimo apie totalitarinių režimų nusikaltimus, nusikaltimų žmogiškumui prevencijos ir tolerancijos ugdymo programą, mokytojai, kurie yra išklause kursų ir yra apmokyti dirbti šiomis temomis turi patys paruošti ugdymo programas. Tokių atskirų programų atliekant analizę rasta, tačiau nėra jokių antrinių šaltinių, analizuojančių tokių ugdymo programų turinį. Visgi, A. C. Beresniovą savo darbe pateikia bendrą švietimo programų apie Holokaustą įgyvendinimo analizę, kur mokytojai teigia vis dar neturintys pakankamų žinių, bet jaučia atsakomybę išdėstyti šias temas klasėje⁵⁵. Tuo tarpu V. Davoliūtė ir D. Budrytė savo straipsnyje teigia, kad 2016 m kovo mėnesį patvirtintas „Dėl pilietinio ir tautinio ugdymo 2016 – 2020 metų tarpinstitucinio veiksmų planas“ kiek daugiau dėmesio skiria platesniam ugdymui – pabrėžiant pilietines iniciatyvas, įskaitant ir Holokausto atminimą ir

⁵² Valstybinė Švietimo 2013-2022 metų strategija. Rasta: http://www.sac.smm.lt/wp-content/uploads/2016/02/Valstybine-svietimo-strategija-2013-2020_svietstrat.pdf

⁵³ Valstybinė Švietimo 2013-2022 metų strategija.

⁵⁴ Žiūr. Ugdymo plėtotės centras, <https://sodas.ugdome.lt/paieska#?phrase=holokaustas>

⁵⁵ A. Christine Beresniovą, p.68.

sąmoningumo didinimą apie žydų paveldą, žiniasklaidos raštingumą ir dalyvavimą vietos, nacionalinio ir ES lygmens politikoje⁵⁶. Taigi, galima daryti išvadą, kad instituciniu lygmeniu programos kuriamos vakarietiška linkme ir yra pakankamai modernios, tačiau išlieka spragos programas įgyvendinant.

1.1.2. Švietimas apie Holokaustą ir antisemitizmą aukštosiose mokyklose

LR Švietimo mokslo ministerijos *Švietimo apie Holokaustą veiklos programoje* numatytas ir būsimų mokytojų rengimas, programa paliečia ir aukštąjį universitetinį mokslą. Kaip ir kituose antriniuose šaltiniuose, taip ir minėtoje programoje didelis dėmesys tenka būsimų istorikų ruošimui integruojant Holokausto ir antisemitizmo temas⁵⁷. Tačiau svarbu paminėti, kad Švietimo apie Holokaustą politika aukštosiose mokyklose turėtų būti orientuota ir į įvairių specialybių, ypač humanitarinių mokslų, studentus: a) būsimus pedagogus (istorikus, politologus, filologus ir kitus); b) būsimus humanitarinių, socialinių mokslų specialistus (istorikus, filosofus, teisininkus, sociologus ir kitus)⁵⁸.

Kitos tyrimų institucijos, kurios turėjo įtakos diskurso keitimui Lietuvoje buvo – Judaikos tyrimų centras, įkurtas dar 1993 m. Vilniaus universitete, vėliau transformuotas į Vilniaus jidiš institutą, ir Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras. Kaip jau buvo minėta anksčiau šoje analizėje, pastarasis buvo ir kritikuotas už tai, kad daugiausia koncentravosi Sovietų nusikaltimų ir partizanų veiklos tyrimuose, visgi turėjo įkurtą atskirą departamentą besigilinusį į Holokausto istorijos studijas. Pagrindinius tyrimus šioje srityje spausdino Valentinas Brandišauskas, Arūnas Bubnys and Alfredas Rukšėnas.

Kalbant apie švietimą apie Holokaustą aukštųjų mokyklų studentams ar netgi specialųjų pedagogų ruošimą šia tema, antrinių šaltinių analizės nėra. Kadangi pedagogai ruošiami TUC arba

⁵⁶ Violeta Davoliūtė ir Dovilė Budrytė, „Entangled History, History Education and Affective Communities in Lithuania“, in “Transitional Justice and the Former Soviet Union: Reviewing the Past, Looking Toward the Future, edited by Cynthia M. Home and Lavinia Stan, Cambridge University Press, 2018, p. 328.

⁵⁷ 11.1. Holokausto istorija šiuo metu aukštosiose mokyklose būsimiems humanitarinių mokslų (daugiausia istorikų) specialistams pateikiama plačiame dalykiniame kontekste (dėstant tautinių bendrijų istoriją, totalitarinių režimų nusikaltimus ir t.t.). Nuodugniau su šia tema studentai yra supažindami laisvai pasirenkamuose kursuose (pvz., įvadas į holokaustą dėstomas Jidiš institute Vilniaus universitete) arba paskaitose, skirtose žydų tautos istorijai (pvz., Kauno Vytauto Didžiojo universitete, Vilniaus pedagoginiame universitete).

⁵⁸ Ten pat, p. 7.

kvalifikacijos kėlimo seminaruose, darytina išvada, kad dėmesio aukštosiose mokyklose Holokausto ir antisemitizmo temai yra mažai.

1.1.3. Neformalus švietimas/muziejų veikla

Vokietijos fondas EVZ (ang. Foundation remembrance, responsibility, future) savo išleistoje metodinėje priemonėje „Istorijos mokymas ir žmogaus teisių ugdymas“ (angl. „History Learning and human rights education“) neformalųjį švietimą išskiria, kaip vieną iš svarbių Holokausto ir antisemitizmo ugdymo būdų⁵⁹. Metodinėje priemonėje minima, kad ir muziejai, ir memorialai yra svarbūs vykdant švietimą ir ugdymą, kaip interaktyvi, patraukli ir naujoviška priemonė. Metodinėje priemonėje taip pat teigiama, kad muziejai ir memorialai padeda informuoti visuomenę apie istorinę praeitį ir atmintį, o istorinis naratyvas didina visuomenės žinias ir susidomėjimą žmogaus teisėmis, tuo tarpu švietimas ir edukacija yra sujungiami į abi ugdymo formas – formalią ir neformalią⁶⁰. Bendro lavinimo mokyklos ir nevyriausybinis sektorius (toliau – NVO) lanko muziejus ir memorialus savo švietimo veiklose – formaliame ir neformaliame.

Muziejų, kaip valstybės remiamą atminties institucijų, bei nevyriausybinių sektoriaus svarbą išskyrė ir Violeta Davoliūtė ir Dovilė Budrytė savo atliktoje analizėje „Entangled History, History Education and Affective Communities in Lithuania“⁶¹. Jų teigimu pastarosios formuoja atskirą istorinį naratyvą, kuris kaip liudijimų platforma, legitimizuoja arba deligitimizuoja esamus naratyvus ir padeda lengviau susitaikyti su istorija⁶².

Lietuvos kontekste, Holokausto švietimo srityje Švietimo ministerija bendradarbiauja ir su Vilniaus Gaono valstybinių žydų muziejumi. Muziejuje vyksta paskaitos, čia lankosi specialių seminarų dalyviai ir moksleiviai. Gaono žydų muziejus Lietuvos mokyklų bibliotekoms dovanoja savo darbuotojų išleistas knygas ir informacinius leidinius⁶³. Tarp svarbių iniciatyvų L. Donskio

⁵⁹ M. Luke, F. Tibbitts, E. Engel, L. Fenner, Change History learning and human rights education, EVZ (Foundation remembrance, responsibility, future), 2016, p. 138.

⁶⁰ Ten pat, p. 141.

⁶¹ Violeta Davoliūtė ir Dovilė Budrytė, „Entangled History, History Education and Affective Communities in Lithuania“, in “Transitional Justice and the Former Soviet Union: Reviewing the Past, Looking Toward the Future, edited by Cynthia M. Home and Lavinia Stan, Cambridge University Press, 2018, p. 324.

⁶² Ten pat, p. 325.

⁶³ A. Bubnys, Pokyčiai nepriklausomos Lietuvos (1990-2005) holokausto istoriografijoje ir švietimo programose

minimas Sugicharos Fondas – Diplomatai už Gyvybę Kaune, įkurti 1999 m., Atminties namai, įkurti 2000 m. ir kitos iniciatyvos⁶⁴(2006 m.).

NVO vis aktyviau inicijuoja edukacinius projektus, įtraukdamos mokyklų ir vietos bendruomenes regionuose⁶⁵. Keliolika pedagogų kvalifikacijos institucijų, arti dešimties NVO ir per dvidešimt muziejų vykdo įvairius švietimo apie Holokaustą projektus, į šią veiklą įtraukdami ir mokyklų bendruomenes⁶⁶. Ieškant antrinių šaltinių pastebėta, kad NVO sektorius iniciavo nemažos dalies metodinių priemonių parengimą, kurios yra laisvai prieinamos ir pasiekiamos internete. Tačiau atliktos išsamios analizės apie NVO įsitraukimą į švietimą ir ugdymą Holokausto ir antisemitizmo prevencijos temomis nėra. Šioje srityje pastebimas didelis neišanalizuotas laukas, kuris būtų vertingas analizuojant ugdymo priemonių efektyvumą Holokausto ir antisemitizmo srityje.

Apibendrinant galima teigti, kad švietimo apie Holokaustą programos ir jų turinys yra vakarietiškos ir modernios. Visgi mokslininkai tyrinėjantys švietimą Lietuvoje Holokausto ir antisemitizmo temomis yra pakankamai kritiški programų veiksmingumui. Švietimo programos sudėtingos ir apimačios sudėtingą Lietuvos laikotarpį, tuo tarpu pedagogai, nors ir ruošiami, tačiau nepakankamai. Dažnai pedagogai jaučia didelę atsakomybę ir baimę kalbėti šiomis temomis, trūksta metodinės medžiagos. Taigi kiekvienos programos, buvusios ar esamos, sėkmė iš esmės priklauso labai daug nuo vidinės mokytojo motyvacijos dėstyti šias temas, tačiau teigiamą postūmį darytų ir mokymo įstaigų administracijos palaikymas, besikeičiantis viešasis diskursas istorinės atminties klausimu.

1.2. Antisemitizmas žiniasklaidoje

Simona Gaidytė

Žiniasklaidos reikšmė šiandieniniame kontekste užima ištis didelę reikšmę ir neretai yra prilyginama vadinamajai „ketvirtajai valdžiai“, kuri formuoja visuomenės nuomonę ir daro įtaką politiniams sprendimams. Kalbant apie antisemitizmą ir bendrai ksenofobiją žiniasklaidoje svarbu

⁶⁴ Donskis Leonidas, “Another word of uncertainty: Anti-Semitism in Modern Lithuania, NORDEUROPAforum, 1/2006, p. 26.

⁶⁵ Žiūr. Švietimo ir mokslo ministerija, Švietimo apie Holokaustą veiklos programa, http://www.elibrary.lt/resursai/LR_ministerijos/SMM/12holok_programa.pdf

⁶⁶ Žiūr. Švietimo ir mokslo ministerija, *Švietimo apie Holokaustą veiklos programa*, http://www.elibrary.lt/resursai/LR_ministerijos/SMM/12holok_programa.pdf

atkreipti dėmesį, kad informacija apie asmens etninę kilmę, odos spalvą, religiją, lytį ar kitas charakteristikas, pateikta tam tikrame socialiniame kontekste, gali lemti išankstinius vertinimus, nusistatymis bei etninius santykius⁶⁷. Tuo tarpu marginalizuotos mažumos, socialinis užribis, tam tikrų grėsmių vaizdavimas yra žiniasklaidai dėkingos temos, galinčios staiga pritraukti visuomenės dėmesį ir padidinti leidinių reitingus. Skirtingų šalių lyginamosios studijos patvirtina, kad kartą įsivyravęs (apibrėžtas) neigiamas diskursas migrantų ar etninių mažumų atžvilgiu yra linkęs dominuoti ir jį sunku pakeisti⁶⁸.

Kalbant apie žiniasklaidos priemones ir kontekstą jose, svarbu atkreipti dėmesį, kad antisemitizmo apraiškos siejamos su neapykantos kalba. Ieva Balsiūnaitė tyrime „Neapykantos kalbos raiška Lietuvos interneto dienraščių publikacijose apie pabėgėlius“ neapykantos kalbai apibrėžti naudoja Europos Tarybos definiciją, kad tai bet kuria raiška skleidžiama, kurstoma, skatinama ar pateisinama rasinė neapykanta, ksenofobija, antisemitizmas ir kita iš nepakantumo kylanti neapykanta, kuri pasireiškia agresyviu nacionalizmu ir etnocentrizmu, diskriminacija ir priešiškuumu prieš mažumas, migrantus ir imigrantų kilmės žmones⁶⁹. Apibrėžime naudojamas pasakymas „bet kuria raiška“ reiškia, kad tai nėra vien pasakyti žodžiai, tai ir vaizdo įrašai, nuotraukos ir bet kuris kitas veiksmas ar turinys⁷⁰.

Šioje tyrimo dalyje siekiama apžvelgti paskutinio dešimtmečio (2007 m.- 2017 m.) antrinių šaltinių analizes apie antisemitizmo apraiškas žiniasklaidoje. Kaip analizuojant antrinius šaltinius apie antizemitizmą švietimo sistemoje, taip ir žiniasklaidoje, galima teigti, kad išsamių atliktų analizių, ypač pastarąjį dešimtmetį beveik nėra, išskyrus Lietuvos žmogaus teisių centro užsakymu 2015 m. M. Frėjutės – Rakauskienės parengtą ataskaita „Pagrindinių Lietuvos interneto žiniasklaidos portalų straipsnių tyrimas, siekiant išsiaiškinti, kaip vaizduojami skirtingoms mažumoms ir atskirties grupėms priklausantys žmonės“. Atsižvelgiant į tai, kad stokojama daugiau antrinių šaltinių, atliekant tyrimą apžvelgiami ir šiek tiek senesni šaltiniai imtinai 2006 m. Naujausių ir

⁶⁷ V. Beresnevičiūtė ir M. Frėjutė – Rakauskienė, „Etninė tematika ir nepakantumas Lietuvos žiniasklaidoje“, Etniškumo studijos, Etninis nepakantumas/2006/1, Socialinių tyrimų institutas, p.19.

⁶⁸ Ten pat, p. 20.

⁶⁹ Ieva Balsiūnaitė, „Neapykantos kalbos raiška Lietuvos interneto dienraščių publikacijose apie pabėgėlius“, Žurnalistikos tyrimai, Mokslo darbų žurnalas (Komunikacija ir informacija), 2016 Nr. 11, p. 80.

⁷⁰ Ten pat.

tyrimo laikotarpį atitinkančių šaltinių ir informacijos daugiausiai galima rasti šešėlinėse ataskaitose.

Visgi, per pastaruosius dvejus metus žydų tema žiniasklaidoje įgauna vis didesnį susidomėjimą. Tam įtakos turėjo kontraveraiškas reakcijas sukėlusį R. Vanagaitės knyga „Mūsiškiai“, kurioje pasakojamas lietuvių dalyvavimas Holokausto procese. Autorės V. Davoliūtė ir D. Budrytė tai pat atkreipia dėmesį į didelį ažiotažą sukėlusią R. Vanagaitės knygą, kuri atnešė trūkstantį naratyvą Lietuvos žiniasklaidoje, apie lietuvių dalyvavimą Holokauste⁷¹. Visgi, svarbu pažymėti, kad atsižvelgiant į tai, kad naujausių mokslinių analizių tyrinėjančių antisemitizmą ir informacijos pateikimą apie Holokaustą žiniasklaidoje stokojama, todėl antrinių šaltinių analizė negali parodyti realios situacijos žiniasklaidos priemonėse. Atsižvelgiant į tai, darytina rekomendacija daugiau dėmesio skirti pastarojo dešimtmečio žiniasklaidos monitoringui Holokausto ir antisemitizmo tema.

Nors išsamios informacijos nėra, tačiau toliau analizėje galima išskirti atvejus minimus nevyriausybinų organizacijų pateikiamose analizėse. Štai Europos tinklo prieš rasizmą šešėlinėje ataskaitoje už 2011 ir 2012 metus minima, kad antisemitizmas ir toliau aptinkamas Lietuvos žiniasklaidoje. Šiais metais keli antisemitiniai atvejai buvo apskūsti leidėjų ir žurnalistų etikos komisijai. Komisija nagrinėjusi skundus, ar žurnalistai pažeidė etikos kodeksą, nustatė, kad beveik visi nagrinėjami antisemitiniai atvejai buvo susiję su ta pačia žiniasklaidos grupe „Respublika“. Buvo siekiama įrodyti, kad žiniasklaidos priemonės pateikė kai kuriuos straipsnius bei informaciją tendencingai ir šališkai, tai pat buvo siekiama nustatyti žydų bendruomenės šmeižimo atvejus Lietuvoje ir galiausiai pripažinti, kad žiniasklaidos priemonės kurstė neapykantą. Tačiau išnagrinėjus skundus rezultatai buvo kuklūs, nes nei vienu atveju nebuvo pripažinta, kad žiniasklaidos priemonė pažeidė žurnalistų etikos kodeksą⁷².

Toje pačioje ataskaitoje minimas antisemitinis incidentas su vizualine medžiaga. Lietuvos žmogaus teisių centras kreipėsi į tą pačią žurnalistų etikos komisiją su skundu, kad viename

⁷¹ Violeta Davoliūtė ir Dovilė Budrytė, „Entangled History, History Education and Affective Communities in Lithuania“, in „Transitional Justice and the Former Soviet Union: Reviewing the Past, Looking Toward the Future, edited by Cynthia M. Home and Lavinia Stan, Cambridge University Press, 2018, p. 337.

⁷² Birute Sabatauskaite, Egle Urbonaite, ENAR Shadow report 2011-2012, *Racism and related discriminatory practices in Lithuania*, Lithuanian Centre for Human Rights, p.50.

populiariame pramoginiame internetiniame portale www.demotyvacija.lt, kuris skirtas daugiau jaunajai auditorijai, yra vaizduojama vizualinė medžiaga, vaizduojanti Antrojo Pasaulinio karo metu per masines žudynes nužudytus žydus. Po šia vizualine medžiaga buvo parašytas antisemitinis įžeidžiantis prierašas „tingūs žydai“. Pastarasis atvejis perduotas Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnybai Komisijai jį pripažinus tiesioginiu mirusiųjų menkinimu, vaizdinė medžiaga buvo pašalinta iš interneto⁷³.

Verta pažymėti ir kiek senesnį įvykį nei apima analizės laikotarpis, tačiau puikiai atskleidžiantį žiniasklaidoje vyraujančias antisemitines nuotaikas tam tikru laikotarpiu. Prof. L. Donskis 2006 m. rašė apie 2004 m. Vito Tomkaus, vyriausiojo dienraščio „Respublika“ redaktoriaus, publikacijoje išdėstytas mintis, kad žydai ir gėjai yra vienos iš galingiausių interesų grupių, kurios užsimojusios valdyti pasaulį. Šie kvaili pasisakymai nebūtų verti dėmesio, tačiau publikaciją lydėjo itin žeminanti karikatūra, kurioje buvo vaizduojamas liesas, kreiva nosimi žydas šalia gėjaus, o pati karikatūra atrodė lyg paimta tiesiai iš nacių propagandos laikraščio *Der STÜRMEER*, redaguoto Julius Streicher, karikatūrų. Šį atvejį Lietuvos žydų bendruomenė apskundė ir buvo pareikšti kaltinimai, kas lėmė didelį politinį skandalą Lietuvoje⁷⁴. Tame pačiame tekste Prof. L. Donskis aprašo ir 2005 m. ir toliau žiniasklaidos priemonės „Respublika“ vykdomus bandymus susidoroti su tomis NVO, kurias rėmė Atviros visuomenės fondas, G. Sorošas. Toliau „Respublika“ bandė formuoti neigiamą visuomenės nuomonę apie patį G. Sorošą ir Atviros visuomenės fondą, neva jį valdo kosmopolitas turtingas žydas, kurio tikslas atitolinti Lietuvą nuo jos istorinių ir kultūrinių šaknų keičiant visuomenę. Toks vyraujantis antisemitinis diskursas visiškai priminė XIX amžiuje vyravusius antisemitinius pasisakymus⁷⁵.

Žvelgiant retrospektyviai, svarbių pastebėjimų aptinkama 2006 m. atliktame autorių V. Beresnevičiūtės ir M. Frėjutės – Rakauskienės kokybiniame 2005 m. sukauptų Lietuvos spaudos tekstų tyrime, kuris parodė, kad pagrindiniai nepakantumo raiškos objektais tampa tokios etninės grupės, kaip rusai, čigonai, musulmonai, imigrantai ir žydai⁷⁶. Atliktas tyrimas parodo tendenciją

⁷³ Ten pat, p. 51.

⁷⁴ Ten pat, L. Donskis, *Another World of Uncertainty: Anti-Semitism in Modern Lithuania*, p. 24.

⁷⁵ Ten pat, p. 25.

⁷⁶ V. Beresnevičiūtė ir M. Frėjutė – Rakauskienė, „Etninė tematika ir nepakantumas Lietuvos žiniasklaidoje“, Etniškumo studijos, Etninis nepakantumas/2006/1, Socialinių tyrimų institutas, p.27.

žydų grupę vaizduoti, kaip nepatrauklią, nesimpatišką, besivaidijančią ir besikivirtijančią tarpusavyje, reiškiančią vien pretenzijas Lietuvos vyriausybei ir siekiančią pasidalyti tai, kas jai dar nepriklauso⁷⁷. Verta pažymėti, kad šiame tyrime nepastebėta Holokausto masto kvestionavimo ar pačio Holokausto neigimo⁷⁸. Tame pačiame tyrime atkreipiamas dėmesys, kad dažnai rašant apie žydų etninę mažumą, tai pat kaip ir apie kitas mažumas Lietuvos spaudoje, vyrauja vadinamas daugumos grupės diskursas, kai rašoma atsižvelgiant į daugumos „poziciją“ vienu ar kitu klausimu, tačiau nepateigiant pačios bendruomenės narių nuomonės, o jei ją ir pateikiant tai tik neigiamame kontekste⁷⁹.

Autorė M. Frėjutė – Rakauskienė 2015 m. savo tyrime „Pagrindinių Lietuvos interneto žiniasklaidos portalų straipsnių tyrimas, siekiant išsiaiškinti, kaip vaizduojami skirtingoms mažumoms ir atskirties grupėms priklausantys žmonės“ atliko išsamią analizę, kurioje analizuojami straipsniai/tekstai populiariausiuose Lietuvos interneto dienraščiuose apie įvairias „pažeidžiamas grupes“ – etnines (lenkai, romai, rusai, žydai), religines (musulmonai, sentikiai, stačiatikiai etc.), imigrantus, LGBT žmones. Interneto dienraščių stebėseną ir analizuotų tekstų laikotarpis apima pusę metų: 2014 sausio 1d. – 2014 m. birželio 30 d. Analizėje teigiama, kad 2014 m. pirmojo pusmečio internetiniuose dienraščiuose gausiausia straipsniais tematika „žydų gelbėtojai“, rašoma apie Seimo Žmogaus teisių komiteto siūlymą pripažinti žydų gelbėtojus laisvės kovų dalyviais; kita tematika „tarptautinis tyrimas apie antisemitizmą“ spaudoje pristatomas žydų NVO „Kovos su šmeižtu lyga“ atliktą tarptautinę apklausą apie antisemitizmą, lyginami Lietuvos ir kitų šalių duomenys. Kita straipsnių, tematika, susijusi su žydų etnine grupe – labai įvairi⁸⁰.

Daugiausia straipsnių, rašančių apie žydus, šaltiniais tampa Valstybės institucijos, kur žydų etninės grupės problemas komentuoja aukščiausio lygio valstybės institucijos atstovai ar vadovai. Pavyzdžiui, Seimo Žmogaus teisių, Europos, Socialinių reikalų ir Darbo, Biudžeto ir Finansų reikalų komitetų atstovai, vyriausybės atstovai, kancleris, ministras pirmininkas, Seimo nariai, Seimo

⁷⁷ Ten pat, p. 29.

⁷⁸ Ten pat, p. 30.

⁷⁹ Ten pat, p. 31.

⁸⁰ M. Frėjutė – Rakauskienė, „Pagrindinių Lietuvos interneto žiniasklaidos portalų straipsnių tyrimas, siekiant išsiaiškinti, kaip vaizduojami skirtingoms mažumoms ir atskirties grupėms priklausantys žmonės“, 2015, p. 12.

pirmininkas, taip pat Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, paminklosaugos institucijos ir jų atstovai. Taip pat didele dalimi diskusijos spaudoje yra inicijuotos ir pačios Lietuvos žydų bendruomenės, tarptautinių žydų organizacijų, straipsniuose neretai cituojami patys žydai, gyvenantys Lietuvoje. Neretai mokslininkai tyrinėjantys Holokaustą Lietuvoje publikuoja straipsnius žiniasklaidoje šia tema⁸¹.

Šiuo atveju ir periodu tiriamų interneto dienraščių diskurse žydai, kaip etninė grupė nėra suvokiama ir retoriškai nėra įvardinta, kaip kelianti grėsmę, ar spaudoje ištransliuojamos neigiamos pozicijos, stereotipinės pozicijos jų atžvilgiu, anaipol rašoma, kalbama, diskutuojama aktualiomis temomis, antisemitinių nuostatų paplitimas, holokaustas, neigiamos nuostatos visuomenėje, buitinis antisemitizmas, nematymas ribų tarp tolerancijos įvairių pažiūrų ir nusikaltimo, prokuratūros ir kitų teisėsaugos institucijų nenoras reaguoti į antisemitinius veiksmus, pradėti kelti išteisininius tyrimus. Kalbama ir apie kultūrinį žydų paveldą (sinagogas), taip pat žydų kapines (Kauno centre)⁸².

Atsižvelgiant į 2006 m. pasirodžiusį V. Beresnevičiūtės ir M. Frėjutės – Rakauskienės straipsnį „Etninė tematika ir nepakantumas Lietuvos žiniasklaidoje“ ir jau 2015 m. M. Frėjutės – Rakauskienės, „Pagrindinių Lietuvos interneto žiniasklaidos portalų straipsnių tyrimą, siekiant išsiaiškinti, kaip vaizduojami skirtingoms mažumoms ir atskirties grupėms priklausantys žmonės“ galima aiškiai matyti skirtumą, tarp šių skirtingu laikotarpių žydų vaizdavimo žiniasklaidoje tendencijų. Visgi, sunku būtų daryti išvadą, kad antisemitinių apraiškų išvis nėra likę žiniasklaidos priemonėse. Vieno šaltinio nepakanka susidaryti išsamų vaizdą apie esamą situaciją. Taip pat naujausias tyrimas atliktas dar prieš pasirodant didelį atgarsį turėjusiai R. Vanagaitės knygai „Mūsiškiai“, kuri sukėlė naują diskusijų ir žiniasklaidos dėmesio bangą.

Apibendrinant galima teigti, kad analizuojant antrinius šaltinius, kurie apima tyrimus apie antisemitizmą žiniasklaidos priemonėse pastebimas ryškus pozityvus pokytis, tačiau išlieka didelis trūkumas mokslinių tyrimų šia tema.

⁸¹ Ten pat, p. 13.

⁸² Ten pat.

2.3.1. Išvados ir rekomendacijos

1.3. Antisemitizmas politikoje ir politinių sprendimų įtaka požiūriui į žydus Lietuvoje

Birutė Sabatauskaitė

Šiame tyrime apžvelgiami antriniai šaltiniai nuo 2007 metų. Mokslininkų darbų, analizuojančių modernųjį antisemitizmą pastaruosius 10 metų nėra daug. Kai kurie ne tiesiogiai analizuoja antisemitizmo apžvalgas, tačiau Lietuvos politinį kontekstą, mokslo vystymąsi ir lietuvių požiūrį į Holokaustą bei jo kaitą nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Daugiausiai šiame skyriuje remiamasis prof. Sauliaus Sužiedėlio, prof. Leonido Donskio, prof. Dovilės Budrytės, prof. Šarūno Liekio, prof. Violetos Davoliūtės darbais.

Prieš pradėdant analizuoti žydų padėtį Lietuvos politiniame gyvenime ir antisemitizmo apraiškas politikoje, norisi apžvelgti svarbius politinius žingsnius Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę bei svarbias istorijos interpretacijas, paplitusias Lietuvoje ir darančias didelę įtaką Lietuvos viešam diskursui – žydų bendruomenės, kaip Lietuvos gyventojų bendruomenės, reikšmės pripažinimui, antisemitizmo plitimui ir jo apraiškoms skirtingose srityse.

Lietuvos žydų-lietuvių santykių vystymuisi itin svarbi po Nepriklausomybės vykusį viešą Lietuvos istorijos interpretaciją, lietuvių vaidmens Holokausto metu pripažinimą ir akademiniai darbai, neabejotinai didelę reikšmę tam daro ir Lietuvos viešas politinis diskursas bei tarptautinių politinių santykių vystymas, bei tam tikrų teisės aktų priėmimas Lietuvoje.

Sauliaus Sužiedėlio ir Šarūno Liekio nuomone Holokausto suvokimas Lietuvoje labai stipriai keitėsi nuo 1990 metų, tačiau dar netapo centrine istorinės atminties dalimi ir nors susidomėjimas visuomenėje apie išnykusį Litvakų pasaulį didėjo, tačiau taip pat iškėlė t.t. kontroversijas, kai kurios iš jų išgarsėjo tarptautiniu mastu⁸³.

G. Malinauskaitės nuomone, Lietuvoje po nepriklausomybės atgavimo, daugumoje šeimų dominavo prisiminimai apie stalinistines deportacijas ir pasipriešinimo sovietiniam smurtui kovas. Šie prisiminimai jungė skirtingas kartas, bet taip pat ir skirtingas atminties bendruomenes: nuo politinių kalinių, partizanų, anti-komunistinio pasipriešinimo judėjimo šalininkų iki buvusių komunistų. Tuo tarpu Holokausto žiaurumai buvo užmiršti, nes netilpo į Lietuvos valstybingumo

⁸³ Sužiedėlis Saulius, Liekis Šarūnas, "Conflicting Memories. The Reception of Holocaust in Lithuania", 2015, University of Nebraska Press, p. 319.

karkasą ir naujai apibrėžtą nacionalinį identitetą. Holokaustas buvo ištrintas iš kolektyvinės sąmonės⁸⁴.

Remiantis Profesoriaus Leonido Donskio 2006 m. išsakytu požiūriu, Lietuvos politinė kultūra nuo 1990 m. demonstravo atnaujintą politinį pasiryžimą ir galimybes įtraukti mažumas, jų kalbas ir kultūras. Didžioji politika stengėsi įtraukti, ar bent neatstumti, rusų, ukrainiečių ir baltarusių tautybės asmenų. Visgi, paralelinį lietuvių ir žydų kultūros egzistavimą, profesorius vertina kaip daug problematiškesnį ir įvardina, kad taip buvo per amžius⁸⁵.

1994 m. rugsėjo 22 d. žydų genocido minėjimo dienos išvakarėse Ministras Pirmininkas Adolfas Šleževičius padarė pareiškimą “Dėl žydų žudynių Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais”. Ministras Pirmininkas pripažino faktą, kad “ne vienas šimtas lietuvių dalyvavo žydų tautos genocide”, pareiškė, jog Vyriausybė prisiima atsakomybę už žudynių dalyvių persekiojimą⁸⁶. Deja, po 1990 m. Lietuvai nepavyko karo nusikaltėlių patraukti baudžiamojon atsakomybėn ir pateikti nedviprasmiško teisinio vertinimo tų lietuvių, kurie aktyviai dalyvavo vykdant Holokaustą⁸⁷. Kitų mokslininkų analizėje, atkreipiama dėmesį, kad nuo nepriklausomybės atkūrimo iki 2002 m. birželio Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra yra iškėlus 14 bylų dėl Holokausto⁸⁸.

A. Brazausko vizito į Izraelį dienos išvakarėse, 1995 m. vasario 15 d. LR Seimas priėmė pareiškimą “Dėl rasizmo, ksenofobijos, antisemitizmo ir netolerancijos apraiškų”. Dokumentas liudijo, kad valstybė pasižada nesitaikstyti su jokia antisemitizmo pasireiškimo forma. Prezidentas įpareigojo Aukščiausiąjį Teismą ir prokurorą peržiūrėti anksčiau nuteistų už dalyvavimą žydų žudynėse ir reabilituotų asmenų bylas, taip pat parengti reabilitacijos procedūrą. Jeruzalėje A. Brazauskas kalbėjo “Aš, Lietuvos Prezidentas, lenkiu galvą prieš daugiau nei du šimtus tūkstančių nužudytų Lietuvos žydų atminimą. Prašau jūsų atleidimo už tuos lietuvius, kurie negailestingai žudė žydus, juos šaudė, trėmė, plėšė.”.

⁸⁴ Malinauskaitė Gintarė, Holocaust memory and Antisemitism in Lithuania: Reversed Memories of the Second World War, 8-9 November, 2013, International Conference “Antisemitism in Europe: Today: the Phenomena, the Conflicts”. The Foundation “Remembrance, Responsibility and Future” and the Centre for Research on Antisemitism Berlin, p. 2.

⁸⁵ Donskis Leonidas, “Another word of uncertainty: Anti-Semitism in Modern Lithuania, NORDEUROPAforum, 1/2006, p. 11.

⁸⁶ Petras Biveinis, Algis Povilas Kasperavičius “Lietuvos tautinės mažumos, valstybė ir visuomenė XX-XXI amžių sandūroje”, Lietuvos istorijos studijos, 2012 30, p. 150-170, p. 153.

⁸⁷ Donskis Leonidas, “Another word of uncertainty: Anti-Semitism in Modern Lithuania, NORDEUROPAforum, 1/2006, p. 13.

⁸⁸ Petras Biveinis, Algis Povilas Kasperavičius “Lietuvos tautinės mažumos, valstybė ir visuomenė XX-XXI amžių sandūroje”, Lietuvos istorijos studijos, 2012 30, p. 150-170, p. 167.

Tačiau Prezidento kalba Izraelyje susilaukė įvairių vertinimų Lietuvoje. Žydai dažnai buvo kaltinami lietuvių naikinimu tarybų valdžios metais, Holokausto problemų aptarimas buvo lydymas emocijų, bet ne argumentų, neišvengta stereotipų⁸⁹. Čia paminėtini mokslininkų P. Biveinio ir A.P. Kasperavičiaus aprašomi vėlesni pareiškimai spaudoje, kuriantys vaizdinius, kad žydai valdo pasaulį, kad jie siautėja ir reikia organizuoti tribunolus, tiriančius žydų nusikaltimus žmoniškumui⁹⁰.

Prof. Leonidas Donskis, prof. Šarūnas Liekis, Dr. Arūnas Bubnys, Gintarė Malinauskaitė, atkreipia dėmesį, kad egzistavo daugybė iniciatyvų, mokslininkų, kurie skatino keisti diskursą, ir neigiamai reagavo į antisemitizmo apraiškas. Leonido Donskio teigimu, būtų neteisinga teigti, kad moderniai Lietuvos politikai ir kultūrai visiškai nepavyko priimti antisemitizmo keliamų iššūkių. Leonidas Donskis atkreipia dėmesį ir į tai, kad daugybės viešų asmenų viešai reaguoja į antisemitizmo apraiškas Lietuvoje, kas jo nuomone žymi naujos epochos ir naujos moralinės kultūros Lietuvoje gimimą⁹¹(2006 m.).

Politinių mokslų profesorė Dvilė Budrytė atkreipia dėmesį, kad nacionalinio atgimimo metu, genocido paradigma ir taip pat “kovos ir kančios” paradigma tapo populiariausiomis praeities interpretacijomis, kurios vėliau transformavosi į institucinę valstybės istoriją⁹². G. Malinauskaitė teigia, kad po Nepriklausomybės buvo sukurta “kančios bendruomenė”, nes asmeniniai prisiminimai, kurie buvo atimti ir užšaldyti sovietinio režimo metu, ne tik atšilo, tačiau tapo kertiniais tautinės valstybės kūrimo procese⁹³.

Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, Lietuvos mokslininkai buvo gana toli nuo savo vakarų kolegų ir pradžioje net nelaikė vietinių kolaboravimo su naciais klausimo problematišku⁹⁴. Prof. L. Truska

⁸⁹ Petras Biveinis, Algis Povilas Kasperavičius “Lietuvos tautinės mažumos, valstybė ir visuomenė XX-XXI amžių sandūroje”, Lietuvos istorijos studijos, 2012 30, p. 150-170, p. 165.

⁹⁰ Petras Biveinis, Algis Povilas Kasperavičius “Lietuvos tautinės mažumos, valstybė ir visuomenė XX-XXI amžių sandūroje”, Lietuvos istorijos studijos, 2012 30, p. 150-170, p. 165-166.

⁹¹ Donskis Leonidas, “Another word of uncertainty: Anti-Semitism in Modern Lithuania, NORDEUROPAforum, 1/2006, p. 26.

⁹² Malinauskaitė Gintarė, Holocaust memory and Antisemitism in Lithuania: Reversed Memories of the Second World War, 8-9 November, 2013, International Conference “Antisemitism in Europe: Today: the Phenomena, the Conflicts”. The Foundation “Remembrance, Responsibility and Future” and the Centre for Research on Antisemitism Berlin, p. 1.

⁹³ Malinauskaitė Gintarė, Holocaust memory and Antisemitism in Lithuania: Reversed Memories of the Second World War, 8-9 November, 2013, International Conference “Antisemitism in Europe: Today: the Phenomena, the Conflicts”. The Foundation “Remembrance, Responsibility and Future” and the Centre for Research on Antisemitism Berlin, p. 5.

⁹⁴ Liekis Šarūnas, Jewish studies in Lithuania since 1990, Journal of Modern Jewish Studies Vol 10, No. 1 March 2011, pp. 93–100, Central European University library, p. 93.

Šiuolaikinėje lietuviškoje Holokausto istoriografijoje išskyrė dvi tyrimo kryptis: tradicinę ir kritinę. Tradicinės krypties atstovai siekia sumažinti lietuvių dalyvavimo Holokauste mastą, iš dalies pateisinti savo tautiečių veiksmus ir sumažinti jų kaltę. Ši kryptis iš esmės tęsia konservatyviąją lietuvių išėivijos istoriografijos ir publicistikos liniją. Antrosios krypties atstovai bando objektyviai ir kritiškai nagrinėti žydų genocidą Lietuvoje, neslėpdami savo tautiečių nusikalstamų veiksmų⁹⁵. Kritinė Holokausto tyrinėtojų kryptis Lietuvoje iš pradžių buvo labai silpna ir neturėjo didesnės įtakos nei visuomenės istorinei atminčiai, nei istoriografijos raidai. Tačiau situacija Lietuvoje išlėto keitėsi kritinių tyrimų naudai. Reikia pripažinti, kad Lietuvos valdžia gana anksti suprato politinį holokausto problemos aspektą ir stengėsi įamžinti holokausto aukų atminimą bei skatino žydų genocido tyrimus. Vilniuje buvo atkurtas valstybinis žydų muziejus, rugsėjo 23 d. (Vilniaus geto likvidavimo diena) buvo paskelbta žydų genocido diena ir minima valstybinio lygiu, tvarkomi holokausto aukų kapai. 1995 m. oficialaus vizito Izraelyje metu Lietuvos prezidentas Algirdas Brazauskas Knesete lietuvių tautos vardu atsiprašė žydų tautos dėl dalies savo tautiečių dalyvavimo Holokauste. Lietuvoje taip pat pradėtos organizuoti tarptautinės konferencijos, kuriose buvo nagrinėjami Holokausto istorijos klausimai⁹⁶.

Galima būtų teigti, kad tam tikras institucinis lūžis tiek politinėje, tiek švietimo srityse įvyko 1998 m. Profesorius Šarūnas Liekis teigia, kad institucinis aspektas žydų studijoms buvo ypatingos svarbos. Susidūrimo su pusę amžiaus trukusiu svetimu dominavimu sunkumai, ir nesuprantamos spekuliacijos, kuriomis buvo pažymėtas diskursas apie žydų žudymą Baltijos šalyse, kėlė politinių problemų. 1998 m. gegužę, trys Baltijos šalių prezidentai pritarė tarptautinių komisijų, turinčių tirti sovietų ir nacių okupacijas ir paskelbti išvadas, įkūrimui⁹⁷. Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti (toliau Komisija) suformuota Prezidento Valdo Adamkaus dekretu 1998 m. rugsėjo 7 d.⁹⁸ Vienintelis žydas Seimo narys Emanuelis Zingeris buvo paskirtas grupės pirmininku, į ją įėjo Lietuvos, Amerikos, Vokietijos ir

⁹⁵ Truska Liudas, 'Lietuviškoji holokausto Lietuvoje istoriografija', Holokausto istorijos tyrimai ir tautų kolektyvine atmintis (Vilnius, 2002), p.95.

⁹⁶ Bubnys Arūnas, Pokyčiai nepriklausomos Lietuvos (1990-2005) holokausto istoriografijoje ir švietimo programose, p. 3

⁹⁷ Liekis Šarūnas, Jewish studies in Lithuania since 1990, Journal of Modern Jewish Studies Vol 10, No. 1 March 2011, pp. 93–100, Central European University library, p. 95.

⁹⁸ Lietuvos Respublikos Prezidento dekretas dėl Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, 1998 m. rugsėjo 7 d. Nr. 159, prieiga internetu: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.4045F0BAAF21>.

Rusijos mokslininkai ir bendruomenių vadovai. Komisija kaipmat susilaukė kritikos iš grupių Izraelyje, tarp jų – Lietuvos žydų asociacijos ir Simono Wiesenthalio Centro, dėl keisto ir įžeidžiančio sprendimo susieti nacizmą ir komunizmą ir ciniško “fasadinio” gambito, kuriuo siekiama palengvinti Lietuvos, kaip kandidatės stoti į Europos Sąjungą ir NATO, politinį statusą. Kai kurie Lietuvos išeiviai, įtardami, kad Komisija imsis tirti vietinių kolaboravimą Holokausto metu, kaltino Prezidento iniciatyvą kaip žydų sąmokslą sukurtą patyrus spaudimą iš Amerikos⁹⁹. Prof. Leonidas Donskis pažymėjo, kad nepriklausomos Lietuvos politiniame diskurse ir visuomeninėje sąmonėje vis dar giliai įsišaknijusi pagarsėjusi “istorinės kaltės” teorija apie Lietuvos žydus, kuri teigia, kad Lietuvos žydai buvo nelojalūs ir nepatriotiškai nusiteikę Lietuvos atžvilgiu Antrojo Pasaulinio karo išvakarėse, ir galiausiai iš esmės prisidėjo prie Lietuvos sovietinės okupacijos. Dėl to, išvestinė “dviejų genocidų” teorija pateikia Holokausto ir vietinių kolaboravimo su naciais įvertinimą kaip kerštą už Lietuvos gyventojų sovietinį genocidą¹⁰⁰.

Prof. Violeta Davoliūtė ir prof. Dovilė Budrytė pastebi, kad dėmesio sutelkimas į žiaurumus, įvykdytus Sovietinės valdžios metu, deprioritetizavo Holokausto traumą¹⁰¹.

Trečiasis Komisijos susitikimas 1999 m. rugpjūčio 29 d. sukūrė dvi skirtingas darbo grupes (aut. past. – pakomises), kad aiškiai būtų atskirti dviejų okupacinių režimų metu padaryti nusikaltimai ir siekiant išvengti paviršutiniškų analogijų analizės ir vertinimo metu¹⁰².

Nacių okupacijos nusikaltimų įvertinimo pakomisė atliko daugybę tyrimų, ir tiek prof. Šarūno Liekio, tiek Dr. Arūno Bubnio teigimu, turėjo itin didelę įtaką švietimo programų formavimui^{103, 104} (daugiau apie jas – dalyje apie švietimą).

Simono Wiesenthalio centras tokį Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse įsigalėjusį požiūrį ir norą sugretinti komunizmą su nacizmu vadina noru revizionuoti istoriją ir savo 2012 metų ataskaitoje

⁹⁹ Liekis Šarūnas, Jewish studies in Lithuania since 1990, Journal of Modern Jewish Studies Vol 10, No. 1 March 2011, pp. 93–100, Central European University library, p. 95.

¹⁰⁰ Donskis Leonidas, “Another word of uncertainty: Anti-Semitism in Modern Lithuania, NORDEUROPAforum, 1/2006, p. 13.

¹⁰¹ Violeta Davoliūtė ir Dovilė Budrytė, „Entangled History, History Education and Affective Communities in Lithuania“, in “Transitional Justice and the Former Soviet Union: Reviewing the Past, Looking Toward the Future, edited by Cynthia M. Home and Lavinia Stan, Cambridge University Press, 2018, p. 323.

¹⁰² Liekis Šarūnas, Jewish studies in Lithuania since 1990, Journal of Modern Jewish Studies Vol 10, No. 1 March 2011, pp. 93–100, Central European University library, p. 95-96.

¹⁰³ Liekis Šarūnas, Jewish studies in Lithuania since 1990, Journal of Modern Jewish Studies Vol 10, No. 1 March 2011, pp. 93–100, Central European University library, p. 96.

¹⁰⁴ Bubnys Arūnas, Pokyčiai nepriklausomos Lietuvos (1990-2005) holokausto istoriografijoje ir švietimo programose, p. 8.

prie to priskiria Lietuvoje atliktą žydų persekiojimą už galimą dalyvavimą raudonųjų partizanų būriuose, o taip pat Prahos deklaracijos pasirašymą 2008 m. birželio 3 d. Prahos deklaraciją pasirašė 27 Rytų Europos politiniai lyderiai ir intelektualai, kurią pagrindė ragino palaikyti Baltijos šalių politikai. Simono Wiesenthalio centro ataskaitoje rašoma, kad deklaracija ragino priimti daugybę praktinių žingsnių, kuriuos įgyvendinus, būtų sumenkintas Holokausto, kaip *sui generis* genocido statusas, ir jis būtų sumažintas iki kitų daugybės tragedijų.

Politinis klimatas

Profesorius Leonidas Donskis savo straipsniuose atkreipia dėmesį į bendrą Lietuvos gyventojų nepasitenkinimą gyvenimu, emigracijos srautus ir ekonominio gerbūvio trūkumą bei ieškojimą išeičių, tame tarpe ir politinių. 2006 metais jis pastebi populistinių jėgų stiprėjimą nuo 2002 metų ir teigia, kad toks bendras klimatas yra nepalankus Lietuvos žydams. Politinė frustracija ir pyktis susimaišęs su neapibrėžtumu ir emociniu nesaugumu, dažnai reikalauja simbolinės kompensacijos. Žydai visą laiką puikiai tiko kaip grupė, kuri buvo paverčiama atpirkimo ožiais ir bendrai tinka nepasitenkinimo politikai. Taip gali būti ir modernioje Lietuvoje¹⁰⁵.

Pats politinis klimatas lyginant 2006 metus ir 2016 metus gana stipriai pasikeitęs, o tuo pačiu pasikeitusi ir politinių lyderių pozicija.

Visgi, reikia pripažinti, kad prieš tai minėta Komisija savo darbe susidūrė su rimtomis kliūtimis, kas turėjo įtakos ir politiniam diskursui. Komisija neveikė net 5 metus – 2007-2012 metais po atvejų, kurie sukėlė tikrą tarptautinį politinį skandalą.

Pastarąjį 2007-2008 m. laikotarpį plačiau aprašo mokslininkė Gintarė Malinauskaitė: “2007 ir 2008 metais keturi Lietuvos žydai partizanai, Rachilė Margolis, Sara Ginaitė, Fania Brancovskaja ir Yitzhakas Aradas, buvęs Yad Vashem direktorius, Generalinės prokuratūros buvo įtariami įvykdę karo nusikaltimus pasipriešinimo judėjimo metu. Tokiu būdu, Holokausto aukos buvo paverstos persekiotojais, o tokie kaltinimai galėtų būti laikomi teisinančiu antisemitizmą, sukėlusį Holokaustą Antrojo pasaulinio karo metu. Šie partizanai buvo apkaltinti tarnavę NKVD ir dalyvavimu lietuvių civilių žudyme. Įtarimas buvo pareikštas pagrindė remiantis Arado ir Margolis memuarais. Vėliau kaltinimai buvo atmesti neturint pakankamai įrodymų. Tačiau Lietuvos

¹⁰⁵ Donskis Leonidas, Another word of uncertainty: Anti-Semitism in Modern Lithuania, NORDEUROPAforum, 1/2006, p. 23.

žiniasklaidoje šie partizanai buvo vadinami teroristais ir žudikais. Pats tyrimas susilaukė įvairios tarptautinės žiniasklaidos dėmesio.” Prokuratūros aktyvumas apklausiant Holokaustą išgyvenusį asmenį sukėlė tarptautinį triukšmą dar ir dėl prokuratūros pasyvumo vykdant kolaboravusių su naciais baudžiamąjį persekiojimą¹⁰⁶.

Vienas iš minimų pavyzdžių – buvusio Jungtinės Karalystės Ministro Pirmininko Gordono Browno komentaras the Independent 2011 metais. Pastarajame G. Brownas gynė R. Margolis ir kitus žydų partizanus, kaltindamas Lietuvos valstybę surengus antisemitinę kampaniją prieš Holokausto aukas ir atskleidamas vietinės spaudos priešišumą žydų istorijai valstybėje¹⁰⁷.

Šie įvykiai turėjo ir labai didelę reikšmę Komisijos darbui po šių įvykių, vienas iš komisijos narių Yad Vashem buvęs vadovas Yitzhakas Aradas po jam pateiktų kaltinimų ir dar du komisijos nariai ją paliko ir ji nustojo veikti. Tyrimas buvo nutrauktas 2008 nesant įrodymų.

Vėliau Prezidentas Valdas Adamkus apie šiuos įvykius rašė savo memuaruose, ir nors tai nėra mokslinis šaltinis, pateikiama informacija, atspindinti svarbius tam metui įvykius. Valdas Adamkus komentavo susitikimą su Valstybės saugumo departamento vadovu Povilu Malakausku, generaliniu prokuroru Algimantu Valantinu ir užsienio reikalų ministru Petru Vaitiekūnu: “Priėjome išvadą, kad jei nėra aiškių įrodymų, patvirtinančių Izraelio piliečio Y. Arado atsakomybę už sovietinių partizanų nusikaltimus Lietuvos gyventojams, Generalinė prokuratūra turi nutraukti jam iškeltą bylą. Tai leis normalizuoti santykius su Izraeliu”¹⁰⁸.

Atkreiptinas dėmesys, kad aukščiau minimi asmenys buvo apdovanoti už antinacistinę veiklą Prezidento Algirdo Brazausko, vėliau – 2008 m. apkaltinti, o dar vėliau – vėl laikomi aukomis, 2013 metais Prezidentė Dalia Grybauskaitė apdovanojo Fanią Brancovską¹⁰⁹. Dar kartą ji apdovanota Už nuopelnus Lietuvai ir šalies vardo garsinimą pasaulyje 2017 m. vasario 16-osios – Valstybės

¹⁰⁶ Violeta Davoliūtė ir Dovilė Budrytė, „Entangled History, History Education and Affective Communities in Lithuania“, in “Transitional Justice and the Former Soviet Union: Reviewing the Past, Looking Toward the Future, edited by Cynthia M. Home and Lavinia Stan, Cambridge University Press, 2018, p.334.

¹⁰⁷ Malinauskaitė Gintarė, Holocaust memory and Antisemitism in Lithuania: Reversed Memories of the Second World War, 8-9 November, 2013, International Conference “Antisemitism in Europe: Today: the Phenomena, the Conflicts”. The Foundation “Remembrance, Responsibility and Future” and the Centre for Research on Antisemitism Berlin, p. 5.

¹⁰⁸ BNS, Buvusio sovietų partizano Y.Arado byla nutraukta įsikišus valstybės vadovams, atskleidžia knyga, delfi.lt, 2011 m. lapkričio 6 d. Prieiga internetu: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/buvusio-sovietu-partizano-varado-byla-nutraukta-iskiskus-valstybes-vadovams-atskleidzia-knyga.d?id=51462595>

¹⁰⁹ Malinauskaitė Gintarė, Holocaust memory and Antisemitism in Lithuania: Reversed Memories of the Second World War, 8-9 November, 2013, International Conference “Antisemitism in Europe: Today: the Phenomena, the Conflicts”. The Foundation “Remembrance, Responsibility and Future” and the Centre for Research on Antisemitism Berlin, p. 5.

atkūrimo dienos proga¹¹⁰. Tačiau nepaisant šio institucinio diskurso kaitos, populiariojoje žiniasklaidoje žydų pasipriešinimo kovų dalyvių statusas ir jų vertinimas išlieka panašus¹¹¹.

Kalbant apie tolimesnę Komisijos veiklą, Prezidentė Dalia Grybauskaitė atnaujino Tarptautinę komisiją nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti 2012 m. rugpjūčio 28 d.¹¹²

2012 metais įvyko ir kiti svarbūs įvykiai, kurie paminėti “Antisemitizmas pasaulyje” ataskaitose. 2012 m. Kauno miesto meras nusprendė perlaidoti Juozo Ambrazevičiaus-Brazaičio, kuris buvo palaidotas JAV, palaikus. 1941 m. Brazaitis buvo Ministras Pirmininkas Lietuvos laikinojoje vyriausybėje, kuri per savo 43 gyvavimo dienas kolaboravo įvedant nemažą dalį antisemitinių priemonių, tarp jų – ir sprendimą įkurti getus žydams Lietuvoje. Perlaidojimas vyko 2012 m. gegužę¹¹³. Tokį sprendimą ir veiksmus pasmerkė didelis skaičius mokslininkų, visuomenės veikėjų.

Čia išskiriami ir pozityvūs žingsniai Lietuvos politiniame gyvenime, paminėta, kad 2012 m. rugsėjį Prezidentė Dalia Grybauskaitė apdovanojo Žūvančiūjų gelbėjimo kryžiais 55 Lietuvos piliečių (didžiąją daugumą – po mirties), kurie gelbėjo žydus per Antrąjį Pasaulinį karą¹¹⁴. Žūvančiūjų gelbėjimo kryžiai 2016 m. įteikti dar 44 Pasaulio teisuoliams – Lietuvos Respublikos piliečiams, gelbėjusiems žydus¹¹⁵.

2012 metais įsigaliojo ir su Lietuvos Respublikos įstatymas dėl kompensacijų žydų religinėms bendruomenėms.

Gintarė Malinauskaitė savo pranešime 2013 m. apžvelgia svarbius politinius sprendimus Lietuvai: 2013 m. buvo išskirtiniai, ne tik dėl to, kad Lietuva pirmininkavimo Europos Sąjungai metais, bet taip pat buvo paskelbti Vilniaus geto atminimo metais. Vilniaus geto likvidavimo

¹¹⁰ <https://www.15min.lt/naujienu/aktualu/lietuva/buvusiai-pirmajai-salies-poniai-a-adamkienei-valstybes-apdovanojimas-56-756180>

¹¹¹ <http://ukininkopatarejas.lt/prezidentura-apdovanojo-lietuvius-zudziusios-gaujos-nare/>

¹¹² Bernardinai.lt, Atsinaujino Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio režimų nusikaltimams Lietuvoje vertinti komisijos veikla, 2012 m. rugpjūčio 28 d. Prieiga internetu: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/-/87249>

¹¹³ Antisemitism Worldwide 2011. General Analysis, European Jewish Congress p. 18-20.

¹¹⁴ Antisemitism Worldwide 2011. General Analysis European Jewish Congress, p. 30.

¹¹⁵ Prezidentė apdovanojo žydų gelbėtojus, Delfi.lt, 2016 m. rugsėjo 28 d., prieiga internetu: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/prezidente-apdovanojo-zydu-gelbetojus.d?id=72414716>

septyniasdešimtmetis pažymėtas skirtingose valstybės institucijose, tarp jų – LR Seime ir Užsienio reikalų ministerijoje. Visi šie paskutiniai įvykiai rodė labai stiprų ir augantį Lietuvos politinių institucijų interesą atminti Holokaustą, kas be abejonės susiję su atminimo politika. Naujos Holokausto atminimo kultūros formavimas taip pat susijęs su Lietuvos įvaizdžio gerinimu, kuriam pakenkė pastarųjų dešimtmečių antisemitizmo formos, kai kurios iš jų sukeltos Lietuvos valstybės¹¹⁶.

Ypatingas dėmesys atkreiptinas į pastarųjų kelių metų 2016-2017 m. pokyčius ir visuomenėje žinomų asmenų, įvairių nevyriausybinų organizacijų bei politikų įsitraukimą į prisidant organizuojant Holokausto metu nukentėjusių žmonių atminimą. R. Vanagaitės knyga „Mūsiškiai“ iškėlė gana ilgai Lietuvoje nutylėtą ar bent labiau tik akademinuose sluoksniuose analizuotą – su naciais kolaboravusių asmenų atsakomybės temą. Dažnai, kaip teigia prof. S. Sužiedėlis būdavo mėginama nutylėti, menkinti lietuvių dalyvavimą. Po knygos pasirodymo, nepaisant to, kad ji sukėlė labai reikalingas diskusijas visuomenėje, be kritikos išsakytos knygos stiliui, apibendrinimams, kilo ir nemaža antisemitizmo banga.

Profesorės D. Budrytės ir profesorės V. Davoliūtės nuomone, R. Vanagaitės knygos „Mūsiškiai“ sukurtas poveikis, režisieriaus M. Ivaškevičiaus skatinimas įsitraukti atmenant Holokausto metu nukentėjusius Lietuvos gyventojus žydus ir masinis dalyvavimas atminimo renginiuose Molėtuose, rodo, kad ne valstybinių atstovų įsitraukimas sukėlė galingas kolektyvines emocijas, susijusias su Holokaustu, kurios tapo pagrindu istorinės sąmonės Lietuvoje pasikeitimui. Pasak jų emociniu pagrindu susijusios bendruomenės gali prisidėti prie istorinės tiesos radimo ir demokratinų nuostatų įtvirtinimo. Jos taip pat apibendrina savo 2018 metų mokslinėje publikacijoje, kad tokie pasikeitimai istorinėje sąmonėje, stiprina demokratiją skatinant kritinį mąstymą¹¹⁷.

¹¹⁶ Malinauskaitė Gintarė, Holocaust memory and Antisemitism in Lithuania: Reversed Memories of the Second World War, 8-9 November, 2013, International Conference “Antisemitism in Europe: Today: the Phenomena, the Conflicts”. The Foundation “Remembrance, Responsibility and Future” and the Centre for Research on Antisemitism Berlin, p. 1.

¹¹⁷ Violeta Davoliūtė ir Dovilė Budrytė, „Entangled History, History Education and Affective Communities in Lithuania“, in “Transitional Justice and the Former Soviet Union: Reviewing the Past, Looking Toward the Future, edited by Cynthia M. Home and Lavinia Stan, Cambridge University Press, 2018, pp. 339-40.

1.4. Antisemitiniai neapykantos nusikaltimai, diskriminacija ir susiję teisės aktai

Birutė Sabatauskaitė

Antisemitiniai neapykantos nusikaltimai analizuojami atkreipiant dėmesį į neapykantos nusikaltimų, diskriminacijos atvejų dažnumą, pasireiškimą ir grupių, kurstančių neapykantą antisemitiniais motyvais, egzistavimą. Dėl šios priežasties teisėsaugos sritis artimai sietina su politikos sritimi. Šioje dalyje pateikiama antiseminių nusikaltimų analizė, kiek į ją atkreipiamas dėmesys akademikų darbuose ir tarptautinių žmogaus teisių stebėsenos mechanizmų ataskaitose. Šioje dalyje taip pat apžvelgiami vieši pareiškimai, galėję turėti įtakos antisemitiniams viešiesiems neapykantos kurstymo atvejams bei kaip viešojoje erdvėje reaguojama į teisės aktų, susijusių su žydų turto restitucija, priėmimą.

Reikia atkreipti dėmesį, antisemitizmo apraiškos greičiausiai susijusios su bendrosiomis istorinės transformacijos nuotaikomis ir politinės bendruomenės požiūriu į antisemitizmą Antrojo pasaulinio karo metu bei Holokausto istorijos interpretavimu. Profesorius Leonidas Donskis atkreipė dėmesį į nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje įsigalėjusią “dviejų genocidų” teoriją, kuri iš esmės yra tiesiog kitas terminas “kolektyvinei žydų atsakomybei” apibrėžti. Apie ją buvo rašyta kitame skyriuje, tačiau šios teorijos vystymasis turi tiesioginės įtakos ir kitų teisės aktų priėmimui. Pvz. Baudžiamojo kodekso nuostatomis, reglamentuojančioms nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus asmens lygiateisiškumui ir sąžinės laisvei.

Apie tai pranešime kalba ir G. Malinauskaitė, paminėdama, kad Lietuva yra vienintelė šalis išplėtusi genocido terminą savo baudžiamajame kodekse, Sovietinius nusikaltimus prieš Lietuvos gyventojus prilyginant genocidui¹¹⁸.

1.4.1. Neapykantos nusikaltimai

Kaip teigiama Europos tinklo prieš rasizmą analizėje, čia reikšmingi keli teisės aktai ir jų pakeitimai. Jau nuo 2000 m. priimtame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – Baudžiamajame kodekse) įtvirtintas diskriminavimo dėl ir kurstymo prieš bet kokios tautybės, rasės, lyties, kilmės, religijos ar kitos grupinės priklausomybės draudimas ir šios veikos pripažintos

¹¹⁸ Malinauskaitė Gintarė, Holocaust memory and Antisemitism in Lithuania: Reversed Memories of the Second World War, 8-9 November, 2013, International Conference “Antisemitism in Europe: Today: the Phenomena, the Conflicts”. The Foundation “Remembrance, Responsibility and Future” and the Centre for Research on Antisemitism Berlin, p. 3-4.

nusikalstamomis bei baudžiamomis įstatymo (169 ir 170 straipsniai), kapų išniekinimas dėl rasinių, nacionalinių ar religinių motyvų taip pat laikytinas nusikaltimu (312 straipsnis). Be to, 2009 metais, priimti Baudžiamojo kodekso 60 straipsnio pakeitimai, kurie be jau minėtų nusikalstamų veikų, įtvirtino ir sunkinančią aplinkybę dėl nusikaltimų padarytų esant neapykantos motyvui, taip perkeliant Europos Tarybos pamatinio sprendimo Nr. 2008/913/TVR dėl kovos su tam tikromis rasizmo ir ksenofobijos formomis bei apraiškomis baudžiamosios teisės priemonėmis 4 straipsnio nuostatas¹¹⁹. Iki šiol nėra aišku, kaip ši sunkinanti aplinkybė yra taikoma ir ar apskritai taikoma praktikoje.

Europos tinklo prieš rasizmą šešėlinėse ataskaitose eilę metų atkreipiamas dėmesys į neapykantos nusikaltimų fiksavimo ir tyrimo problemas. Šiose ataskaitose nėra atskirai išskiriami antisemitiniai išpuoliai, nes tokių duomenų atskirai nepateikia oficialios statistikos šaltiniai. Dalinę informaciją galima gauti iš Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos.

2010-2011 metų šešėlinėje ataskaitoje teigiama, kad dėl ne iki galo veikiančios ikiteisminių tyrimų fiksavimo sistemos, sunku nustatyti oficialių skaičių visų neapykantos nusikaltimų, t.y. nebūtinai tų nusikaltimų, kurie išskiriami atskiruose straipsniuose – kaip neapykantos kurstymas ar diskriminacija. Dažnai rasistiniai išpuoliai fiksuojami kaip paprastas chuliganizmas, nesunkus sveikatos sutrikdymas ar viešosios tvarkos pažeidimas¹²⁰. Be to, Baudžiamasis kodeksas papildytas 170¹ straipsniu, pagal kurį baudžiama už grupių ir organizacijų, turinčių tikslą diskriminuoti žmonių grupę arba kurstyti prieš ją, kūrimą ir veiklą.

2015 m. ENAR šešėlinėje ataskaitoje išskiriama, kad etninės ir religinės grupės patiria rasistinius incidentus Lietuvoje, tačiau pastarieji dažnai nėra netgi pranešami teisėsaugos institucijoms, o pranešus, nėra jų tinkamai fiksuojami. Galimi pažeidėjai lieka nenubausti, o institucijos, turinčios pareigą apsaugoti ir užtikrinti persekiojimo vykdymą, neįgyvendina pilnų skundų tyrimų. Patį problemas mastą pilnai atskleisti yra sudėtinga dėl sisteminio oficialaus tokių nusikaltimų monitoringo trūkumo¹²¹.

¹¹⁹ Sabatauskaitė Birutė, Racist Violence in Lithuania, Lithuanian Centre for Human Rights, European Network Against Racism,

¹²⁰ ENAR Shadow Report 2010-2011, "Racism and related discriminatory practices in Lithuania", p. 4.

¹²¹ ENAR Shadow Report 2013/2014, Racist Crime in Lithuania: Research Briefing, 2015, p. 1, http://enar.eu.org/IMG/pdf/country_briefing_-_lithuania_final.pdf.

Kad trūksta oficialių duomenų apie konkrečiai antisemitinius išpuolius patvirtina ir Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos ataskaita, kurioje patvirtinama, kad oficialios informacijos apie antisemitinius išpuolius nebuvo gauta, informaciją pateikė tik tarptautinės nevyriausybinės organizacijos¹²².

Atskirų mokslininkų darbuose pastebėtinai antisemitinių išpuolių ir kitų neapykantos nusikaltimų, tame tarpe neapykantos kurstymo atvejų, siejimas su nacizmo atgimimu ir jo toleravimu visuomenėje. Mokslininkų darbai analizuoja informaciją iki maždaug 2011 metų, tačiau nėra vertinančių neapykantos nusikaltimų paplitimą, neapykantos kurstymą, antisemitinius išpuolius organizuojančių, skatinančių ar palaikančių organizacijų vystymąsi 2015-2017 metais. Kai kurie mokslininkai atkreipia dėmesį į tai, kad didėjo vadinamųjų neonacių maršų populiarumas iki 2013 metų.

Europos komisija prieš rasizmą ir netoleranciją apžvelgia neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kurstymo atvejų statistiką iki 2015 metų.

Atkreiptinas dėmesys į išskirtinį neapykantos nusikaltimo pavyzdį – Holokausto neigimą, kuris laikomas ir atskira antisemitizmo rūšimi. Kaip minima Etninių tyrimų instituto atliktoje žiniasklaidos analizėje 2006 metais, Holokausto neigimo atvejų Lietuvoje nėra daug aptinkama. Tačiau 2010-2011 metų Europos tinklo prieš rasizmą ataskaitoje pastebima, kad 2010 m. lapkričio mėnesio savaitiniame žurnale „Veidas“ pasirodžiusioje publikacijoje apie Niurnbergo tribunolą, autorius galimai neigė Holokaustą: „Svarbu ir tai, kad Niurnbergo procese teisinį pagrindą įgavo legenda apie 6 mln. neva nužudytų žydų, nors iš tiesų teismas neturėjo ne vieno A.Hitlerio pasirašyto dokumento apie žydų naikinimą (šio dokumento, jeigu jis egzistavo, iki šių dienų niekas nerado, nors pažadėta net milijono dolerių premija).“ Pastebima, kad šio straipsnio autorius dirbo Vidaus reikalų ministerijoje, iš kurios buvo atleistas. Nevyriausybines organizacijas – Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė ir Lietuvos žmogaus teisių centras, pastarąjį atvejį apskundė prokuratūrai, tačiau prokuratūra tyrimą vėliau nutraukė “nesant objektyvių duomenų, kuriais

¹²² Hate Crimes in OSCE Region: Incidents and Responses, Annual Report for 2011, ODIHR, August 2012, p. 64.

remiantis galima būtų teigti, jog padaryta veika, turinti nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių”¹²³.

Dr. Christine Beresniova, analizavusi švietimo politiką, savo darbe pastebi, kad nepaisant to, jog Lietuvos teisės aktai pabrėžia europietišką vertybių svarbą, kaip tolerancija ir pagarba žmogaus teisėms, “skustagalvių” (autorė naudoja terminą “skinheads”) diskursai meta iššūkį šioms vertybėms¹²⁴.

Istorikės Ingridos Jakubavičienės nuomone, modernios nacionalsocializmo ideologijos transformacijos bei neonacizmo apraiškos vis dar laukia išsamesnių tyrimų. <...> Iki šiol nebuvo atlikta išsamesnių tyrimų, atskleidžiančių iš kur Lietuvos visuomenėje susiformavo tolerancija, net tam tikra pagarba nacistinei ideologijai ir kokią įtaką tai daro vis dažniau pasireiškiantiems rasistiniams, antisemitizmo, ksenofobijos bei kitokiems nepakantumo išpuoliams¹²⁵.

Pastebėtina, kad dešinysis ekstremizmas detaliau nagrinėtas G. Kiaulakio darbuose 2006 metais¹²⁶, o pastarojo dešimtmečio tyrimų, skirtų grynai šių grupių elgsenai, nėra.

Dr. P. Buveinis ir Dr. A.P. Kasperavičius, tyrinėję tautinius-etninius santykius 1992-2004 metais, atkreipė dėmesį, kad šiuo laikotarpiu Lietuvoje ėmė rasti antisemitizmo, ksenofobijos, rasizmo apraiškų. Antisemitines, ksenofobines idėjas propagavo murzininkai, skustagalviai, Vytautas Šustauskas, jos kai kada mirgėdavo ir laikraščių puslapiuose¹²⁷. Antisemitizmas pasak jų temdė lietuvių ir žydų santykius. Jų straipsnyje apžvelgiami antisemitiniai išpuoliai – nuo 1994 m., kai per Izraelio-Lietuvos futbolo rinktinių varžybas “skustagalviai” skandavo “Žydus pjauk – judas lauk”. 1999 m. V. Šustauskas su pasekėjais sudegino plakatą su tuometinio Seimo pirmininko V. Landsbergio atvaizdu, labai panašiu į hitlerinėje Vokietijoje naudotas žydų karikatūras., jame buvo ir Dovydo žvaigždė. Deginant plakatą iš minios girdėjosi šūkių “Dekit, Lietuvos žydai”.

¹²³ Andriukaitis Gediminas, Sabatauskaitė Birutė, ENAR Shadow report, Racism and discriminatory practices in Lithuania, Lithuanian Centre for Human Rights, p. 35. Prieiga internetu: http://enar-eu.org/IMG/pdf/enar_shadow_report_lithuania_2011_final_confirmed.pdf

¹²⁴ Beresniova Christine, Holocaust Education in Lithuania: Community, Conflict, and the Making of Civil Society, Lexington books, 2017, p. 59.

¹²⁵ Ingrida Jakubavičienė, “Iš kur ta lietuvių pagarba nacizmui?”, History: A Collection of Lithuanian Universities' Research Papers / Istorija: Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. 2011, Issue 82, p65-75. 11p., Centrinio Europos universiteto bibliotekos fondas, p. 66.

¹²⁶ Kiaulakis Giedrius, Dešinysis ekstremizmas šiandieninėje Lietuvoje. Etniškumo studijos. 2006.

¹²⁷ Petras Biveinis, Algis Povilas Kasperavičius “Lietuvos tautinės mažumos, valstybė ir visuomenė XX-XXI amžių sandūroje”, Lietuvos istorijos studijos, 2012 30, p. 150-170, p. 161.

Pasak straipsnio autorių, Lietuvos valstybė, jos vadovai nuolat pabrėždavo, kad Lietuvoje nebus taikstomasi su antisemitizmo reiškiniiais¹²⁸.

Istorikės I. Jakubavičienės nuomone, nuo 2005 m. Lietuvoje padaugėjo antisemitinių išpuolių, homofobijos bei rasizmo apraiškų. Akivaizdu, jog nacionalsocializmo ideologija atgimė ir plinta naujomis formomis¹²⁹.

Informacija apie antisemitinius išpuolius pateikiama ir 2011 bei 2012 metų Tel Avivo universiteto studijose, analizuojančiose anti-semitizmą pasaulyje. Jame teigiama, kad kai kuriose šalyse, ypatingai Prancūzijoje, D. Britanijoje ir Kanadoje pranešimų apie antisemitinius incidentus sumažėjo, tačiau kitose jis išliko toks pat (pvz., Australijoje, Ukrainoje), o keletose šalių, tarp jų ir Lietuvoje, pranešimų skaičius išaugo (taip pat, Baltarusijoje)¹³⁰.

Mokslininkė J. Jakubavičienė neonacių grupes veikiančias Lietuvoje sieja su neonacių judėjimu pasaulyje. Jos nuomone, su nacizmo atgimimu išryškėjo dar opesnė problema – nacizmo idėjas toleruoja didelė visuomenės dalis, prisidengdama patriotizmu. Nors Lietuvos įvairios radikalų organizacijos yra stebimos VRM pareigūnų, dirbamas prevencinis darbas, tačiau nėra atliekama mokslinio pobūdžio analizių, ko iš tiesų siekia šios grupės, kiek jos susijusios su pasaulyje veikiančiomis neonacių organizacijomis¹³¹.

Viešas rasizmo apraiškas Lietuvoje su nacionalistiniais ir antisemitiniais ekstremistais sieja ir Europos komisija prieš rasizmą ir netoleranciją savo 2016 metų ataskaitoje. Joje taip pat teigiama, kad dar 2014 metais Lietuvos žydų bendruomenė atkreipė dėmesį, kad antisemitiniai nusistatymai vis dar paplitę valstybėje ir reikėtų imtis efektyvesnių priemonių švietimo srityje, skatinant pagarbą kultūrinei įvairovei¹³².

Į neonacių sustiprėjimą taip pat atkreipia dėmesį ir Dr. Christine Beresniova, kuri rašo apie

¹²⁸ Petras Biveinis, Algis Povilas Kasperavičius "Lietuvos tautinės mažumos, valstybė ir visuomenė XX-XXI amžių sandūroje", Lietuvos istorijos studijos, 2012 30, p. 150-170, p. 165.

¹²⁹ Ingrida Jakubavičienė, "Iš kur ta lietuvių pagarba nacizmui?", History: A Collection of Lithuanian Universities' Research Papers / Istorija: Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. 2011, Issue 82, p. 65-75. 11p., Centrinio Europos universiteto bibliotekos fondas.

¹³⁰ Ibid.p.5

¹³¹ Ingrida Jakubavičienė, "Iš kur ta lietuvių pagarba nacizmui?", History: A Collection of Lithuanian Universities' Research Papers / Istorija: Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. 2011, Issue 82, p. 65-75. 11p., Centrinio Europos universiteto bibliotekos fondas.

¹³² ECRI Report on Lithuania (fifth monitoring cycle), adopted on March 18, 2016, Council of Europe. Prieiga internetu: <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/lithuania/LTU-CbC-V-2016-020-ENG.pdf>

Lietuvoje du kartus per metus vykstančius save laikančių “patriotais” asmenų eitynes už lietuvišką identitetą. Jos nuomone, eitynių žinia yra išimtinai besiremianti etniniu nacionalizmu ir nacionaliniu išskirtinumu, o garsiausiai per jas šaukia “skustagalviai” (angl. Skinheads, toliau bus naudojami skustagalviai arba skinhead’ai, kaip sinonimai). Žygiuodami Lietuvos vardu, skinhead’ai naudoja šūkius, pabrėžiančius išskirtinumą: “Lietuva lietuviams”, kai kurie nešasi skinhead’ų vėliavas. Ji pabrėžia, kad Lietuvoje šių eitynių fenomenas ne tame, kad egzistuoja skinhead’ai, kurie yra atviri dėl savo pažiūrų, bet tai, kad prie jų prisijungia įprastiniai piliečiai, kuriuos traukia eitynių žinia – apsaugoti Lietuvą nuo autsaiderių – net jei jie nesitapatina su judėjimu.

2008 m. kovo 11 d., nesankcionuotų eitynių metu, apie 200 “skin-headų” žygiavo centre Vilniaus gatve. Dalyviai nešini Lietuvos ir Latvijos vėliavomis, ir vėliavomis su svastikos ženklu, skandavo antisemitinius šūkius. Christine Beresniovą taip pat atkreipia dėmesį į tai, kad nuo 2000 m. vykusios neorganizuotos ir nereikšmingos skinhead’ų eitynės per tam tikrą laiką susilaukė daugiau dėmesio kaip “patriotinės” ar “nacionalistinės” eitynės. Ir 2008 metais jų metu buvo naudojami šūkių “Raus, Raus, Raus” žydų ir rusų atžvilgiu¹³³.

Apie šį įvykį gana daug rašė žiniasklaida ir jis buvo pasmerktas valstybės pareigūnų. Keli “skinhead’ai” buvo suimti ir 2008 m. birželio 10 d. buvo galiausiai pripažinti kaltais ir nubausti (Baudžiamojo kodekso 170 straipsnis – kurstymas prieš bet kokios tautos, rasės, etninę, religinę ar kitokią žmonių grupę). 2008 m. rugpjūčio 10 d. Vilniaus žydų bendruomenės centras buvo išpieštas svastikomis ir anti-semitiniais lozungais. Prezidentas, Ministras Pirmininkas ir Užsienio reikalų ministerija pasmerkė tokius veiksmus¹³⁴.

Tačiau kai kurie mokslininkai atkreipia dėmesį į tai, kad nepaisant eitynių pasmerkimo, jos didėjo dydžiu. 2013-aisiais, buvo apytiksliai skaičiuojama, kad eitynėse dalyvavo 2000 skinhead’ų ir nacionalistų. Diskusija apie eitynes tapo politiškai sudėtinga, kai aukščiausiam politiniame lygmenyje eitynės buvo vadinamos “patriotiškomis”. 2013 m. Dalia Grybauskaitė savo interviu delfi.lt, jaunas žmones besiruošiančius eitynėms, pavadino “patriotišku jaunimu”, kas

¹³³ Beresniovą Christine, *Holocaust Education in Lithuania: Community, Conflict, and the Making of Civil Society*, Lexington books, 2017, p. 61.

¹³⁴ Antisemitism Worldwide 2011. General Analysis European Jewish Congress, p.2

Beresniovos nuomone viešumoje suteikia palaikymą neonacių diskursui, kuris laikui bėgant neva švelnėja susiejamas su patriotizmu, o jų nacionalistinė kalba pradeda skambėti kaip „įprastinė“. Jos darbe taip pat pateikiama vieno Lietuvos žydų bendruomenės atstovų nuomonė, kad skinhead'ų diskursyvūs pokyčiai atspindi labiau politinį korektiškumą, nei realius pokyčius. Jis referuoja į tai, kad eitynių metu naudojamas šūkis „Lietuva – lietuviams“, kai kurių žmonių laikomas neblogu, tačiau šio šūkio reikšmė tikrai neįtraukia žydų ir nelaiko jų lietuviais¹³⁵.

P. Biveinio ir A.P. Kasperavičiaus nuomone, ekstremistinių grupuočių Lietuvoje nėra gausu, jų nevertėtų suabsoliutinti, bet su jomis galbūt susiję vandalizmo reiškiniai – žydų kapų išniekinimas, kultūros paminklų žalojimas¹³⁶.

Remiantis Vidaus reikalų ministerijos duomenimis 2008 m. sausio-rugpjūčio mėnesiais užfiksuoti 5 žydų kapų išniekinimo atvejai (LR Baudžiamojo kodekso 312 str. Kapo išniekinimas).

Remiantis ECRI 2016 m. ataskaita kalbant apie rasistinį smurtą, kaip jis vadinamas ataskaitoje, 2011 m. Lietuvos teisėsaugos institucijos užfiksavo 5 rasistinio smurto atvejus, 2012 m. – 7. Ataskaitoje šie nusikaltimai išskaidomi į smulkesnius, kiek iš jų buvo antisemitiniai nėra aiškiai išksiriama, tačiau pastebima, kad nusikaltimų prieš istorines mažumas gali būti ir daugiau, atsižvelgiant į tai, kad nors 2012 m. nebuvo užfiksuota antisemitinio smurto atvejų, apie galimą atvejį pranešė Coordination forum countering antisemitism, kai šiaurės vakarų Lietuvoje grupė jaunuolių buvo užpuolę jauną žydą, dėvintį tradicinius drabužius¹³⁷.

ECRI savo 2016 metų ataskaitoje pastebi, kad informaciją apie rasistinius ir homo/transfobinius smurtinius išpuolius renka teisėsaugos institucijos prie Vidaus reikalų ministerijos, prokuratūros ir teismai. Vis dėlto, informacijos rinkimas turi tam tikrų trūkumų. Prokuratūra renka tik informaciją apie rasistinius nusikaltimus, susijusius su asmenų diskriminacija ir neapykantos kurstymu (t.y. atvejus, kurie patenka į Baudžiamojo kodekso 169 ir 170 straipsnius, tačiau tai nėra

¹³⁵ Beresniová Christine, *Holocaust Education in Lithuania: Community, Conflict, and the Making of Civil Society*, Lexington books, 2017, p. 61.

¹³⁶ Petras Biveinis, Algis Povilas Kasperavičius „Lietuvos tautinės mažumos, valstybė ir visuomenė XX-XXI amžių sandūroje“, Lietuvos istorijos studijos, 2012 30, p. 150-170, p. 167.

¹³⁷ ECRI Report on Lithuania (fifth monitoring cycle), adopted on March 18, 2016, Council of Europe. P. 19-20. Prieiga internetu: <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/lithuania/LTU-CbC-V-2016-020-ENG.pdf>

rasistinio smurto atvejai). Todėl ECRI pažymi, kad sunku nustatyti tikrąjį rasistinio smurto paplitimą vien remiantis oficialia statistika¹³⁸.

Neabejotinai antisemitiniams išpuoliams įtakos tam tikru laikotarpiu turėjo ir žiniasklaidos diskursas, apie kurį daugiau rašoma kiame skyriuje. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį į keletą atvejų, kurie nagrinėti baudžiamosios teisės rėmuose. 2004 metais dienraščio “Respublikos” vyriausiasis redaktorius Vitas Tomkus išleido seriją straipsnių, kuriuose buvo tyčiojama iš žydų ir gėjų, apibūdinant juos kaip pačias galingiausias interesų grupes, valdančias pasaulį. Į jas dėmesį atkreipęs prof. Leonidas Donskis mano, kad tokie kvaili pastebėjimai Respublikoje būtų neverti dėmesio, išskyrus tai, kad juos papildė tokios detalės, kaip piešiniai, kuriuose itin plonas lenkta nosimi žydas vaizduojamas šalia gėjaus, abu atrodantys kaip iš nacių piešinių spausdintų Julius Streicher “Der Stürmer”. Lietuvos žydų bendruomenė pateikė skundą, taip sukeldama didelį politinį skandalą, deja, galutinis rezultatas buvo itin stebinantis. Vitas Tomkus, kuris pirmosios instancijos teismo buvo pripažintas kaltu įžeidęs žydų bendruomenės narius ir jam buvo paskirta 3000 LTL bauda, vis dėlto, aukštesnės instancijos teismo buvo išteisintas. Toks sprendimas yra viena iš istorijų, diskredituojančių Lietuvos vardą¹³⁹. Tai žinoma, buvo ne paskutinės antisemitinės publikacijos ir “Respublika” tęsė antisemitinių straipsnių seriją 2005 metais, kur pilietinės visuomenės organizacijos buvo pateikiamos kaip valdomos turtingo kosmopolito žydo George Soros’o, kaip iš XIX amžiaus antisemitizmo repertuaro¹⁴⁰.

Tiek 2011, tiek 2012 Tel Avivo universiteto ataskaitose “Antisemitizmas pasaulyje”, pažymima, kad Rytų Europoje toliau vyko žydų vietų, ypač atminties vietų, išniekinimas, o Lietuvoje tokių atvejų net padaugėjo, ir sieja tai su radikaliomis dešinės veiklomis¹⁴¹. 2011 ir 2012 m. ataskaitoje teigiama, kad tokių atakų padaugėjimui įtaką tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje darė, diskusijos ir vėliau – abiejų šalių parlamentų priimti sprendimai dėl finansinių reparacijų vietinėms žydų

¹³⁸ ECRI Report on Lithuania (fifth monitoring cycle), adopted on March 18, 2016, Council of Europe. P. 19. Prieiga internetu: <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/lithuania/LTU-CbC-V-2016-020-ENG.pdf>

¹³⁹ Donskis Leonidas, “Another word of uncertainty: Anti-Semitism in Modern Lithuania, NORDEUROPAforum, 1/2006, p. 24-25.

¹⁴⁰ Donskis Leonidas, “Another word of uncertainty: Anti-Semitism in Modern Lithuania, NORDEUROPAforum, 1/2006, p. 25.

¹⁴¹ Antisemitinių atakų pavyzdžiai iš ataskaitos: “Kovo viduryje žodžiai “Juden raus” (žydai lauk) buvo išpurkšti ant sinagogos Vilniuje. Balandį, IX-ajame Forte, atminties muziejuje Kaune, kur Holokausto metu buvo nužudyti dešimtys tūkstančių žydų, atsirado svastikos”.

Antisemitism Worldwide 2011. General Analysis European Jewish Congress p. 2, 11-12.

bendruomenėms, o taip pat viešai vykusios diskusijos apie vietinių asmenų kolaboravimą su Vokietijos vyriausybe ir naciais Antrojo pasaulinio karo metu^{142, 143}. Tokie Lietuvos ir Latvijos parlamentų sprendimai išmokėti kompensacijas žydų bendruomenėms už sovietiniu ir nacistiniu laikotarpiais konfiskuotą turtą, sukėlė protestus, ypač tuo metu šalyse esant depresyviai ekonominei situacijai. RAIT nuomonių tyrimo, atlikto Lietuvoje duomenimis, 58 proc. respondentų prieštaravo bet kokių kompensacijų žydams mokėjimui¹⁴⁴.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Lietuva susilaukė ne vienos tarptautinės organizacijos rekomendacijų stiprinti neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kurstymo tyrimus.

Europos komisija prieš rasizmą ir netoleranciją (toliau – ECRI) komentavo, kad tai, jog nepaisant to jog, po 2008 m. kovo 11 d. eitynių trys žmonės buvo pripažinti kaltais už antisemitinius ir rasistinius šūkius, jie pabrėžė, kad kiti buvo išteisinti ir pripažinti nekaltais dėl neapykantos kurstymo šaukiant “Lietuva – lietuviams”. ECRI laiko pastarąjį šūkį, priešingai, kad visi, kurie etniškai nėra lietuviai neturi vietos Lietuvoje ir dėl to šis šūkis gali kurstyti neapykantą ar diskriminaciją šių asmenų atžvilgiu. ECRI taip pat atkreipia dėmesį, kad ypač retai neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kurstymo tyrimai, o Baudžiamojo kodekso straipsnis (170¹ straipsnis), kuriuo remiantis turėtų būti tiriama grupių ir organizacijų, turinčių tikslą diskriminuoti žmonių grupę arba kurstyti prieš ją, kūrimas ir veikla, naudojamas ypač retai. ECRI taip pat rekomendavo Lietuvai atkurti Generalinėje Prokuratūroje skyrių, kuris specializavosi neapykantos nusikaltimų tyrime¹⁴⁵.

Tačiau toks skyrius iki šiol nėra atkurtas, o remiantis oficialia neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos tyrimų statistika, tokių tyrimų stipriai sumažėjo.

Remiantis ECRI 2016 metų ataskaita apie Lietuvą, 2012 metais buvo užregistruoti 263 neapykantos kurstymo atvejai, iš kurių 181 buvo susiję su antisemitizmu ar kurstymu prieš kitas religines, tautines ar nacionalines mažumas (ypač romus, rusus ar lenkus). Ataskaitoje pabrėžiamas dramatiškas padidėjimas, nes 2011 metais užfiksuoti 48 tokie atvejai.

¹⁴² Antisemitism Worldwide 2011. General Analysis European Jewish Congress, p. 11-12.

¹⁴³ Antisemitism Worldwide 2012. General Analysis, European Jewish Congress p. 18-20.

¹⁴⁴ Antisemitism Worldwide 2011. General Analysis European Jewish Congress, p. 30.

¹⁴⁵ ECRI report on Lithuania (fourth monitoring cycle), adopted 22 June, 2011, No. CRI(2011)38 . Prieiga internetu: <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Lithuania/LTU-CbC-IV-2011-038-ENG.pdf>

Tačiau nuo tų metų skaičiai nuolat mažėjo ir institucijos pateikė informaciją, kad 2014 metais tokių atvejų buvo užfiksuota 106¹⁴⁶. Šios ataskaitos autoriai atkreipia dėmesį, kad remiantis oficialia statistika neapykantos kurstymo atvejų 2015 m. užfiksuota – 138, ir toliau pastebimas ypatingas jų mažėjimas, 2016 – 47¹⁴⁷, o 2017 metais – 17 tokių atvejų¹⁴⁸ (pastarųjų galėjo būti daugiau, nes pateikiama informacija 2017-12-18).

Pastarieji atvejai neapima nusikaltimų, kurie yra nusikaltimai padaryti su neapykantos motyvu, nes jų fiksavimas Lietuvoje nėra sistemingas. Todėl išskirti, kiek buvo per dešimtmetį antisemitinių išpuolių praktiškai nėra įmanoma dar ir dėl nusikalimų fiksavimo sistemos, į kurios trūkumus dėmesį atkreipė tiek Europos tinklas prieš rasizmą savo šešėlinėse ataskaitose, tiek Europos komisija prieš rasizmą ir netoleranciją¹⁴⁹, tiek Jungtinių Tautų Žmogaus teisių taryba Visuotinių periodinių peržiūrų metu 2011 ir 2016 metais ir Jungtinių Tautų Rasinės diskriminacijos panaikinimo komitetas.

Į antisemitizmą ir jo paplitimą Europoje 2017 m. birželio 1-ąją atkreipė dėmesį ir Europos Parlamentas, priimdamas rezoliuciją, kuria ragina šalių politikus sistemaiškai ir viešai kovoti su antisemitiniais pareiškimais, o ES valstybes – paskirti kovos su antisemitizmu koordinatorius. Savo ruožtu interneto tiekėjai ir socialinių tinklų valdytojai raginami imtis ryžtingesnių veiksmų prieš antisemitizmą, o ES valstybės - skatinti mokyti apie Holokaustą mokyklose. Taip pat raginama gerinti tarpvalstybinį bendradarbiavimą kovojant su neapykantos nusikaltimais, ypač teroristine veikla, bei siūlo „sukurti specialius kovos su neapykantos nusikaltimais policijos skyrius“¹⁵⁰. Tą pačią dieną europarlamentarai pritarė (540 balsų už, 77 prieš, 23 susilaikė) ES pagrindinių teisių agentūros veiklos 2018-2022 m. prioritetams. Jie ragina daugiau dėmesio skirti pabėgėlių ir prieglobsčio prašytojų integracijai, kovai su rasizmu ir ksenofobija, asmens duomenų apsaugai,

¹⁴⁶ ECRI Report on Lithuania (fifth monitoring cycle), adopted on March 18, 2016, Council of Europe. P. 13. Prieiga internetu: <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/lithuania/LTU-CbC-V-2016-020-ENG.pdf>

¹⁴⁷ Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos.

¹⁴⁸ Darbo grupės metu Vidaus reikalų ministerijoje dėl neapykantos nusikaltimų ir kalbos tyrimo efektyvumo užtikrinimo, tarpinstitucinio bendradarbiavimo ir pagalbos nusikaltimų aukoms teikimo pateikta informacija 2018-12-18.

¹⁴⁹ ECRI Report on Lithuania (fifth monitoring cycle), adopted on March 18, 2016, Council of Europe. P. 19. Prieiga internetu: <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/lithuania/LTU-CbC-V-2016-020-ENG.pdf>

¹⁵⁰ 2017 m. birželio 1 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl kovos su antisemitizmu (2017/2692(RSP)), 2017 m. birželis 1 d., prieiga internetu: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0243+0+DOC+XML+V0//LT>

romų integracijai ir vaiko teisių apsaugai¹⁵¹.

1.4.2. Diskriminacijos apraiškos

Asmenų lygybės principas Lietuvoje yra įtvirtintas aukščiausiu – Konstituciniu – lygmeniu. „Įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs. Žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu“, – teigiama Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucijos) 29 straipsnyje¹⁵². Išsamiau diskriminacijos draudimo pagrindai reglamentuojami ir įvirtinama nacionalinės lygybės institucijos – Lygių galimybių kontrolieriaus kompetencija Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatyme. Lygių galimybių įstatymas draudžia tiesioginę ir netiesioginę diskriminaciją bei priekabiavimą dėl lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos pagrindais darbo santykiuose, švietimo, prekių ir paslaugų teikimo srityse, organizacijų ir asociacijų veikloje. Jis taip pat reikalauja iš visų valstybės ir savivaldybės institucijų užtikrinti, kad visuose teisės aktuose būtų įtvirtintos lygios teisės ir galimybės, įpareigoja rengti, tvirtinti ir įgyvendinti programas ir priemones, skirtas lygioms galimybėms užtikrinti¹⁵³.

Atskirų mokslinių analizių apie tai, kiek diskriminacijos atvejų buvo nagrinėta Lietuvos teismuose antisemitiniais pagrindais, ar oficialiai dėl asmens religijos, tautiniais pagrindais, nėra. Remiantis Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos metinėmis ataskaitomis, tokių atvejų yra vienetai.

2014 metais mokslininkų A. Zbarauskaitės, N. Grigutytės, D. Gailienės atlikto tyrimo išvados atskleidė, kad tiek žydų, tiek lenkų tautybės asmenys nepriklausomoje Lietuvoje patiria atvirą diskriminaciją daugiausiai dėl politikų ir anoniminių komentarų internete ir žiniasklaidoje, bet ne

¹⁵¹ Antisemitizmas turi sulaukti griežtesnio atsako, įsitikinę europarlamentarai, pranešimas spaudai, 2017-06-01, plenarinė sesija, LIBE, prieiga internetu: <http://www.europarl.europa.eu/news/lt/press-room/20170529IPR76235/antisemitizmas-turi-sulaukti-grieztesnio-atsako-isitikine-europarlamentarai>

¹⁵² Lietuvos Respublikos Konstitucija, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014 (1992-11-30), prieiga internetu: <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>

¹⁵³ Andriukaitis Gediminas, Sabatauskaitė Birutė, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, kaip nacionalinė lygybės institucija: teisinis reglamentavimas ir veikla, Lietuvos žmogaus teisių centras, 2017 m.

tiesioginiuose santykiuose su žmonėmis¹⁵⁴. Tyrimo autorių nuomone, lengviau įžeisti kitus anonimiškai, kai nemato žmonių. Kita vertus, teigima, jog gali būti, kad politikai darydami karjerą, nesupranta diskriminuojantys mažumų atstovus, bandydami padaryti įspūdį Lietuvos daugumai¹⁵⁵.

Tiek žydų, tiek lenkų tautybės asmenys paminėjo savo grupės indėlį į Lietuvos vystymąsi ir laikė tai savo svarbiu kaip grupės garbės aspektu¹⁵⁶ ir pabrėžė dauguma besijaučiantys esantys tiek žydais, tiek lietuviais, kai kurie atskirdavo etninę tapatybę ir pilietybę¹⁵⁷.

Žydų mažumos asmenys labiau nei lenkų tyrimo metu pabrėžė “buvimą skirtingu” jausmą, dėl skirtumų tarp jų ir Lietuvoje praktikuojamos religijos ir didelės konfrontacijos su etniniais stereotipais.

2014 metais atlikto tyrimo metu buvo apklausti 30 lenkų ir 30 žydų tautybės asmenų. Tyrimas gilinosi į mažumos tautinį identitetą ir diskriminacijos patirtis socialinių transformacijų kontekste. Tyrimo išvados tskleidė, kad tiek žydai, tiek lenkai patyrė diskriminaciją savo gyvenimo metu arba žino šeimos narius, kurie turėjo diskriminacijos patirtį¹⁵⁸. Tiek žydų, tiek lenkų tautybės asmenys nepriklausomoje Lietuvoje patiria atvirą diskriminaciją daugiausiai dėl politikų ir anoniminių komentarų internete ir žiniasklaidoje, bet ne tiesioginiuose santykiuose su žmonėmis¹⁵⁹.

Žydų tautybės asmenys dažnai bijojo atskleisti savo etninę tapatybę dėl pavojaus savo gyvybei ir sveikatai, tuo tarpu lenkų tautybės asmenys labiau jaudinosi, kad diskriminacija gali paveikti jų socialinius pasiekimus, o kalba būtų naudojama kaip pretekstas¹⁶⁰.

Tačiau 2014 metais mokslininkių A. Zbarauskaitės, N. Grigutytės, D. Gailienės atlikto tyrimo išvados atskleidė, kad tiek žydų, tiek lenkų tautybės asmenys nepriklausomoje Lietuvoje patiria

¹⁵⁴ Aušra Zbarauskaitė, Neringa Grigutytė, Danutė Gailienė, *Minority Ethnic Identity and Discrimination Experience in a Context of Social Transformations / Procedia – Social and Behavioral Sciences* 165 (2015) 121-130, p. 129.

¹⁵⁵ Aušra Zbarauskaitė, Neringa Grigutytė, Danutė Gailienė, *Minority Ethnic Identity and Discrimination Experience in a Context of Social Transformations / Procedia – Social and Behavioral Sciences* 165 (2015) 121-130, p. 127.

¹⁵⁶ Aušra Zbarauskaitė, Neringa Grigutytė, Danutė Gailienė, *Minority Ethnic Identity and Discrimination Experience in a Context of Social Transformations / Procedia – Social and Behavioral Sciences* 165 (2015) 121-130, p. 126.

¹⁵⁷ Aušra Zbarauskaitė, Neringa Grigutytė, Danutė Gailienė, *Minority Ethnic Identity and Discrimination Experience in a Context of Social Transformations / Procedia – Social and Behavioral Sciences* 165 (2015) 121-130, p. 125.

¹⁵⁸ Aušra Zbarauskaitė, Neringa Grigutytė, Danutė Gailienė, *Minority Ethnic Identity and Discrimination Experience in a Context of Social Transformations / Procedia – Social and Behavioral Sciences* 165 (2015) 121-130, p. 127.

¹⁵⁹ Aušra Zbarauskaitė, Neringa Grigutytė, Danutė Gailienė, *Minority Ethnic Identity and Discrimination Experience in a Context of Social Transformations / Procedia – Social and Behavioral Sciences* 165 (2015) 121-130, p. 129.

¹⁶⁰ Aušra Zbarauskaitė, Neringa Grigutytė, Danutė Gailienė, *Minority Ethnic Identity and Discrimination Experience in a Context of Social Transformations / Procedia – Social and Behavioral Sciences* 165 (2015) 121-130, p. 129.

atvirą diskriminaciją daugiausiai dėl politikų ir anoniminių komentarų internete ir žiniasklaidoje, bet ne tiesioginiuose santykiuose su žmonėmis¹⁶¹. Tyrimo autorių nuomone, lengviau įžeisti kitus anonimiškai, kai nemato žmonių. Kita vertus, teigima, jog gali būti, kad politikai darydami karjerą, nesupranta diskriminuojantys mažumų atstovus, bandydami padaryti įspūdį Lietuvos daugumai¹⁶².

Tiek žydų, tiek lenkų tautybės asmenys paminėjo savo grupės indėlį į Lietuvos vystymąsi ir laikė tai savo svarbiu kaip grupės garbės aspektu¹⁶³ ir pabrėžė dauguma besijaučiantys esantys tiek žydais, tiek lietuviais, kai kurie atskirdavo etninę tapatybę ir pilietybę¹⁶⁴.

Žydų mažumos asmenys labiau nei lenkų tyrimo metu pabrėžė “buvimą skirtingu” jausmą, dėl skirtumų tarp jų ir Lietuvoje praktikuojamos religijos ir didelės konfrontacijos su etniniais stereotipais.

1.4.3. Kiti įstatymai turėję įtakos antisemitiniam diskursui

LR Seimas 2000 m. rugsėjo 12 d. priėmė įstatymą, pripažinusį 1941 m. birželio 23 d. Lietuvos Laikinosios Vyriausybės pareiškimą “Nepriklausomybės atstatymo deklaravimas” Lietuvos Respublikos teisės aktu. Įstatymas buvo priimtas vos trečdaliu Seimo narių nepasitarus nei su istorikais, nei su visuomene. “Daugelį jis apstulbino politiniu aklumu ir pilietinės atsakomybės stoka, nes objektyviai užkrovė visą juridinę atsakomybės našta už Holokaustą Lietuvos valstybei ir lietuvių tautai”. Įstatymas buvo kritikuotas prezidento V. Adamkaus, sukėlė Lietuvos visuomenės atstovų, istorikų, kitų kultūros ir mokslo veikėjų, Izraelio, kitų šalių žydų protestus¹⁶⁵. P. Biveinis ir A. P. Kasperavičius atkreipė dėmesį ir į kitus įstatyminius pakeitimus, turėjusius įtakos žydams, kaip ir kitoms tautinėms bendruomenėms. 1991 m. ir 1997 m. Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas žeidė atskirų tautinių grupių interesus, reglamentuojant

¹⁶¹ Aušra Zbarauskaitė, Neringa Grigutytė, Danutė Gailienė, *Minority Ethnic Identity and Discrimination Experience in a Context of Social Transformations / Procedia – Social and Behavioral Sciences* 165 (2015) 121-130, p. 129.

¹⁶² Aušra Zbarauskaitė, Neringa Grigutytė, Danutė Gailienė, *Minority Ethnic Identity and Discrimination Experience in a Context of Social Transformations / Procedia – Social and Behavioral Sciences* 165 (2015) 121-130, p. 127.

¹⁶³ Aušra Zbarauskaitė, Neringa Grigutytė, Danutė Gailienė, *Minority Ethnic Identity and Discrimination Experience in a Context of Social Transformations / Procedia – Social and Behavioral Sciences* 165 (2015) 121-130, p. 126.

¹⁶⁴ Aušra Zbarauskaitė, Neringa Grigutytė, Danutė Gailienė, *Minority Ethnic Identity and Discrimination Experience in a Context of Social Transformations / Procedia – Social and Behavioral Sciences* 165 (2015) 121-130, p. 125.

¹⁶⁵ Petras Biveinis, Algis Povilas Kasperavičius “Lietuvos tautinės mažumos, valstybė ir visuomenė XX-XXI amžių sandūroje”, *Lietuvos istorijos studijos*, 2012 30, p. 150-170, p. 166.

dvigubos pilietybės turėjimo galimybes. 1997 m. priėmus pataisas, Pilietybės įstatymo 18 str. 2 d. 2 p. nusakė, kad Lietuvos pilietybės netenkama, jei asmuo įgyja kitos valstybės pilietybę. Tokios nuostatos negaliojo lietuvių kilmės asmenims. Šis straipsnis sukėlė tautinių mažumų nepasitenkinimą, nes nuostatos išskyrė dvi Lietuvos piliečių grupes, kurioms taikomi skirtingi kriterijai atsižvelgiant į tautinę kilmę¹⁶⁶. Įstatyminis reglamentavimas dėl dvigubos pilietybės suteikimo vis dar yra itin svarbus klausimas Lietuvoje 2017 ir 2018 metais. Svarstant dvigubos pilietybės suteikimo emigravusiems Lietuvos piliečiams klausimus, Lietuvos žydų bendruomenė vertina teigiamai ir atkreipia dėmesį, jog svarbu užtikrinti lietuvių žydų teises ta pačia apimtimi, kaip ir kitų lietuvių. Pastebėtinas rengiamų teisės projektų leidimas išsaugoti Lietuvos pilietybę asmenims, po Nepriklausomybės atkūrimo išvykusiems į Europos Sąjungos ir NATO šalis bei įgijusiems šių šalių pilietybę, tarp kurių nepatektų į Izraelį po 1990 metų išvykę Lietuvos žydai¹⁶⁷. 2011 m. LR Seimas priėmė įstatymą dėl kompensacijų žydų religinėms bendruomenėms, kuris įsigaliojo 2013 metais, skirtą kompensuoti už totalitarinių režimų okupacijų laikotarpiu neteisėtai nusavintą Lietuvos žydų religinių bendruomenių nekilnojamąjį turtą¹⁶⁸. Nustatytas bendras mokėtinos kompensacijos dydis – 128 milijonai litų ir ji bus mokama iš valstybės biudžeto Vyriausybės kompensacijomis disponuoti paskirtam fondui. Nustatyta, kad kompensacija galės būti naudojama tik Lietuvos žydų religiniams, kultūros, sveikatos apsaugos, sporto, švietimo, mokslo tikslams Lietuvoje bei Antrojo pasaulinio karo metais Lietuvoje gyvenusiems ir nuo okupacinių totalitarinių režimų šiuo laikotarpiu nukentėjusiems žydų tautybės asmenims paremti. Perduotas nekilnojamasis turtas taip pat galės būti naudojamas tik Lietuvos žydų religiniams, kultūros, švietimo ir mokslo tikslams. Remiantis įstatymu, tais atvejais, kai bus grąžinamas nekilnojamasis turtas, piniginės kompensacijos dydžiai bus mažinami perduodamo nuosavybės teise nekilnojamojo turto verte.

2012 metais buvo pirmieji, kuriais numatytas pirmos sumos išmokėjimas. “Antisemitizmas

¹⁶⁶ Petras Biveinis, Algis Povilas Kasperavičius “Lietuvos tautinės mažumos, valstybė ir visuomenė XX-XXI amžių sandūroje”, Lietuvos istorijos studijos, 2012 30, p. 150-170, p. 162.

¹⁶⁷ Lietuvos žydų bendruomenės pozicija LR Pilietybės įstatymo pataisų projekto klausimu, Izb.lt, 2017-06-14, prieiga internetu: <http://www.izb.lt/2017/06/14/lietuvos-zydu-bendruomenes-pozicija-dvigubos-pilietybes-klausimu/>

¹⁶⁸ Antisemitism Worldwide 2012. General Analysis, European Jewish Congress.

Seimas priėmė įstatymą dėl kompensacijų žydų religinėms bendruomenėms, 2011 m. birželio 21 d. pranešimas VIR, prieiga internetu: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4445&p_d=113114&p_k=1

pasaulyje” minima, kad tuometinis Ministras Pirmininkas Andrius Kubilius įvardijo šiuos žingsnius, kaip Lietuvos žydų kančios Holokausto metu pripažinimą¹⁶⁹.

Etninių tyrimų institutas savo 2006 metais atliktoje analizėje apie neapykantos apraiškas spaudoje pastebi, kad “nepakantumo pasireiškimų, kai spaudoje abejojama dėl visuotinai pripažintų smurto ar diskriminacijos faktų (pavyzdžiui, Holokausto mastų kvestionavimas arba jo neigimas), Lietuvoje nepastebėta. Tačiau būtent žydų etninė grupė Lietuvoje tampa pagrindiniu neapykantos kurstymo „objektu“ spaudoje. Žydų etninė grupė Lietuvoje ir žydų turto restitucijos tema – vienas ryškiausių neapykantos kurstymo pavyzdžių¹⁷⁰”. Tokie antisemitiniai pareiškimai, siejant su žydų restitucijos klausimų svarstymu išlieka paplitę ir 2010-2011 metais, kaip teigiama Europos tinkle prieš rasizmą 2010-2011 metų ataskaitoje¹⁷¹.

Europos komisija prieš rasizmą ir netoleranciją (ECRI) pabrėžė, kad Lietuva turėtų išsklaidyti visus antisemitinius jausmus, kurie kyla dėl nuosavybės atstatymo¹⁷².

¹⁶⁹ Antisemitism Worldwide 2012. General Analysis, European Jewish Congress p. 18-20.

¹⁷⁰ Frėjutė-Rakauskienė Monika, Beresnevičiūtė Vida, Etninė tematika ir nepakantumas Lietuvos žiniasklaidoje: dienraščių analizė, Etniškumo studijos, 2006/01, Etninis nepakantumas, Socialinių tyrimų institutas, p. 30.

¹⁷¹ Andriukaitis Gediminas, Sabatauskaitė Birutė, ENAR Shadow report, Racism and discriminatory practices in Lithuania, Lithuanian Centre for Human Rights, p. 35. Prieiga internetu: http://enar.eu.org/IMG/pdf/enar_shadow_report_lithuania_2011_final_confirmed.pdf

¹⁷² ECRI Report on Lithuania (fifth monitoring cycle), adopted on March 18, 2016, Council of Europe. P. 19. Prieiga internetu: <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/lithuania/LTU-CbC-V-2016-020-ENG.pdf>

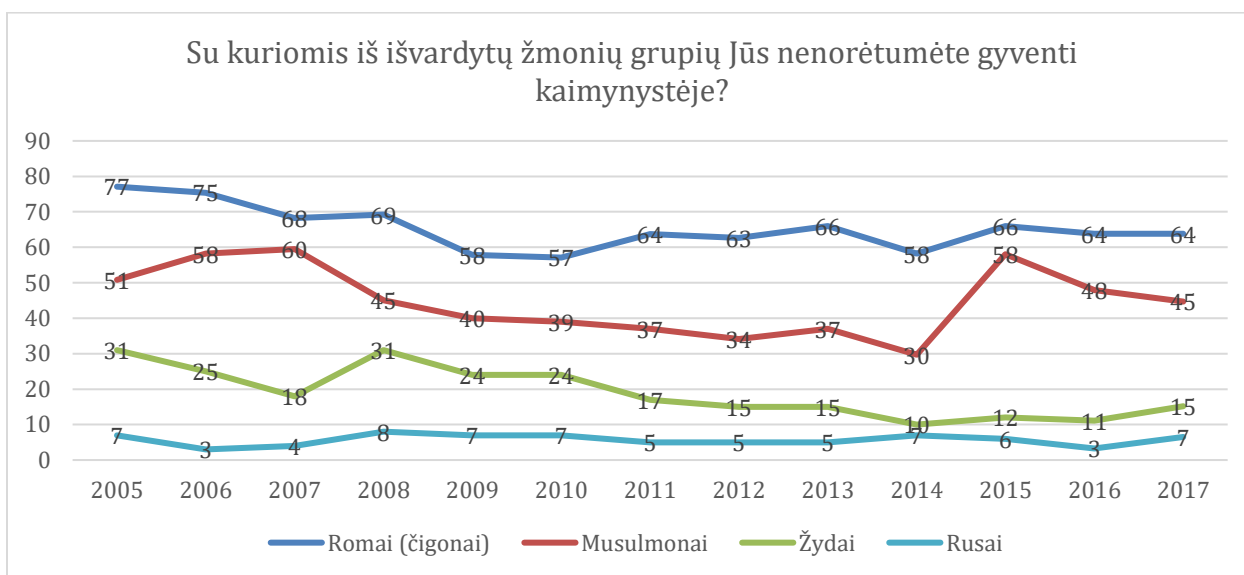
Antroji dalis

2. Romafobija Lietuvoje

Vita Kontvainė

Ana Rozanova

Romų etninė grupė Lietuvoje nėra didelė – 2011 m. surašymo duomenimis gyveno 2115 romų tautybės asmenų (2001 m. – 2571 asmuo). Nepaisant palyginti nedidelio šios etninės grupės asmenų skaičiaus, romai yra viena didžiausių socialinę distanciją patiriančių grupių Lietuvoje. Nuo 2005 m. kasmet atliekami Lietuvos visuomenės nuostatų tyrimai, analizuojantys gyventojų socialinę distanciją įvairių socialinių grupių atžvilgiu, rodo, kad pastarąjį dešimtmetį socialinės distancijos hierarchija nesikeitė: atsakydami į klausimą „Su kuo iš išvardytų grupių Jūs nenorėtumėte gyventi kaimynystėje?“, Lietuvos gyventojai labiausiai nenorimais kaimynais 2005–2017 m. įvardijo romų (čigonų) etninę grupę (LSTC Etninių tyrimų institutas 2005–2017). Vertinant gyventojų nuostatų apklausas matyti, kad socialinė distancija romų (čigonų) etninės grupės atžvilgiu Nepriklausomybės laikotarpiu keitėsi nesmarkiai: nors nuo 1990 m. buvo fiksuojami nuostatų svyravimai, visą šį laikotarpį su romais vienoje kaimynystėje nenorintys gyventi teigė ne mažiau kaip 57 proc. gyventojų.¹⁷³

Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas 2005–2017

¹⁷³ Petrušauskaitė V. 2014. *Etniškumo studijos 2014/1/Ethnicity Studies: (Ne)lygios galimybės švietime: ankstyvo romų vaikų pasitraukimo iš ugdymo sistemos Vilniaus mieste analizė*. Mokslo studija. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras/Vaibra.

Nuo 2000 metų Lietuvoje yra įgyvendinamos valstybinės romų integracijos programos, kuriose įvardijamos socialinės problemos, su kuriomis susiduria šios grupės nariai, ir numatomos priemonės, skirtos socialiniai atskirčiai mažinti. Deja, dėl strateginio planavimo ir politinės valios stokos pirmųjų trijų integracijos programų įgyvendinimas (2000–2004 m., 2008–2012 m. ir 2012–2014 m.¹⁷⁴) pasižymėjo nenuoseklumu ir finansavimo netolygumais. Nuo 2015 m. įgyvendinamas naujas romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015–2020 metų veiksmų planas¹⁷⁵ apima keturias svarbiausias socialinės integracijos sritis – dalyvavimą švietimo sistemoje, darbo rinkoje, sveikatos apsaugą ir teisės į būstą užtikrinimą. Programoje taip pat numatytos priemonės mažinti romų tautybės asmenų diskriminaciją ir didinti romų kultūros atvirumą bei visuomenės toleranciją.

Sąvokų apibrėžimas

Romų etninės grupės patiriama marginalizacija, diskriminacija ar netgi atviras priešiškus iš daugumos visuomenių yra įvardijamas įvairiais terminais – *anti-ziganism* (dažniau vokiečių kalba), *anti-Gypsism*, *anti-Romaism* ar *Romaphobia*. Europos Komisija prieš rasizmą ir netoleranciją (ECRI) 2011 m. priimtoje ECRI bendrų veiklos krypčių rekomendacijoje Nr. 13 *Dėl kovos su anti-Gypsism ir romų tautybės asmenų diskriminacija* pateikia tokį anti-Gypsism apibrėžimą:

anti-Gypsism yra specifinė rasizmo forma, ideologija, paremta rasės viršenybe, institucinė ir nužmoginanti rasizmo forma, palaikoma istoriškai susiklosčiusios diskriminacijos, kuri pasireiškia prievarta, neapykantos kalba, išnaudojimu, stigmatizacija ir akivaizdžia diskriminacija.

(Anglų k: anti-Gypsyism is a specific form of racism, an ideology founded on racial superiority, a form of dehumanisation and institutional racism nurtured by historical discrimination, which is expressed, among others, by violence, hate speech, exploitation, stigmatisation and the most blatant kind of discrimination.)¹⁷⁶

¹⁷⁴ LR Vyriausybė (2000). *Dėl romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2000–2004 m. programos*. Nutarimas Nr. 759, 2000 07 01.

LR Vyriausybė (2008). *Dėl romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2008–2010 m. programos patvirtinimo*. Nutarimas Nr. 308, 2008 03 26.

LR kultūros ministerija (2012). *Dėl romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2012–2014 m. veiklos plano patvirtinimo*. Įsakymo Nr. IV-196, 2012 03 20.

¹⁷⁵ LR kultūros ministerija (2015). *Dėl romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo*. Įsakymo Nr. IV-48, 2015 01 30.

¹⁷⁶ ECRI (2011). *ECRI General Policy Recommendation No.13: Combating anti-Gypsyism and discrimination against Roma*. CRI(2011)37. Priimta 2011 06 24. Prieiga internete: https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/GeneralThemes_en.asp

Vis tik, kaip pažymi McGarry (2017)¹⁷⁷, nėra viena iš šių sąvokų – romaphobia, anti-Gypsism, antiziganism ir kt. – nėra visuotinai priimtina, o jų apibrėžimas skiriasi priklausomai nuo šalies konteksto ar disciplinos, kurioje ji yra analizuojama.

Šioje apžvalgoje, iš dalies dėl vertimo patogumo, bus naudojamas terminas **romafobija**, apibrėžiant jį kaip romų tautybės žmonių baimę arba neapykantą, jaučiamą šios tautos atstovams bendrai, suvokiant juos kaip vieną ir priskiriant visai tautai tam tikrus neigiamus bruožus. Lietuvoje ši sąvoka iki šiol buvo vartojama retai tiek akademinuose tekstuose, tiek oficialiuose dokumentuose.

Visuotinai priimtino termino nėra ir kalbant apie masinį romų tautybės asmenų persekiojimą ir žudynes Antrojo pasaulinio karo metais. Šios žudynės dažnai įvardijamos „romų holokaustu“, taip pabrėžiant, kad kalbama ir apie šią tautinę mažumą, ne tik žydus. Tačiau šis reiškinys turi ir du kitus politinius pavadinimus: *Samudaripen* (romų kalba masinės žudynės) arba *Porrajmos* (romų kalba suplėšymas, supjaustymas arba išniekinimas).¹⁷⁸ Tačiau nėra vienas iš šių apibrėžimų nėra vienareikšmiškai patvirtintas ir negali būti laikomas oficialiu šios tragedijos pavadinimu, kaip, pavyzdžiui, šoa. Šioje apžvalgoje, remiantis Europos Sąjungos dokumentuose nusistovėjusia praktika, bus naudojama sąvoka „romų holokaustas“.

2.1. Romų holokausto atminimas ir mokymas Lietuvoje

2.1.1 Romų holokausto pripažinimas

Viešai kalbėti apie romų tautybės asmenų masines žudynes Antrojo pasaulinio karo metais tiek Vakaruose, tiek Lietuvoje buvo pradėta daug vėliau nei apie žydų Holokaustą. Pirmoji romų holokausto faktą pripažino Vakarų Vokietija 1982 metais. Pastaraisiais metais tiek įvairios tarptautinės organizacijos, tiek Europos Sąjungos institucijos deda pastangas, kad romų holokaustas būtų pripažintas valstybių lygiu, o romų masinės žudynės paminėtos oficialiais atminim dienai skirtais renginiais. *2015 m. balandžio 15 d. Tarptautinės romų dienos proga Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją „Dėl priešiško romams Europoje ir romų genocido Antrojo pasaulinio karo metais minėjimo“, kuria pripažino istorinį romų*

¹⁷⁷ McGarry, A. (2017). *Romaphobia: the last acceptable form of racism*. London: Zed Books Ltd. Ch. 1.

¹⁷⁸ French, L. (2015). *Roma Voices in the German-Speaking World*. Bloomsbury Publishing USA. P. 8.

genocido Antrojo pasaulinio karo metu faktą, ir Rezoliucijos 14 punkte pakvietė įteisinti oficialią romų holokausto aukų atminimo dieną visos Europos lygiu¹⁷⁹.

Tarptautinė romų holokausto aukų atminimo diena – rugpjūčio 2 d. – Lietuvoje yra minima nuo 2009 metų Lietuvos romų bendruomenės lyderių ir Kultūros ministerijos Tautinių mažumų skyriaus darbuotojų (dabar – Tautinių mažumų departamento prie LRV) pastangomis.¹⁸⁰ Oficialiai ši diena nėra įtraukta į Lietuvos Respublikos atmintinų dienų sąrašą (LR Seimas¹⁸¹), tačiau Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015–2020 metų veiksmų plane yra įtraukta priemonė „siekti oficialaus romų holokausto pripažinimo“ (LR Kultūros ministerija¹⁸²). Rugpjūčio 2 d. romų nevyriausybinės organizacijos, Vyriausybės atstovai, užsienio ambasadų darbuotojai paprastai pamini padėdami gėlių Panerių memoriale. Nuo 2015 m. galima pastebėti kokybiškai pasikeitusį romų holokausto aukų atminimo dienų minėjimą – šios dienos minėjimo renginiai pasipildė parodomis, viešomis konferencijomis, ėmė pritraukti platesnį visuomenės ratą.

2015 m. Tarptautinei romų holokausto aukų atminimo dienos renginys buvo suorganizuotas Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (LGGRTC) Genocido aukų muziejuje, kurio metu rodyti archyviniai 1998 m. užfiksuoti romų atsiminimų apie Holokaustą įrašai, skaityti pranešimai, surengta romų holokaustui skirta paroda.¹⁸³ 2016 m. romų holokausto aukoms atminti buvo atidengtas pirmasis memorialas Lietuvoje – vokiečių menininko Gunterio Demnigo „Atminimo akmenys“ įamžino keturias

¹⁷⁹ Europos Parlamentas (2015, balandžio mėn. 15 d.). 2015 m. balandžio 15 d. *Europos Parlamento rezoliucija „Tarptautinės romų dienos proga dėl priešiško romams Europoje bei romų genocido Antrojo pasaulinio karo metu atminimo dienos pripažinimo ES“* (2015/2615(RSP)). Prieiga internete: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P8-TA-2015-0095> (paskutinį kartą žiūrėta 2018 01 17).

¹⁸⁰ OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) (2015). *Teaching about and Commemorating the Roma and Sinti Genocide Practices within the OSCE Area*. ISBN 978-92-9234-910-3. Prieiga internete: <http://www.osce.org/romasintigenocide?download=true> (paskutinį kartą žiūrėta 2018 01 17).

¹⁸¹ LR Seimas (1997). Lietuvos Respublikos atmintinų dienų įstatymas. Priimtas 1997 m. liepos 3 d. Nr. VIII-397, galiojanti suvestinė redakcija: <https://e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.D570962773F8/PDwFOTfkr> (paskutinį kartą žiūrėta 2018 01 17).

¹⁸² LR Kultūros ministerija (2015). Įsakymas dėl romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo. Priimtas 2015 m. sausio 29 d. Nr. IV-48. Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/4a774b20a7c711e4a82d9548fb36f682> (paskutinį kartą žiūrėta 2018 01 17).

¹⁸³ Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (2015). *Pranešimas apie Tarptautinę romų holokausto aukų atminimo dieną*. Paskelbta internete: <http://genocid.lt/centras/lt/2488/a/> (paskutinį kartą žiūrėta 2018 01 17).

panevėžietes moteris, nukentėjusias nuo romų persekiojimo Antrojo pasaulinio karo metais.¹⁸⁴ Tais pačiais metais spalio 6 d. LR Seime organizuotas romų holokausto atminimo renginys, parengta kilnojama paroda, skirta romų holokaustui atminti.¹⁸⁵ 2017 m., bendradarbiaujant su Lenkijos Tarnowo apskrities muziejumi, minint Tarptautinę romų holokausto aukų atminimo dieną Vilniaus Rotušėje atidaryta paroda, skirta Lenkijos romų istorijai ir kultūrai bei Parshanto Ranos nuotraukų paroda „Ateities klajokliai“, kuriomis gilinamasi į šiandienos Vilniaus Kirtimų taboro vaikų gyvenimą.¹⁸⁶ Tais pačiais metais lapkričio 28 d. Tuskulėnų rimties parko memorialiniame komplekse Lietuvos genocido ir rezidencijos tyrimo centras suorganizavo tarptautinę mokslinę konferenciją „Europos romų genocidas 1939–1945 metais“, kurioje dalyvavo Prancūzijos, Jungtinės Karalystės, Slovėnijos, Ukrainos, Moldovos, Vokietijos, Baltarusijos, Serbijos, Rumunijos ir Lietuvos mokslininkai.¹⁸⁷ 2017 m. Lenkijos institutas kartu su Tautinių mažumų departamentu prie LRV išvertė ir išleido vaikams skirtą Natalijos Gancarz ir Dianos Karpowicz paveikslėlių knygą apie romų holokaustą „Esu Karolis“¹⁸⁸.

2.1.2 Tyrimai apie Romų holokaustą Lietuvoje

Pagrindinės istorinės studijos, kalbančios apie Antrąjį Pasaulinį karą Lietuvoje ir tuo metu vykusias žudynes palyginus nedaug dėmesio skiria romų kilmės aukoms. Pirmas romų persekiojimo Antrojo pasaulinio karo metais temą iškėlė Arūnas Bubnys 1998 metais monografijoje „Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944).“ Anot šio autoriaus, karo metu buvo nužudyta iki 150 romų kilmės asmenų.¹⁸⁹ Vytautas Toleikis 1998–1999 m. parengė studiją „Lietuvos čigonai Antrojo Pasaulinio karo metais.“¹⁹⁰ Ši studija rėmėsi pokalbiais su keliais dešimtimis romų kilmės asmenimis, iš jų šešiais – buvusiais koncentracinių stovyklų ir kalėjimų

¹⁸⁴ 15min.lt (2016, rugsėjo mėn. 9 d.) „Atminimo akmenys“ Panevėžyje primins apie romų persekiojimą. Paskelbta internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/atminimo-akmenys-panevezyje-primins-apie-romu-persekiojima-56-681077> (paskutinį kartą žiūrėta 2018 01 17).

¹⁸⁵ Manoteises.lt (2016, spalio mėn. 6 d.). Romų holokaustas pamažu tampa reikšminga istorijos dalimi. Paskelbta internete: <http://manoteises.lt/straipsnis/romu-holokaustas-pamazu-tampa-reiksminga-istorijos-dalimi/> (paskutinį kartą žiūrėta 2018 01 17).

¹⁸⁶ Manoteises.lt (2017, rugpjūčio mėn. 2 d.). Lietuvoje šiandien pagerbtos romų genocido aukos. Paskelbta internete: <http://manoteises.lt/straipsnis/lietuvoje-siandien-pagerbtos-romu-genocido-aukos1/> (paskutinį kartą žiūrėta 2018 01 17).

¹⁸⁷ Kairys, A. (2017, gruodžio mėn. 4 d.) *Alfonas Kairys: mokslininkai apie masines romų žudynes. Ką reikėtų žinoti žurnalistams?* Paskelbta internete: http://www.lzs.lt/lt/naujienos/savaites_tema/archive/alfonass_kairys_mokslininkai_apie_masines_romu_zudynes.html. (paskutinį kartą žiūrėta 2018 01 17).

¹⁸⁸ Prieinama internete: http://www.romuplatforma.lt/wp-content/uploads/2017/12/esu_karolis.pdf

¹⁸⁹ A. Bubnys, „Vokiečių okupuota Lietuva (1941-1944)“, 1998

¹⁹⁰ Vytautas Toleikis, „1941-1944 m. nacių okupacija. Holokaustas ir kiti nacių nusikaltimai. Nežydų persekiojimas. Lietuvos čigonai nacistinės okupacijos metais“, 1999

kaliniais. Atlikęs skaičiavimus Toleikis teigia, kad tuo metu žuvo ne mažiau kaip 500 romų tautybės asmenų – vadinasi, maždaug kas trečias Lietuvos romas.

2016 metais išleista nauja studija skirta pristatyti Lietuvos, Vokietijos ir Prancūzijos koncentracijos ar priverčiamųjų darbų stovyklose kalėjusių Panevėžio romų istorijas – Vidos Beinortienės ir Daivos Tumasonytės knyga „Panevėžio romų kančių keliai 1941–1945“. Šioje knygoje pristatomi kelis dešimtmečius rinkti romų atsiminimai, nuotraukos, sudarytas 1941–1945 m. kančias patyrusiųjų sąrašas. Šios knygos pagrindu taip pat buvo parengta kilnojamoji paroda, kuri pristatyta Lietuvos bibliotekose.

Svarbu paminėti ir pirmąjį bakalauro darbą apie Lietuvos romų genocido atmintį, kurį 2016 m. parengė Vilniaus universiteto TSPMI studentė Aurėją Jutelytė. „Lietuvos romų genocido atmintis kaip atminties kūrėjų veikimo laukas“ buvo itin palankiai įvertintas tautinių mažumų tematika besidominčių Lietuvos mokslininkų. Atlikto tyrimo išvados buvo pristatytos ir žiniasklaidoje.¹⁹¹

2.2. Romafofija politiniame kontekste

Romafofijos reiškinys sulaukia didesnio dėmesio Europos mastu, ir kaip rezultatas, Lietuvos mastu. 2011 m. balandžio 5 d. Europos Sąjunga paskelbė komunikatą „Dėl Europos Sąjungos romų nacionalinių strategijų plano iki 2020 metų“ (toliau - EK komunikatas). Šis komunikatas įpareigojo šalis-nares sukurti nacionalines romų integracijos strategijas. Remiantis jo nuostatomis¹⁹², buvo išskirtos keturios prioritetinės sritys, kuriose turi būti vykdoma romų integracija ir kuriose romų bendruomenė patiria didžiausią diskriminaciją: 1. Būstas; 2. Švietimas; 3. Įdarbinimas ir ekonominis aktyvumas; 4. Sveikatos apsauga.

2.2.1. Romafofija ir romų holokausto ugdymas švietimo sistemoje

Formalus ugdymas

Nors už ugdymo programų rengimą ir jų įgyvendinimą Lietuvoje yra atsakinga LR Švietimo ir mokslo ministerija, viena svarbiausių institucijų, organizuojančių švietimą apie holokausto temas Lietuvos

¹⁹¹ Manoteises.lt (2017, kovo mėn. 5 d.) *Romų genocido užmaršties režimas Lietuvoje*. Paskelbta internete: <http://manoteises.lt/straipsnis/romu-genocido-uzmarsties-rezimas-lietuvoje/> (paskutinį kartą žiūrėta 2018 01 17).

¹⁹² 2011 m. balandžio 5d. Komisijos Komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos Ekonomikos ir Socialinių Reikalų Komitetui ir Regionų Komitetui „ES romų integracijos nacionalinių strategijų planas iki 2020 m.“, KOM(2011) 173 galutinis, Briuselis.

mokyklose yra ir 1998 m. tuometinio Prezidento Valdo Adamkaus iniciatyva įkurta Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti (sutrumpintai Tarptautinė istorinio teisingumo komisija). Kaip pažymima jų interneto puslapyje, „vienas pagrindinių Tarptautinės komisijos tikslų yra šviesti visuomenę – viešinti ir platinti informaciją apie atliktus istorinius tyrimus, informuoti visuomenę, ypač jaunimą, apie nacių ir sovietų okupacijų nusikaltimus, jų pasekmes Lietuvos gyventojams ir tarptautinei bendruomenei“.¹⁹³ Komisijos įgyvendinamos švietimo programos tikslai apima mokytojų švietimą, pilietiškumo, istorinės atminties ir tolerancijos ugdymo centrų tinklo vystymą, atmintinų istorinių dienų minėjimus, švietimo projektų (nacionalinių, tarptautinių) inicijavimą ir koordinavimą ir metodinių rekomendacijų rengimą. Tarptautinė istorinio teisingumo komisijos iniciatyva nuo 2003 m. visoje Lietuvoje imti kurti Tolerancijos ugdymo centrai (TUC), kurie dažniausiai yra steigiami mokyklose, muziejuose, švietimo centruose.

Peržvelgus Tarptautinė istorinio teisingumo komisijos įgyvendintus projektus, parengtas metodines rekomendacijas mokytojams, organizuotus renginius, informacijos apie romų holokaustui skirtas temas nebuvo rasta. Tarptautinė romų holokausto aukų atminimo diena (rugpjūčio 2 d.) taip pat nėra įtraukta į komisijos pristatomą atmintinų dienų sąrašą.¹⁹⁴ Komisijos pristatomuose istoriniuose tyrimuose romų persekiojimas Antrojo pasaulinio karo metais yra pristatomas pateikiant Vytauto Toleikio parengtą studiją „Lietuvos čigonai nacistinės okupacijos metais“.¹⁹⁵ Platesnė informacija apie Lietuvos romų istoriją, gyvenimo būdą, papročius, tradicijas ar šiuolaikines romų bendruomenės problemas nėra pristatoma.

Švietimo ir mokslo ministerijos parengtuose strateginiuose švietimo dokumentuose nurodoma, kad švietimas Lietuvoje organizuojamas remiantis humaniškumo, demokratiškumo ir lygių galimybių, pilietiškumo, laisvės realizavimo ir etikos, tolerancijos ir dialogiškumo vertybiniais principais.¹⁹⁶ Vis tik, kaip pažymi 2011–2013 m. etnografinį tyrimą Lietuvos mokyklose atlikusi Christine Beresniovą, holokausto temų įtraukimas į mokymo programas, neformaliojo švietimo organizavimas šiomis temomis

¹⁹³ Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti (2017). *Švietimas*. Prieiga internete: <https://www.komisija.lt/svietimas/> (paskutinį kartą žiūrėta 2018 01 17).

¹⁹⁴ Kaip tradiciškai minimos dienos yra nurodytos šios: Laisvės gynėjų diena – sausio 13-oji d., Tarptautinė Holokausto aukų atminimo diena – sausio 27-oji d., Gedulo ir vilties diena – birželio 14-oji d., Lietuvos žydų genocido aukų atminimo diena – rugsėjo 23-oji d., Tarptautinė tolerancijos diena – lapkričio 16-oji d.

¹⁹⁵ <https://www.komisija.lt/wp-content/uploads/2016/06/V.-Toleikio-mokslinis-darbas-%E2%80%9E...-Lietuvos-%C4%8Digonai...%E2%80%9C-lietuvi%C5%B3-k..pdf>

¹⁹⁶ Valstybinė švietimo 2013-2022 metų strategija. Rasta: http://www.sac.smm.lt/wp-content/uploads/2016/02/Valstybine-svietimo-strategija-2013-2020_svietstrat.pdf

dažniausiai priklauso nuo individualių mokytojų iniciatyvos.¹⁹⁷ Atsižvelgiant į tai, kad romų holokausto aukų atminimui Lietuvoje didesnis dėmesys imtas skirti tik pastaraisiais metais (daugiausia NVO iniciatyva), o istorinių studijų, metodinės medžiagos, seminarų mokytojams šia tema vis dar trūksta, tikėtina, kad ugdymo programose romų holokausto tema analizuojama retai. Tautinių mažumų departamentas prie LRV nurodė, kad 2018 metais planuojama į lietuvių kalbą išversti Europos Tarybos parengtą vadovą darbui su jaunimu romų holokausto temomis „Right to Remember A Handbook for Education with Young People on the Roma Genocide“.¹⁹⁸

Neformalus ugdymas

Romafobijos temos neformaliojo ugdymo programose dažniausiai paliečiamos romų vaikų dienos centrų veikloje (Vilniuje veikia 2 centrai, Panevėžyje 1 dienos centras). Šie centrai, be tiesioginės veiklos – vaikų užimtumo organizavimo, – neretai įgyvendina veiklas, skirtas tarpkultūrinio dialogo tarp skirtingų tautybių vaikų skatinimui, romų kultūros pristatymui plačiajai visuomenei, tolerancijos ugdymui visuomenėje.

Vilniaus Romų visuomenės centro vaikų ansamblis „Roma de drom“ dalyvauja įvairiuose festivaliuose, koncertuose, atminimo dienų renginiuose. Romų vaikų darbai pristatomi meno parodose. 2016 m. Naujosios Vilnios biblioteka įgyvendino projektą „Kultūrų dialogas vienija“, kurį dalinai finansavo Lietuvos kultūros taryba. Projektas buvo skirtas VšĮ „Romų visuomenės centras“ lankytojams – romų vaikams ir jaunimui iš Vilniaus Kirtimų taboro, dalyvaujant multikultūrinei vaikų ir paauglių grupei iš dienos centro „Mūsų nameliai“. Projekto veiklų pagrindą sudarė trumpų meninių ir dokumentinių filmų apie įvairių kultūrų panašumus ir skirtumus peržiūros ir peržiūrėtų filmų pagrindu organizuoti psichodramos užsiėmimai projekto dalyvių grupėje.

Vilniaus vaikų dienos centras „Padėk pritapti“ 2016 ir 2017 m. organizavo renginius, skirtus tarptautinei romų kalbos dienai paminėti. Renginiuose koncertavo romų vaikų kolektyvai iš įvairių Lietuvos regionų, vyko kalbos dirbtuvės, 2017 m. į renginį atvyko lietuvių tautybės moksleiviai iš Alytaus ir Radviliškio, taip pat Vilniaus miesto mokyklų.

¹⁹⁷ Beresniovą, Ch. (2017). *Holocaust Education in Lithuania: Community, Conflict, and the Making of Civil Society*. Lexington Books. ISBN-13: 978-1498537445.

¹⁹⁸ Europos Taryba (2014). *Right to Remember A Handbook for Education with Young People on the Roma Genocide*. Prieiga internete: <https://book.coe.int/eur/en/youth-other-publications/6100-right-to-remember-a-handbook-for-education-with-young-people-on-the-roma-genocide.html> (paskutinį kartą žiūrėta 2018 01 23).

Panevėžio vaikų dienos užimtumo centras kasmet organizuoja romų ir lietuvių vaikų stovyklas, pastaraisiais metais išleido kelias romų pasakų knygas lietuvių ir romų kalbomis. 2013 m. Panevėžio dienos centro iniciatyva pakartotinai išleistoje V. Podgoreco knygoje vaikams „Baltasis čigoniukas“ paliečiamos ir romų holokausto temos.

Duomenų apie mokyklų vykdomas neformaliojo ugdymo programas, skirtas romaforbijos mažinimui Lietuvoje nebuvo rasta.

2.2.2 Romaforbijos apraiškos teisėsaugoje

Pastaraisiais metais išsamesnių tyrimų apie romaforbijos apraiškas teisėsaugoje nebuvo atlikta. 2016 m. parengtoje Europos komisijos prieš rasizmą ir diskriminaciją Penktajame pranešime apie Lietuvą (ECRI report on Lithuania (fifth monitoring cycle) 2016) teigiama, kad bendraujant su NVO neretai minimi policijos darbuotojų prievartos veiksmai prieš romų tautybės asmenis, tačiau dėl patirtos žalos romai oficialių skundų neteikia.¹⁹⁹ Panaši išvada minima ir 2016 m. JAV valstybės departamento pranešime apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje.²⁰⁰

2017 m. LR Seimo Žmogaus teisių komiteto (ŽTK) išvažiuojamojo posėdžio į Romų visuomenės centrą metu buvo paliestos teisėsaugos temos – romų bendruomenės atstovai išsakė skundus dėl policijos įgaliojimų viršijimo atliekant kratas, vaikų interesų pažeidimo policijos kratų metu.²⁰¹ Vis dėlto, nesant oficialių skundų ir jų tyrimų ar kitų išsamesnių studijų, įvertinti policijos veiksmus romų tautybės asmenų atžvilgiu nėra galimybės.

2.2.3. Romaforbija žiniasklaidoje

Nors romų etninė grupė Lietuvoje yra nedidelė, žiniasklaidoje apie juos rašoma neproporcingai daug. Kaip pažymi romų vaizdinį Lietuvos žiniasklaidoje analizavę tyrėjai, šios etninės grupės nariai dažniausiai yra minimi kriminaliniame kontekste, pranešant apie įvykusius nusikaltimus ar policijos vykdomus nusikalstamos veikos užkardymo veiksmus.²⁰² Pranešant apie romų tautybės asmenis, galimai įvykdžiusius

¹⁹⁹ Europos Taryba, ECRI (2016). *ECRI report on Lithuania (fifth monitoring cycle)*. CRI(2016)20. Prieiga internete: www.coe.int/ecri

²⁰⁰ JAV ambasada Lietuvoje (2016). *2016 m. pranešimas apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje*. Prieiga internete: <https://lt.usembassy.gov/lt/2016-m-jav-valstybes-departamento-pranesimas-apie-zmogaus-teisiu-padeti-pasaulyje/> (paskutinį kartą žiūrėta 2018 01 23).

²⁰¹ LR Seimas (2017, 11 16). *Pranešimas žiniasklaidai. Žmogaus teisių komitetas Tarptautinės tolerancijos dienos išvakarėse lankė romus*. Prieiga internete: http://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=119&p_k=1&p_t=252697 (paskutinį kartą žiūrėta 2018 01 23).

²⁰² Frėjutė-Rakauskienė, M. (2015). Pranešimas *Etninių grupių, imigrantų ir LGBT žmonių reprezentacija Lietuvos interneto dienraščiuose*. In Lietuvos žmogaus teisių centras. *Nuomonės raiška Lietuvos internetinėje*

nusikaltimā, itin dažnai nesilaikoma draudimo žurnalistui ir leidėjui sieti įtariamo, kaltinamojo ar nusikaltusio asmens priklausymo tam tikrai tautinei, etninei ar socialinei grupei su jo padarytu nusikaltimu bei tai pabrėžti (Lietuvos visuomenės etikos informavimo kodekso 48 str.). Nepaisant tai, kad šis pažeidimas akivaizdus peržvelgus pastarųjų metų straipsnius, kuriuose minimi romų tautybės asmenys, nei Žurnalistų etikos inspektorius, nei Visuomenės informavimo etikos asociacija rimtesnių tyrimų ar rekomendacijų dėl šių pažeidimų nėra pateikę.

Žiniasklaidą analizavę mokslininkai taip pat pažymi, kad romų etninė grupė spaudos tekstuose išlieka nebylus partneris, nepatikimu ir nelygiaverčiu dialogo dalyviu – spaudos tekstuose dažniausiai kalba apie juos, bet be jų. Straipsniuose kiek dažniau kalbinami romų bendruomenės lyderiai, populiariojoje kultūroje svarbūs romų tautybės asmenys (muzikantai Ištvanas Kvik ir Radži), tačiau jie neretai prašomi paaiškinti, pagrįsti ar pakomentuoti romų tautybės asmenų veiksmus, su kuriais jie niekaip nėra susiję (pavyzdžiui, pakomentuoti didelio atgarsio visuomenėje sulaukusį nusikaltimą, kurį įvykdė romų tautybės asmenys).

2017 m. galima fiksuoti ir keletą teigiamų iniciatyvų, kuomet žiniasklaidoje buvo pristatyti pozityvūs ir daugialypiai romų tautybės asmenų portretai – tai šiuolaikinių medijų agentūros Nanook ir VŠĮ „Dokumentikos namai“ video projektai, naujienų portalo 15min.lt projekto „Mes lygūs“ straipsniai.

2.2.4 Socialinė ir erdvinė segregacija kaip romaforbijos išraiška

McGarry (2017) analizuodamas romaforbijos išraiškas šiuolaikinėje Europos visuomenėje išskiria socialinę ir erdvinę segregaciją kaip vieną iš romaforbijos formų. Lietuvoje esantis Vilniaus Kirtimų romų taboras – yra vienintelė segreguota romų gyvenvietė visose Baltijos šalyse. Nepaisant nuo 2000 m. įgyvendinamų romų integracijos programų, Vilniaus Kirtimų taboras išlieka stigmatizuota ir visuomenės vaizduotėje itin kriminalizuota gyvenamąja erdve, kurios įvaizdis glaudžiai siejamas su visos romų etninės grupės vaizdiniu Lietuvoje. Žiniasklaidoje dažnai pranešama apie Kirtimų gyvenvietėje atliekamas policijos kratas ieškant narkotinių medžiagų, gyvenvietės prieigose rastus mirusius, narkotinėmis medžiagomis apsinuodijusius

erdvėje: žmogaus teisės, etika ir teismų praktika. Konferencijos, vykusios 2015 03 26 Teisingumo ministerijoje, medžiaga. P. 39 – 51. Prieiga internete: http://manoteises.lt/wp-content/uploads/2015/05/LZTC_LEIDINYSfin1.pdf (paskutinį kartą žiūrėta 2018 01 23).

Nacionalinis socialinės integracijos institutas (2015). *Musulmonų, romų ir žydų tematikos kiekis ir paskirstymas žiniasklaidoje nuo 2013 birželio 1 d. iki 2014 m. liepos 31 dienos*. Prieiga internete: <http://zmogui.lt/2015/01/romu-zydu-ir-musulmonu-vaizdavimo-tendencijos-lietuvos-ziniasklaidoje/> (paskutinį kartą žiūrėta 2018 01 23).

asmenis. Pačioje gyvenvietėje gyvenimo sąlygos yra itin sudėtingos – daliai gyventojų nemokant už vandenį ir elektrą, šių komunalinių paslaugų tiekimas dažnai atjungiamas visai gyvenvietei.

Nuo 2016 m. Vilniaus miesto savivaldybė ėmėsi aktyvių ir nuoseklių veiksmų siekiant sumažinti Kirtimų gyvenvietėje gyvenančių asmenų skaičių. Buvo patvirtinta Vilniaus (Kirtimų) romų taboro bendruomenės integracijos į visuomenę 2016–2019 m. programa²⁰³, kurios viena iš priemonių yra suteikti gyvenamąsias patalpas romų šeimoms, norinčioms išsikelti iš Kirtimų taboro, arba skirti Vilniaus miesto savivaldybės biudžeto lėšų būsto nuomos dalies kompensacijoms iš privataus sektoriaus asmenų. 2016 m. Socialinės paramos centro atlikto gyventojų surašymo duomenimis, Vilniaus Kirtimų tabore gyveno 247 gyventojai (iš jų 129 vaikai). Šiuo metu naujais duomenys dar nėra paskelbti (2017 m. ataskaita yra rengiama), tačiau Romų visuomenės centro darbuotojai pastebi, kad tabore praktiškai nebeliko daugiavaikių šeimų, sumažėjo gyvenvietėje gyvenančių vaikų skaičius (šeimoms su vaikais yra teikiama pirmenybė išsikelti iš taboro). Vis tik, neretai pažymima, kad savarankiškai išsinuomoti būstą romų tautybės asmenims yra sudėtinga dėl neigiamų visuomenės nuostatų romų grupės atžvilgiu, o 2016 m. Socialinės paramos centro ataskaitoje nurodoma, kad „apsigyvenusių socialiniuose būstuose romų atžvilgiu vietos bendruomenės nariai būna nusiteikę priešiški“.²⁰⁴

Kirtimų romų gyvenvietės kaip stigmatizuotos ir nesaugios erdvės įvaizdį atspindi ir nuo 2016 m. pramogų agentūros pradėtos organizuoti ekskursijos į Vilniaus Kirtimų taborą, kurios reklamuotos kaip ekstremali pramoga, į kurią nerekomenduojama leisti „jautriems ir psichologiškai silpniems dalyviams“ ar atvykti pasipuošus prabangiais papuošalais, pasiėmus grynųjų pinigų. Įsikišus Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai ekskursijos aprašymas buvo pakeistas²⁰⁵, o pati ekskursija žmogaus teisių organizacijų viešai kritikuota dėl požiūrio į Kirtimus kaip į žmonių zoologijos sodą, dėl žeminančio egzotikos ir pavojaus diskurso kūrimo, dėl paslėpto išnaudojimo ir socialinių problemų pavertimo preke. Nepaisant išsakytos kritikos, pramogų agentūra ekskursijų organizavimo nenutraukė ir paslaugą teikia iki šiol.

²⁰³ Vilniaus m. savivaldybės taryba (2016). *Vilniaus (Kirtimų) romų taboro bendruomenės integracijos į visuomenę 2016–2019 m. programa*. PATVIRTINTA Vilniaus miesto savivaldybės tarybos 2016 m. balandžio 19 d. sprendimu Nr. 1-410

²⁰⁴ Vilniaus m. socialinės paramos centras (2017). 2016 m. veiklos ataskaita. Prieiga internete: http://www.spcentras.lt/page/upload/Veiklos_ataskaita_2016.pdf (paskutinį kartą žiūrėta 2018 02 01).

²⁰⁵ Lygių galimybių kontrolierius (2016). *Pažyma dėl galimos diskriminacijos etninės priklausomybės pagrindu teikiant informaciją apie ekskursiją*. Nr. (16)SI-59) SP-116, 2016 10 28. Prieiga internete: http://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2016/11/pazyma_vaiduokliai-pdf.pdf (paskutinį kartą žiūrėta 2018 02 01).

3. Fokus grupių analizė

Ruth Reches

Dovilė Masalskienė

3.1 Metodika

Siekiant nustatyti sėkmingas iniciatyvas kovojant su antisemitizmu bei anticiganizmu/romafobija Lietuvoje buvo naudojamas kokybinis metodas: diskusijų grupė (focus grupė) su bendruomenių nariais ir lyderiais. Naudojami metodai ir tyrimo priemonės buvo audituotos ir patvirtintos išorinio eksperto.

Grupės diskusija vyko pagal išlanksto parengtą pokalbio planą. Diskusijos trukmė iki 80 minučių. Focus grupei vadovavo du tyrėjai. Grupės dalyviams buvo paaiškinti tyrimo tikslai, garantuojamas konfidencialumas bei anonimiškumas ir visų tyrimo etikos taisyklių laikymasis.

Tyrimo etika

Tyrimo dalyvių anonimiškumo ir konfidencialumo apsauga: Tyrimo metu surinkti duomenys bus naudojami tik tyrimo tikslais, tretiesiems asmenims jie nebus perduoti. Tikrieji tyrimo veiklose dalyvavusių asmenų vardai nebus atskleisti ir/ar naudojami viešai prieinamoje informacijoje. Tyrimo metu įrašyta (audio) medžiaga bus saugoma skaitmeniniame formate ir prieinama tik tyrėjui naudojant atpažinimo kodą. Tyrimas nesiekia rinkti asmeninės informacijos, jeigu tyrimo metu tokia informacija būtų surinkta ji ir kita informacija surinkta tyrimo tikslais bus tvarkoma ir saugoma vadovaujantis galiojančiais teisės aktais bei anonimiškumo ir konfidencialumo principais ir niekaip nebus viešai atskleista ar perleista tretiesiems asmenims.

Dalyvavimas projekte yra savanoriškas ir kiekvienas dalyvis, turi teisę pasitraukti iš tyrimo jo eigoje.

Tyrimo instrumentai

Tyrimo metu buvo naudojamas pusiau struktūruotas interviu ir tyrimo eigoje atsižvelgiant į grupės specifiką buvo užduodami patikslinamieji klausimai. Pusiau struktūruoto interviu klausimai buvo parengti remiantis šaltinių analizės tyrimo rezultatais bei konsultuojantis su LŽB ir Romų bendruomenės ekspertais.

Klausimai LŽB nariams:

Bendrieji

Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romaforbija Lietuvoje, 2018 m.

- Kas Jūsų nuomone yra tolerantiška visuomenė?
- Ar pastebite/susiduriate su ksenofobijos (neapykantos kitokiems) apraiškomis visuomenėje, viešojoje erdvėje, privačioje aplinkoje?
(ar Lietuvos visuomenė yra tokia, ar jūs asmeniškai susiduriate ir kaip; gal galėtumėte pasidalinti šia patirtimi) (Ar Jūs pastebite netolerancijos apraiškų (antisemitizmo, jei taip, kaip jos pasireiškia?)
- Kas Jūsų nuomone yra antisemitizmas?
- Ar Jūs susiduriate su antisemitizmu, jei taip kaip jis pasireiškia dabar/ šių dienų visuomenėje?
- Ar gyva Holokausto atmintis Lietuvoje? Kaip tai pasireiškia?
- Papasakokite, kaip Jūs esate susijęs su žydų bendruomene?

Teisinė bazė ir politika

- Kiek Jūsų nuomone politinė situacija (politiniai sprendimai, politikų pareiškimai) įtakoja antisemitizmo mažinimą, tolerancijos skatinimą? Ar priimami teisės aktai turi įtakos, jei taip kokios? *LR Geros valios kompensacijos už žydų religinių bendruomenių nekilnojamąjį turtą įstatymas 2011 m. birželio 21 d. Ar situacija pasikeistų priėmus atskirą įstatymą dėl Holokausto neigimo?*
- Ar dabartinė Lietuvos Respublikos įstatyminė bazė yra pakankama, kad užtikrintų žydų bendruomenės poreikius? (jei ne, kaip įstatyminė bazė turėtų būti tobulinama?)

Žiniasklaida ir viešoji erdvė

- Ar egzistuoja žydų tematika žiniasklaidoje, kokia ji Jūsų nuomone? Ar galite apibūdinti žydų vaizdavimą žiniasklaidoje? Ar jis skiriasi nuo kitų tautybių ar grupių vaizdavimo?
- Kaip jaučiatės ar dėl tokio vaizdavimo žiniasklaidoje?
- Kiek Jūsų nuomone žiniasklaida įtakoja antisemitizmo mažinimą, tolerancijos skatinimą? (ar jaučiamas teigiamas poveikis?)
- Kokia radikalių grupuočių/pasisakymų įtaka?

Švietimas

- Jūsų nuomone koks švietimo/ugdymo indėlis į antisemitizmo mažinimą, tolerancijos skatinimą?

Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romaforbija Lietuvoje, 2018 m.

- Apie kokias antisemitizmą mažinančias ir toleranciją skatinančias švietimo programas ar iniciatyvas esate girdėję ar dalyvavote? (2003 m. „Švietimo apie Holokaustą veiklos programa“ „Ilgalaikė pilietinio ir tautinio ugdymo programa“)
- Kas jūsų manymu yra ar būtų efektyvu kuriant ar planuojant panašias programas?

Kitos iniciatyvos

Kokias Jūs žinote (ar dalyvavote) bendruomenės organizuotose veiklose ir koks veiklų tikslas? Kokią įtaką jos daro tolerancijos skatinimui? (Ką Jūs žinote apie Beigelių krautuvėlę?) (kurios nukreiptos į tolerancijos skatinimą žydų bendruomenės atžvilgiu ir antisemitizmo mažinimą ir pan)

- Kokios Jūsų nuomone iniciatyvos yra veiksmingos skatinant toleranciją ir kovą su antisemitizmu? (Ar galite pasidalinti keletu pavyzdžių ir idėjų kokiomis veiklomis dar būtų galima skatinti toleranciją ir kovoti su antisemitizmu Lietuvoje pvz. „Atminties maršas“ 2016 m. Molėtuose, *Atminimo akmenis, VU duodamus atminties diplomus „Grįžtanti atmintis“*)
- Ar dar norite ką nors pridurti apie veiklas, kurios yra nukreiptos į tolerancijos skatinimą. Pasidalinkite savo idėjomis.

Klausimai Romų bendruomenės nariams:

Bendrieji

- Kas Jūsų nuomone yra tolerantiška visuomenė?
- Ar pastebite/susiduriate su ksenofobijos (neapykantos kitokiems) apraiškomis visuomenėje, viešojoje erdvėje, privačioje aplinkoje?
(ar Lietuvos visuomenė yra tokia, ar jūs asmeniškai susiduriate ir kaip; gal galėtumėte pasidalinti šia patirtimi) (Ar Jūs pastebite netolerancijos apraiškų (priešiškumo romams (romofobijos); jei taip, kaip jos pasireiškia?)
- Ar manote, kad romų tautybės žmonės sėkmingai integruojasi Lietuvoje? Jei ne, kokie yra didžiausi trukdžiai?
- Ar esate susidūręs (-usi) su priešišku, susijusiu su savo tautybe švietimo įstaigose, darbovietėje?
- Ar manote, jog visuomenė yra pakankamai susipažinusi su romų istorija, papročiais?

Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafofija Lietuvoje, 2018 m.

- Ar esate susidūręs (-usi) su neapykantos nusikaltimais?

Teisinė bazė ir politika

- Ar žinote apie Vilniaus Kirtimų taboro integracijos į visuomenę 2016-2019 įgyvendinimo programą? Jei taip, kaip vertinate jos reikalingumą? Ar manote, kad ji bus sėkminga?
- Ar manote, kad dabartinė Lietuvos įstatyminė bazė bei teisėsaugos institucijos įtvirtina bei gina Jūsų interesus? Jei ne, kaip manote, jog ji turėtų būti tobulinama?
- Ar esate susipažinęs (-usi) su LR Tautinių mažumų departamento veikla romų integracijos srityje koordinuojant 2015-2020 m. romų integracijos į Lietuvos visuomenę veiksmų planą, patvirtintą Lietuvos Respublikos Kultūros ministerijos?

Žiniasklaida ir viešoji erdvė

- Ar egzistuoja romų tematika žiniasklaidoje, kokia ji Jūsų nuomone? Ar galite apibūdinti romų vaizdavimą žiniasklaidoje? Ar jis skiriasi nuo kitų tautybių ar grupių vaizdavimo?
- Kaip jaučiatės ar dėl tokio vaizdavimo žiniasklaidoje?
- Kiek Jūsų nuomone žiniasklaida įtakoja romafofijos mažinimą, tolerancijos skatinimą? (ar jaučiamas teigiamas poveikis?)
- Kokia radikalių grupuočių/pasisakymų įtaka?
- Kaip vertinate neapykantos kalbos apraiškas žiniasklaidoje? Ar manote, kad į jas yra pakankamai reaguojama?

Švietimas

- Ar Jūs manote, kad Lietuvos švietimo sistema pakankamai atspindi romų poreikius? Jei ne, ko labiausiai pasigendate? Kai ji turėtų būti tobulinama? Koks švietimo vaidmuo siekiant didesnės socialinės, ekonominės, komunikacinės romų tautybės asmenų integracijos visuomenėje?
- Kokias įvardytume svarbiausias romų tautybės žmonių socialines-edukacines problemas (neraštingumas, nedarbas, skurdas, gyvenamojo būsto problemos, sveikatos problemos dėl netinkamų gyvenimo sąlygų, vaikų mokymosi problemos)? Kurios iš jų, Jūsų manymu, turėtų būti sprendžiamos greičiau ar efektyviau?

Kitos iniciatyvos

- Ar aktyviai bendraujate romų bendruomeninėje veikloje? Ar ji padeda geriau integruotis į visuomenę, ugdyti toleranciją?
Ar galite pasidalinti keletu pavyzdžių ir idėjų kokiomis veiklomis dar būtų galima skatinti toleranciją ir kovoti su priešišku romams/romaforbija Lietuvoje)
- Ar visuomenėje pakankamai pažįstamas ir pripažįstamas masinis romų tautybės žmonių naikinimas įvykęs Antrojo pasaulinio karo metu? Ar minite Tarptautinę romų Holokausto dieną? Ar juntate pakankamą dėmesį šiuo klausimu iš valstybės/ savivaldybės institucijų?
- Ar dar norite ką nors pridurti apie veiklas, kurios yra nukreiptos į tolerancijos skatinimą? Pasidalinkite savo idėjomis.

3.2 Tyrimo imtis

Tyrimui atlikti buvo taikomas tikslinės imties sudarymo būdas. Tyrimas buvo atliekamas Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenėje (Toliau - LŽB) ir Romų visuomenės centre ir Tautinių mažumų departamente prie LRV.

LŽB buvo sudarytos dvi focus grupės:

	LŽB labui dirbančių bendruomenės narių:	LŽB nariai	Romų bendruomenė Romų visuomenės centre	Romų bendruomenės inteligentija, kurianti savo gyvenimą už Vilniaus romų taboro ribų Tautinių mažumų departamente prie LRV
Dalyvių skaičius	9 asmenys	11 asmenų	10 asmenų	8 asmenys
Pasiskirstymas pagal lytį	6 moterys 3 vyrai	6 moterys 5 vyrai	9 moterys 1 vyras	3 moterys 5 vyrai

Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje, 2018 m.

Pasiskirstymas pagal amžių:	10 % 18–29 metų 40 % 30–59 metų 10 % 60–64 metų 30 % 65–84 metų	27 % 30–59 metų 64 % 65–84 metų 9% 85 ir vyresni	40 % 18–29 metų 60 % 30–59 metų	12 % 18–29 metų 88 % 30–59 metų
Pasiskirstymas pagal išsilavinimą:	90 % Aukštasis 10% Aukštesnysis	64% Aukštasis 27% Vidurinis 9% Aukštesnysis	20 % Jokio 70 % Pradinis 10 % Aukštasis	12% Pagrindinis 76 % Vidurinis 12 % Aukštasis
Pasiskirstymas pagal socioekonominį statusą	90 % Dirbantys 10 % Pensininkai	27 % Dirbantys 73 % Pensininkai	10 % Studentas 30 % Bedarbė 60 % Namų šeimininkė	24 % Bedarbis 64 % Dirbantis 12 % Namų šeimininkė

Sąvokos

Diskusijos pradžioje dalyviams buvo pateikti naudojamų sąvokų paaiškinimai:

Tolerancija – priešingos nuomonės, arba įsitikinimų gerbimas, pakanta²⁰⁶.

Antisemitizmas – neapykanta, priešiškus žydams, viena iš religinių nacionalistinių ir rasinio nepakantumo formų ideologijoje, politikoje ir buityje²⁰⁷.

Romafobija – neapykanta ir priešiškus romams.

²⁰⁶ Tarptautinių žodžių žodynas

²⁰⁷ Ten pat

3.3. Žydų focus grupės rezultatų analizė

Tolerancija

„Vienas protingas žmogus pasakė, kad didžiulis savo tautybe yra tas pats, kas didžiulis tuo, kad tu gimei penktadienį, o ne ketvirtadienį.“

Patys LŽB atstovai pateikė apibūdinimus, kas jų nuomone yra tolerancija.

Tomasis: *„Visuomenė, kur visi vienodai elgiasi su kiekvienu žmogumi nepriklausimai nuo jo socialinio statuso, tautos ar požiūrio į visus kitus klausimus.“*

Gražina: *„Kiekvienas turi jausti koks jis yra, lenkas lenku, žydas žydu, lietuvis lietuviu turi būti laisvai gerbti savo tėvynę, valstybę. Nesvarbu tautybė, religija. Kiekvienas turi būti savimi. Kiekvienas kitus turi gerbti religiją, tautybę.“*

Marius: *„<...> tolerancija tai kai žmonės jaučiasi laisvai ir nebijo būti tais kuom yra ir nėra vertinami už pažiūras, nuomonę ir nevertinami dėl to ko jie negali pakeisti – rasė, tautybė.“*

Lietuvos žydų bendruomenės atstovai nelaiko lietuvių visuomene netolerantiška.

Gražina: *„Jaunimas labai tolerantiškas, nesugadintas ir pasaulis atviras“*

Solveiga: *„Aš manau, kad Lietuvos visuomenė tolerantiška, civilizuota, europietiška <...>“*

Saulius: *„Aš galiu pasakyti, kad iš esmės – visuomenė tolerantiška. Aš galiu pasakyti, kad niekada nejutau, kad nepriklausau bendruomenei – nei jaunystėje, nei dabar.“*

Anot focus grupės narių tolerancijos raidai turėjo įtakos Lietuvos istorinis kontekstas. Lietuvoje nuo senų amžių kartu gyveno ir sugyveno įvairių tautybių atstovai.

Albinas: *„Lietuvoje anksčiau buvo unikalumas, dar anksčiau buvo net inkvizicijos, o Lietuvoje visada buvo ramiau kitataučių atžvilgiu. Gal dėl tos priežasties kitataučiai ir atėjo gyventi. Kviesdavo ir aukščiausiu lygiu, ir tolerancija buvo įvairiuose lygiuose <...>. Istorškai susiklostė, kad Lietuva niekada nebuvo tautine valstybe, net ir pagal religiją net patys lietuviai nebuvo vienos religijos.“*

Kuomet yra atsiribojama nuo bendrų sąvokų ir pereinama prie konkrečių pavyzdžių, remdamiesi savo asmenine patirtimi LŽB atstovai identifikuoja netolerancijos apraiškas. Netolerancijos atvejų pasitaiko formaliuose ir neformaliuose tarpasmeniniuose santykiuose.

Nojus: *„Mano nuomone, tolerancijos galėtų būti daugiau. Tokių atvirų įvykių, kur būtų rodoma, kad žydai nekenčiami, nėra, bet buityje pasitaiko. Buityje žmogus visada jaučiasi laisviau.“*

Marius: *„<...> tie kas nepažįsta – kartais iš jų išgirstu įvairius nemalonus pokalbius apie žydus <...>“*

Viena iš įvardijamų netolerancijos priežasčių - įsisenėję stereotipai. Grupės nariai dalinasi asmenine patirtimi, kada jiems teko susidurti su visuomenėje gajais mitais.

Martynas: „Tolerancija yra, bet prietarų irgi daug visokių yra. Apie macą. Tai genuose. Tai auklėjimas. Netgi kultūringi žmonės taip galvoja. <...> Man atrodo tai buvo mergina iš Šiaulių, apie 26 m. amžiaus, kai sužinojo, kad aš žydas, pradėjo kalbėti apie macas ir vaikų kraują. Galvojau, kad ji juokauja, pradėjau juokauti atgal. Aš negalvojau, kad XXI a. tai egzistuoja, bet supratau, kad klydau.“

Gražina: „aš gulėjau per ligoninėje. Atnešė vyras macų, palatoje gulėjo 6 žmonės. Jauna mergina sako: „žydai vagia vaikus ir kraują naudoja“. Močiutė jai aiškino. Nuo senų laikų.“

Sofija: „močiutė pasakė, kad vaikus vagia“

Simona: „Jūs kalbat apie miestą, bet aš dirbau kaime. Ten toks atsilikimas! Vaikai klausė manęs – ar žydai deda kraują į macą?“

Egzistuoja sąmokslų teorijos, kad žydai kalti dėl įvairių istorinių pasaulį ištikusių krizių, taip pat ir Holokausto.

Adelė: „<...> juk žydai nukryžiuvo Kristų.“

Marius: „kokią knygelę apie Holokausto industriją pakiša ir sako: „taigi patys susiorganizavote“. Man liūdna, nes jie atrodo labai apsiskaitę, bet jiems taip trūksta kritinio mąstymo. Suprask, patys kalti žydai.“

Tomas: „Visur buvo kalti žydai, dabar kalti rusai, kai pasikeis kas – vėl bus kalti žydai.“

Solveiga: „Patys turtingiausi, ir taip viską jie išvogė ir dar jiems negana“

Teisinė bazė

LŽB atstovai pabrėžė, kad tolerancijos sklaida turi vykti nuosekliai ir prasidėti nuo teisinio reglamentavimo. Bet to nepakanka, nes šiuo metu egzistuojantys teisės aktai savaime negarantuoja jų laikymosi. Taip pat kai kurių veikimas skatina netoleranciją ir diskriminaciją.

Jonas: „Įstatymai - labai svarbu, bet kaip griežtai jų laikomasi?“

LŽB atstovai nemato tvirtos Valstybės pozicijos baudžiant už įvairias antisemitines apraiškas. Pasigendama operatyvaus policijos bei prokuratūros pareigūnų reagavimo.

Saulius: „Įstatymai yra, bet jų netaiko. Dėl komentarų (aut past. Delfi, Facebook ir kita socialinė žiniasklaida)...netaiko. <...> kapų išniekinimai – nebaudžiami.“

Marija: „Ar mažai čia rašė ant sienų, ar mažai gadino antkapius? Nežinau, ar buvo kokios pasekmės. Nieks nieko nebaudžiau. <...> O internete rašo – reikėjo užmušti, gaila, kad tada neužmušė. Prokuratūra galėtų rasti visų IP adresus ir nubausti.“

Tomas: „Pasaulyje egzistuoja visos priemonės techninės atsekti, IP adresai, braižomi grafikai, algoritmai suskurti, kad atsektume ar tai pavieniai ar organizuota antisemitinių komentary banga. Trūksta tik politinės valios“

Esanti įstatyminė bazė nėra pakankama, kad užtikrintų LŽB poreikius.

Reda: „pilietybės įstatymas man svarbus asmeniškai. Žmogus žydas išvažiavę į Izraelį – praranda LT pilietybę. Manau tai neteisingai. Yra aibė žmonių kurie nori likti LT piliečiais, aš nesuprantu, kodėl taip padaryta. Lietuva labai maža šalis ir kiekvieną žmogų reikia saugoti ir puoselėti. Kodėl atsakoma, išmetamas žmogus. Gerai jei jis tampa Izraelio piliečiu, bet jei norą likti LT piliečiu atmeta. Jie jis lojalus, padorus pilietis, normalus, kodėl atsakoma. Neprotinga net dėl statistinių sumetimų. Jie rusas į Rusiją – išvyksta į etninę šalį. Lenkas į Lenkiją, o žydas viskas - išbraukiamas iš sąrašų.“

Ingrida: „noriu, kad anūkas gyventų ir atvažiuotų čia, kad mokytųsi. Ėjau į migraciją, bet sudarytos tokios sąlygos, kad neįmanoma. Viena dukra turi atvažiuoti, būti čia 3 metus, dirbti. Pilietybę gaus, bet leidimo gyventi ne. Nėra kelio atgal, žmonės čia gimę negali grįžti.“

Taip pat politiniame lygmenyje LŽB interesų atstovimas yra menkas ir jiems lieka pasikliauti tik savo bendruomenės lyderių veikla ir galima įtaka bei gera politikų valia, kuri yra fragmentiška.

Jonas: „<...> kiek žydų rinkėjų yra procentėliai? Lietuviškas elektoratas yra svarbesnis. Mūsų mažai, mes negalime ir partijos kurti.“

Danguolė: „<...> būtų gerai, kad vyriausybė visą žmonių žydšaudžių sąrašą paskelbtų, per ilgai žada.“

Nojus: „Nebus priimtas toks įstatymas. Valstybei tai per daug sudėtinga.“ (aut past. Atsakymas į klausimą Jei būtų priimtas įstatymas dėl baudmės už Holokausto neigimą, pasikeistų kas nors?)

Marius: „Pirminkė deda daug pastangų įstatymui atsirasti (aut. past. Įstatymas dėl holokausto neigimo), bet tai nesąmonė, daug kas sako, kad antisemitizmas tai liga, tai kraujyje.“

Žiniasklaida ir viešoji erdvė

Žiniasklaida vaidina svarų vaidmenį formuojant žydų įvaizdį ir daro didelę įtaką kuriant visuomenės nuomonę apie žydus. Žiniasklaidos priemonės neišnaudoja turimų įrankių antisemitizmo mažinimo ir tolerancijos sklaidai visuomenėje.

Albinas: „žiniasklaida seniai jau yra nuomonės formavimo priemonė – dabar daugiau neigiamos informacijos pasitaiko. Turint daugiau pinigų, galime investuoti į kitą nuomonę ir atsiras kitas požiūris.“

<...> Televizija ir radijas, kiekvienas laikraštis, radijo laida apie miestelius - grynas antisemitizmas. Reikia pradėti žurnalistų edukaciją. Tai svarbu, nes labai daug žmonių klauso.“

Ingrida: *„<...> labai neigiama aura apie žydus žiniasklaidoje, todėl ir įstatymus reikia keisti. Žiniasklaida turi pakeisti požiūrį į žydus.“*

Albinas: *„manau apie žydus labai mažai rašoma. Jie tiek gero padarė Lietuvai <...>, labai mažai teigiamos informacijos. Trūksta informacijos.“*

Saulius: *„Jei kalbėsime apie spaudą, ten tolerancija nepilna. Ir žiniasklaidos priemonėse būna daug straipsnių, kur rašo nesąmones apie žydus. Vokietijoje tai tokių dalykų nebūtų buvę. <...> Internetė apskritai baisu, kas darosi.“*

Švietimas

Švietimas yra pagrindinis įrankis tolerancijos skatinimui. Nuosekliai mokant mokytojus bei vaikus nuo mažumės supažindinant su kitų kultūrų istorija, tradicijomis, taip ugdoma tolerancija kitam.

Tomas: *„Kiekvienas kitus turi gerbt religiją, tautybę. Kad gerbt - reikia žinoti, jei nežinai, paslaptingas esi - tu bijai, reiškia negerbi. O svarbiausia edukacija. Jei žmogus supranta – pvz. vaikas sako - man nepatinka kalba ar istorija, bet jei žino – tai jam patinka.“*

Mokyklose į bendro ugdymo programą turėtų būti įtrauktos antisemitizmą mažinančios ir toleranciją skatinančios švietimo programos.

Sofija: *„Svarbu šviesti apie Holokaustą, ne tik tam, kad būtų uždėta varnelė, bet kad vaikai žinotų prasmę.“*

Marius: *„Lietuvoje nėra sudaryta jokia programa. Reikalinga švietėjiška programa.“*

Danguolė: *„Toleranciją skatinti reikia pradėti <...> nuo mokytojų“*

Adelė: *„Reikia mokytojus mokyti, pvz. tolerancijos dalyko, kurį dėsto auklėtoja ir ji nieko nesupranta.“*

Tolerancijos skatinimas

LŽB nariai mato galimybes skatinti toleranciją:

- Supažindinimas su žydų istorija, tradicijomis bendrame formalaus švietimo procese;

Reda: *„žmones reikia šviesti, kodėl apie žydus taip, o ne kitaip. Ne visi žino, kad Kristus yra žydas“*

Albinas: *„žmonės, kurie išgyveno Holokaustą, užsiima švietėjiška veikla, vyksta į mokyklas, organizuojamos ekskursijos į sinagogą iš nežydiškų mokyklų. Labai sėkmingos programos.“*

- Įvairių sėkmingų projektų sklaida ir tęstinumas.

Iniciatyva „Gyvoji biblioteka“ - tai neformalaus ugdymo metodas, skatinantis tarpusavio supratimą, toleranciją ir pagarbą žmogaus teisėms²⁰⁸

Gražina: „*Aš negaliu lyginti, bet jaunimas dabar daug keliauja ir žymiai žingeidesnis, pvz. gyvoji biblioteka, kur dalyvauja įvairūs žmonės su skirtingomis pažiūromis ir religija ir ateina daug žmonių, reiškia mes einam tolerancijos link.*“

Projektas „Beigelių krautuvėlė“

Švietėjiška Izraelio ambasados veikla

Martynas: „*projektas <...> surinkdavo istorijos mokytojus ir veždavo į Izraelį, taip galima ir žurnalistus, žurnalistus studentus*“

Atminties maršas 2016

Marius: „(aut. past. Atminties maršas 2016 Molėtuose) *Tai čia tai labai buvo, patys lietuviai organizavo.*“

- Kasdieninių LŽB veiklų viešinimas. Bendruomenės atvirumo skatinimas

Simona: „*Lektoriume yra paskaitos, senjorai ateina įvairių tautų, ir lektoriai visokie.*“

Marija: „*Kai bendruomenėje būna koncertai, į juos ateina ir lietuviai, ir rusai, daug mišrių šeimų.*“

Jūratė: „*<...> yra pastovių lankytojų Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė renginiuose, jų daug ir žmonių ir renginių. Ateina ne žydai.*“

Albinas: „*Bendruomenėje vyksta filmų peržiūra apie Vilniaus getą*“

3.4. Romų focus grupės rezultatų analizė

Tolerancija

Romų bendruomenės atstovai suvokia ir apibūdina Lietuvos visuomenę, kaip netolerantišką.

Patys romai save laiko Lietuvos piliečiais, jie sieja savo gyvenimą su tėvyne Lietuva. Pabrėžia, kad jie patys gimė, augo Lietuvoje, jų seneliai jau gimė čia, nors išvažiuoja/emigruoja iš Lietuvos, jie nori grįžti.

Onutė: „*Mes čia gimėme, mes norime čia gyventi, čia mūsų tėvynė. Kiek metų mes pragyvenome Anglijoje, mes vis tiek grįžome į Lietuvą.*“ .

Darbas

Bendra neigiama visuomenės nuomonė apie romus, jų pragyvenimo būdą sukelia didelių sunkumų įsidarbinti.

²⁰⁸ <http://gyvojibiblioteka.lt/kas-tai-yra/>

Petras: „Nuvažiuoji į darbo biržą, tavęs klausia, ko tu čia atėjai.“

Kristina: „Užvakar mano mama, ji irgi čigonė, norėjo įsidarbinti. Netoli nuo čia. Dariau ir Girėno 148. Ten kepykla. Ji pagyvenusi moteris, ne jauna. Atėjo įsidarbinti. Ten du šeimininkai. Vienas ją priėmė. Sakė, ateikit, davė drabužius persirengti. Atėjo kita, direktorė. Paklausė, kokia jūsų tautybė? Sako: - Aš bijau jūsų akių. Greit lauk. Ir išvarė. Ji buvo gryna lietuvė. Ne rusė, nekalbėjo rusiškai. Jūs suprantat? Pasakė, kad bijo akių. Jūs čigonė. Ir išvarė.“

Aurelija: „Mes su seserimi norėjom įsidarbinti, ir taip pat mes dvi savaites pradirbom. Kolektyvas mūsų nepamėgo. <...> Mūsų tautybė – čigonės. Ir visi labai stebėjosi. Tai buvo „Vilmos“ fabrikas. Sakė: - O, čigonė, čigonė, žiūrėk. Jie stebėjosi, kad mes dirbam.“

Patys romai praranda motyvaciją ieškoti darbo Lietuvoje ir tada renkasi emigraciją ten, kur juos priima kaip ir visus atvykėlius, nesivadovauja išankstine nuomone, o visuomenė tolerantiškesnė.

Onutė: „Stengiamės į užsienį išvykti. <...> Dauguma užsienyje. Čia mažai kas liko. Ten vaikai į mokyklas eina, gauna išsilavinimą. Čia realiai nėra kas veikti. Dirbti neduoda, algos mažos, pensijos mažos, nežinau, kaip čia galima gyventi.“

Kristina: „Į Europą važiuoji, ten jautiesi laisvu žmogumi“ „romai išvažiavo iš Lietuvos, į šalis kur juos priima, visi dirba, visi gauna paramą, vaikai į mokyklą eina, merginos dirba gamyklose“.

Kiti tuo tarpu ieško neteisėtų pajamų šaltinių, taip stiprindami visuomenės neigiamą nuomonę apie romus.

Petras: „Narkotikai yra pasekmė. Juos žmogus pasirenka dėlto kad negali pasiimti kažko kito“.

Jonas: „Jei vienas kažkokį nusikaltimą padaro – tai kaltinami visi romai“.

Valerija: „Vienas padarė blogai, o apie visus taip galvoja.“

Santykiai su Valstybe

Romai jaučia ir mato netoleranciją iš Valstybės institucijų.

Sandra: „Valstybiniame lygyje. Nei vienoj kitoj valstybėj to nėra, kaip Lietuvos Respublikoj. Rusijoje, Baltarusijoje gerai priima čigonus, Europa priima, nežiūri, kad tu čigonas. Tik Lietuvoj taip.“

Petras: „Pati valstybė neduoda šansų romams. Neduoda šansų įsidarbinti, gauti paslaugas soc. paramos centre. Kad ir pačiame tabore – jei tu griauni namuką, tai tu duok žmogui kur gyventi. Vykdomas Holokaustas“.

Jie mano, kad Valstybė jų negina **Ovidijus:** „*nėra tokių įstatymų saugančių čigonus*“. O jei tenka susidurti su institucijomis, net ir tomis, kurios turėtų suteikti pagalbą, informaciją, kaip socialinių paslaugų centrai ir pan., nesulaukia pagalbos. Ir taip praranda bet kokią pasitikėjimą institucijomis

Loreta: „*Buvo atvejų, kai moterys negaudavo kompensacijų po pusę metų, po metus. Nes joms pasakė, kad nepriklauso. Ir žmogus išeina, nieko nežinodamas.*“

Valerija: „*Vilniuje mūsų visai žmonėmis nelaiko. Einame soc. pašalpos gauti – jei žmogus nesupranta – duoda popierių, nepaaiškina, eik pats ir pildyk, kaip nori.*“.

Ir policijos romai neidentifikuoja kaip gynėjo, vengia bet kokio kontakto, o susidūrimai yra konfliktiški

Marytė: „*Mes nesikreipiame į policija.*“.

Petras: „*Atvyksta, muša, kur žmogui dėtis. <...> atvažiuoja naktį, neįmanoma išeiti į gatvę*“

Ovidijus: „*<...> neturim įrodymų kaip namai po kratos (21) atrodo, žmogus praktiškai nebegali grįžti.*“

Švietimas

Kiekvieną dieną romai susiduria su visuomenės netolerancija

Danutė: „*Tu lyg ir tvarkingai apsirengęs, ne kaip benamis koks, vaikštai per miestą kaip normalus žmogus, o žmonės tavęs baidosi.*“.

Su ja susiduria tiek vyresnio amžiaus žmonės, tiek vaikai.

Aurelija: „*<...> moterys kartais perdažo plaukus, kad nebūtų panašios <...>*“

Danutė: „*mano septintokas vaikas sako, mama aš į mokyklą neisiu. Mane apvardžiuoja. Nors vaikas yra kaip visi, netgi stengiasi.... Net perka vaikams saldinius, kad įsiteikti. Vaikui norisi šaukti – aš normalus!!!*“

Net ir švietimo sistemoje romai yra atskirtyje. Dėl socio-ekonominių ir kultūrinių skirtumų romų vaikai negauna priešmokyklinio bei ikimokyklinio ugdymo ir tai apsunkina jų integraciją į visą mokymo procesą

Virginija: „*<...> pavyzdžiui mama neišleidžia aštuonmetės į mokyklą, liepia prižiūrėti kūdikį <...>*“.

Spragos išsilavinime ir išankstinės pedagogų nuostatos, kad romų vaikai yra nežingeidūs ir nepažangūs neigiamai veikia jų galimybę įgyti išsilavinimą

Virginija: „*Vaikai <...> sakė, kad neužduoda namų darbų, sodina gale, niekad prie lentos nekviečia.*“

Danutė: „*Jau mokykloje jis yra žeminamas, spaudžiamas, kaip jis gali judėti pirmyn, kai jau nuo pirmos klasės jis turėjo būti šešėlyje.*“.

Ugdomojoje medžiagoje pasigendama informacijos apie romus, kaip apie tautinę mažumą, jų papročius, istoriją, kultūrą ir kt.

Virginija: „*programų mokykloje nėra nei vienai tautybei, nebent Lietuvos istorija.*“.

Būstas

Dar viena opi problema, su kuria susiduria romai ir net tabore negyvenantys ją pabrėžia, tai būsto problema. Ji ypač ryški Vilniuje, dėl istoriškai susikūrusio Taboro, kurį žmonės identifikuoja kaip savo namus, teisėtai jiems priklausančią gyvenamąją vietą.

Nijolė: „*O ką mums daryti? Mano mama ir tėvas čia gimė, jie pirmi šito taboro gyventojai. Tada, kai buvo Tarybų Sąjunga, visi buvo prirašyti šiame tabore, visi turėjo butų knygeles. Viena deklaracija ant vieno namo. Tabore gyvena 500 žmonių. Bet kažkodėl žemė ne mūsų, mes čia visi nelegaliai gyvenam. O visi priregistruoti į vieną baraką*“.

Pastaraisiais metais savivaldybė imasi veiksmų išformuoti Taborą, o Taboro gyventojai susiduria su sunkumais įgyjant socialinį būstą.

Onutė: „*Dabar jie liepė paduoti visus dokumentus į Vilniaus Būstą, nes planuoja nugriauti taborą. Tam, kad duotų socialinį būstą. <...> Nugriautas šitas „chibaras“, tai kur mums eiti? Kur? <...>. Žiemą nugriauna. Ir ką tada daryti? Socialinis būstas atsiuntė vieną pasiūlymą, mes nuomojame butą, o čia duoda 78 eurus žmogui kompensaciją. <...> Už 78 eurus galiu išsinuomoti butą?*“

Taip pat didelių sunkumų kyla nuomojantis privačiame sektoriuje, nes žmonės vadovaujasi vyraujančiais stereotipais apie romus.

Andrius: „*O kai ieškom kur nuomotis butą, sako, o romai, čigonai – ne <...>. Telefonu sutinka išnuomoti, bet kai tik pamato, kad mes čigonai – nebenori nuomoti.*“

Susidaro užburtas ratas: dėl romų bendruomenėje priimtų socialinių, moralės ir kultūros normų bei nuostatų, kurios skiriasi nuo vyraujančių visuomenėje, romai iškrenta iš švietimo sistemos, neįgyja išsilavinimo, bendrųjų socialinių įgūdžių. Dėl to ir dėl neigiamo visuomenės požiūrio į juos, romams kyla problemų įsidarbinant. Nebeturi galimybės gauti teisėtų pajamų reikalingų savo ir šeimos pragyvenimui. Tada renkasi neteisėtus pajamų šaltinius, taip prisidedami prie neigiamos stereotipinės nuomonės apie romus formavimo. Rodo nepageidautino elgesio modelį savo vaikams. Didina riziką šeimai netekti pajamų (už nusikalstamas veikas skiriamos laisvės atėmimo bausmės). Dažnai šeimos maitintojo rolę perima mama ir/arba nepilnamečiai vaikai, kurie tada iškrenta iš švietimo sistemos, neįgyja išsilavinimo ir toliau romų atskirtis didėja Lietuvos visuomenėje.

Tolerancijos skatinimas

Romai mato galimybes skatinti toleranciją:

- Labiau matoma Romų visuomenės centro veikla;
- Supažindinimas su romų istorija, tradicijomis bendrame formalaus švietimo procese;
Virginija: „<...> manau reikia programų mokymui, mėnuo apie romus, mėnuo apie žydus.“
Andrius: „Reikia etikos vaikus mokyti <...>.“
- Visuomenės supažindinimas su romų kultūra per menus;

Tyrėja: Tai pagrindinis išėjimas į visuomenę yra būtent per kultūrą, šokius, dainas?

Danutė: „Taip muzika ir šokiai, mūsų niekas nemokina, patys save. Talentų yra daug bet ne visiems sekasi save pristatyti.“

- Gerųjų iniciatyvų ir pavyzdžių viešinimas žiniasklaidos pagalba (pvz. Romų intelektualų organizacijos, kurios tikslas atstovauti romų interesus valstybės institucijose, steigimas ir veikla);
- Įvairių sėkmingų projektų sklaida ir tęstinumas. Projektas „Padėk pritapti: pirmi žingsniai mokykloje“ - tai taboro vaikų integracijos projektas, kuriame daugiau nei dešimt savanorių padeda Vilniaus taboro pirmokams ruošti pamokas, ugdo jų socialinius įgūdžius, kad vaikai sėkmingai mokytųsi bei pilnateisiai integruotųsi į visuomenę. Projektas „Dirbkime kartu su romais - naujos darbo galimybės ir iššūkiai“, kurio tikslas teikti integracijos į darbo rinką paslaugas romams, siekiant išvengti jų socialinės atskirties ir uždaviniai: sudaryti sąlygas romams įsitraukti į darbo rinką, skatinti motyvaciją dirbti, naudojant inovatyvias karjeros ugdymo priemones, sudaryti sąlygas įgyti ir kelti kvalifikaciją; įsitvirtinti ir dalyvauti visuomenės gyvenime; formuoti teigiamą požiūrį į romų bendruomenę, naikinti stereotipus, keisti darbdavio – darbuotojo santykius įdarbinant romus.

Virginija: „<...> yra Lietuvos sakaliukų sąjunga, <...> projekte „Padėk pritapti“. Yra po pamokinės grupės dienos centre, nemažos pamokos, Naujininkuose. Piešimas, muzika, žaidimai, tikrai linksma, ateina ne tik romai dabar. Komanda gera. Romai klasiokus atsiveda.“

Danutė: „Yra projektas „Dirbkime kartu su romais“ <...>, yra partneriai, kalbam su darbdaviais“

- Romų bendruomenės atvirumo skatinimas per bendradarbiavimą (pvz. Nacionalinio lygybės ir įvairovės forumo ar Žmogaus teisių organizacijų koalicijos veikla).

4. Tyrimo išvados

4.1 Antisemitizmo dalis

Anti-semitizmas švietimo sistemoje

1. Lietuvai atgavus Nepriklausomybę buvo pradėtas formuoti naujas požiūris į švietimo sistemą ir žydų istoriją. Didžiausi sunkumai, kurie stabdė greitą ir efektyvią švietimo sistemos pertvarką – sovietinė patirtis ir akademinų kompetencijų, kalbant apie Holokaustą ir antisemitizmą trūkumas.
2. Holokausto dėstymą apibrėžia bendrosios programos, kurios yra privalomos 5-6, 10 ir 12 klasių mokiniams. Visuomenės nuomonė apie Holokaustą 2017 metais skiriasi nuo 21 a. pradžios. Didžiausias lūžis įvyko 2002 m. – 2003 m. kai buvo patvirtintos švietimo programos: 1) Švietimo apie totalitarinių režimų nusikaltimus, nusikaltimų žmogiškumui prevencijos ir tolerancijos ugdymo programa ir 2) Švietimo apie Holokaustą veiklos programa. Šios programos suformavo visapusišką švietimo modelį apie Holokaustą ir antisemitizmą ne tik švietimo įstaigose, tačiau ir viešojoje erdvėje, keičiant visuomenės nuostatas.
3. Nors LR Švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo apie Holokaustą veiklos programa buvo patvirtinta 2003 m. ir baigė galioti jau 2012 m., tačiau jos kokybės vertinimo atlikto iki šiol nėra. Norint įvertinti programos efektyvumą reikėtų atskiros programą įgyvendinusių mokyklų veiklos ataskaitų analizės. Nepriklausomų tyrėjų atlikti tyrimai rodo, kad Holokausto dėstymo kokybė labai priklauso nuo individualių mokytojų bei mokyklų administracijos palaikymo.

Bendro švietimo apie Holokaustą ir antisemitizmą kokybės vertinimas atliktas 2017 m. Annos Christine Beresniovos knygoje „Holocaust Education in Lithuania: Community, Conflict, and the Making of Civil Society” (Lexington Books, 2017), kur teigiama, kad mokyklinuose vadovėliuose pateikiama informacija išlieka vis dar kontraversiška ir balansuojanti ant antisemitizmo ribos, o programų įgyvendinimo sėkmė priklauso tik nuo mokytojų vidinės motyvacijos.

4. Muziejai ir NVO sektorius švietime apie Holokaustą ir antisemitizmą svarbų vaidmenį atlieka tiek formaliame, tiek neformaliame ugdyme. Neformaliojo ugdymo srityje aktyviai veikia Vilniaus Gaono valstybinis žydų muziejus. Dėl muziejų vykdomos aktyvios veiklos taip pat kad pastebimas visuomeninis aktyvumas Holokausto atminties saugojime ir kylančios iniciatyvos.
5. Iki šiol nėra atlikta švietimo programų, apimančių Holokausto ir antisemitizmo prevencijos dėstymą universitetuose, analizė ir vertinimas.
6. Dar vis nėra išsamios analizės apie NVO įsitraukimą į švietimą ir ugdymą Holokausto ir antisemitizmo temomis. Šioje srityje pastebimas didelis neišanalizuotas laukas, kuris būtų vertingas analizuojant ugdymo priemonių efektyvumą Holokausto ir antisemitizmo srityje.

Antisemitizmas žiniasklaidoje

7. Mokslinės informacijos ir atliktų analizių apie antisemitines publikacijas ar analizės, kaip analizuojamas Holokaustas, žiniasklaidoje pastarąjį dešimtmetį beveik nėra. Pagrindinė informacija siekia aprašymus apie antisemitizmo apraiškas žiniasklaidoje iki maždaug 2009 metų ir vienintelis tyrimas atliktas 2015 m. nevyriausybinės organizacijos užsakymu. Dalį informacijos galima aptikti Europos tinklo prieš rasizmą šešėlinėse ataskaitose, iš dalies į antisemitizmo apraiškas, atkreipiamas dėmesys tarptautinių organizacijų stebėsenos mechanizmuose. Galima daryti prielaidą, kad akademinio intereso šiomis temomis vis dar nėra.
8. Atliekant analizę ir ieškant šaltinių pastebimas didelis žiniasklaidos suaktyvėjimas Holokausto ir antisemitizmo temomis po R. Vanagaitės publikuotos knygos „Mūsiškiai“. Ši knyga sukėlė visuomenėje ir žiniasklaidos priemonėse diskusijų bangą, kur aptinkama įvairių pasisakymų šiomis temomis. Be to, 2016 metais itin didelio žiniasklaidos susidomėjimo susilaukė „Atminties maršas“ Molėtuose, ypatingai po režisieriaus Mariaus Ivaškevičiaus straipsnių ir komentarų. Vyko diskusijų, kad galbūt Lietuvoje vyko tam tikras lūžis pripažįstant Holokausto tragediją Lietuvos tragedija, ne svetima, kitų tragedija. Tačiau tokias išvadas pateikti būtų sudėtinga. Atsižvelgiant į suintensyvėjusį žiniasklaidos

vaidmenį 2016 m., galima daryti išvadą, kad akademikai turėtų didesnę dėmesį skirti žiniasklaidos monitoringui ir žydų atvaizdavimui žiniasklaidoje per pastarąjį dešimtmetį.

9. Atliekant antrinių šaltinių analizę pastebimas ryškus pokytis nuo 2006 m., po kurio žiniasklaidoje pasirodančios publikacijos apie žydus neturi antisemitinio segmento, kaip anksčiau. Visgi, sunku būtų daryti išvadą, kad antisemitinių apraiškų išvis nėra likę žiniasklaidos priemonėse. Kaip ir minėta anksčiau išieka didelis poreikis atlikti žiniasklaidos priemonių analizę po 2015 m.

Politinis klimatas

10. Remiantis antisemitizmo apraiškų politikoje analize, vertėtų apibendrinti, kad Lietuvoje nėra plačiai paplitęs antisemitizmas kaip politinė ideologija.

Pagrindinis vyraujantis antisemitizmas geriau gali būti apibūdintas kaip įtampa ir gynybinis požiūris dėl kai kurių „nepatogių“ praeities aspektų, tokių kaip lietuvių dalyvavimas Holokauste. Sąjūdžio (nacionalinio atgimimo) metu sovietinio genocido paradigma ir taip pat „kovos ir kančios“ paradigma tapo populiariausiomis praeities interpretacijomis, kurios vėliau transformavosi į institucinę. (Pvz., buvo įkurtas sovietinio genocido muziejus.) Po Nepriklausomybės buvo sukurta „kančios bendruomenė“, nes asmeniniai prisiminimai, kurie buvo „užšaldyti“ sovietinio režimo metu, ne tik „atšilo“, tačiau tapo kertiniais tautinės valstybės kūrimo procese. Šie procesai pristabdė atviras praeities, tokias kaip lietuvių dalyvavimą Holokauste, diskusijas.

Dažnai politikoje vykstančios diskusijos sietinos su istorijos interpretavimu ir bandymu išlaikyti „kančios bendruomenės“ statusą, dėl ko dažnai Lietuvos politikoje pasitaikydavo antisemitizmo atvejų, kai kalbant apie Holokaustą ir vietinių kolaboravimą su naciais, tam priešpastatomi Lietuvos gyventojų sovietiniai trėmimai, kaip tam tikras kerštas toliau naudojant antisemitinius argumentus, vyravusius Antrojo pasaulinio karo metu, vaizdavusius žydus, kaip prieš lietuvius nusiteikusių bendruomenę.

11. Dėl šios ilgai egzistavusios „dviejų genocidų“ teorijos, 2008 m. politiniu skandalu tapo žydų nukentėjusių Antrojo pasaulinio karo metu apklausimas ikiteisminių tyrimų metu, tačiau su juo taip pat sietinas ir toliau plitęs tam tikra prasme kasdienis buitinis

antisemitizmas bei pateisinimas ar bent nepakankamas teisinis įvertinimas atskirų radikalių grupių bei žiniasklaidos priemonių skleidžiamo antisemitizmo.

12. Pastebimi keli požiūrio į žydus lūžiai politikoje. Vienas iš jų sietinas su Įstatymo dėl kompensacijų žydų religinėms bendruomenėms priėmimu. Pastebėtina, kad šis įstatymas, kaip ir tam tikra prasme kitas požiūris apie istorijos interpretacijas, sietinas su Lietuvos įvaizdžio pasaulyje gerinimu.
13. Kitas lūžis sietinas su Holokausto istorijos interpretavimu ne kaip svetimos tragedijos, bet kaip tragedijos, kuri palietė visą Lietuvą – 2016 metų Molėtuose vykusios eitynės atmenant Holokausto metu žuvusių žydų atminimą ir politikų daug platesnį įsitraukimą į šį bei kitus vēlesnius atminimo renginius bei politikų greitesnę reakciją į antisemitinius pareiškimus.
14. Remiantis šiomis išvadomis, reikalingos tolimesnės tiek valstybės institucijų, švietimo įstaigų, tiek nevyriausybinių organizacijų iniciatyvos, kalbant apie Holokausto metu nukentėjusių asmenų atmintį ir keičiant visuomenės požiūrį į Holokausto tragediją, kaip visos Lietuvos tragediją. Tai prisidėtų ir prie bendro skirtingų visuomenės grupių tarpusavio sugyvenimo ir pagarbos žmogaus teisėms įtvirtinimo.

Kiti įstatymai turėję įtakos antisemitiniam diskursui

15. Analizuojant antrinius šaltinius tam tikru laikotarpiu 2008-2013 metais pastebimas radikalių visuomenės grupuočių sustiprėjimas ir jų įtaka galimam antisemitinių išpuolių padažnėjimui bei antisemitiniam diskursui viešumoje, tačiau analizių apie šių grupių veiklą ir sąsajas su globaliu neonacių judėjimu trūksta. Todėl rekomenduotina atlikti išsamesnius radikalių grupuočių akademinis tyrimus.
16. Lietuvoje egzistuoja teisinis reguliavimas, draudžiantis diskriminaciją, neapykantos nusikaltimus, neapykantos kurstymą, tame tarpe ir kapų išniekinimą, tačiau kaip pastebima, dėl egzistuojančios neapykantos nusikaltimų fiksavimo ir tyrimo sistemos, nėra aiškus realus jų skaičius, o nevyriausybines organizacijas neturi pajėgumų tokius nusikaltimus fiksuoti sistemingai. Nėra taip pat aiškus ir diskriminacijos atvejų skaičius,

- nors vienoje mokslinėje ataskaitoje labiau pastebima, kad vieši antisemitiniai komentarai yra dažnesni nei tiesioginiai diskriminacijos atvejai. Dėl to rekomenduotina, nuolat įgyvendinti stebėseną neapykantos nusikaltimų, įtraukiant įvairias tautines ir religines bendruomenes ir kitas nevyriausybinės organizacijas.
17. Atskiri mokslininkai ir tarptautinės organizacijos atkreipia dėmesį į antisemitinius sentimentus svarstant žydų turto restitucijos klausimus. Europos komisija prieš rasizmą ir netoleranciją rekomenduoja Lietuvos valstybės institucijoms kartu su žydų bendruomene išvystyti visuomenės švietimo strategiją, kovojant su antisemitizmu, ypač sietinu su turto restitucija.
 18. Pastebėtina, jog Lietuvoje nėra paplitęs labiau sofistikuota antisemitizmo forma vadinamas Holokausto neigimas, per nagrinėjamą laikotarpį aprašyti atskiri Holokausto neigimo atvejai.

4.2 Išvados romų holokausto ir romafobijos daliai

Romų holokausto pripažinimas ir įamžinimas

1. Tarptautinė romų holokausto aukų atminimo diena (rugpjūčio 2 d.) Lietuvoje minima nuo 2009 m. – tą dieną romų bendruomenės lyderiai, su tautinėmis mažumomis dirbančių nevyriausybinių organizacijų ir valstybės institucijų atstovai paprastai pamini padėdami gėlių Panerių memoriale. Nuo 2015 m. galima pastebėti kokybiškai pasikeitusį šių minėjimų turinį – be tradicinio gėlių padėjimo, imtos organizuoti parodos, viešos diskusijos. 2016 m. atidengtas pirmasis memorialas romų holokausto aukoms Lietuvoje – Gunterio Demnigo „Atminimo akmenys“ keturioms Panevėžyje gyvenusioms romų tautybės moterims, nukentėjusioms nuo romų persekiojimo Antrojo pasaulinio karo metais. 2017 m. suorganizuota tarptautinė mokslinė konferencija romų holokausto tyrimams pristatyti, išleista knyga vaikams apie romų holokaustą.
2. Iniciatyvos įprasinti romų holokausto aukų atminimą dažniau kyla iš nevyriausybinių organizacijų pusės, tačiau sulaukiama ir palaikymo iš Tautinių mažumų departamento prie LRV, kuris suteikia finansinę paramą daliai NVO veiklų. Šiuo metu įgyvendinamame *Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015–2020 metų veiksmų plane yra įtraukta priemonė* „siekti oficialaus romų

- holokausto pripažinimo“ (LR Kultūros ministerija²⁰⁹). Valstybės institucijų ir nevyriausybių organizacijų bendradarbiavimas duoda pastebimus rezultatus – pastaraisiais metais romų holokausto temai buvo skirta daugiau dėmesio žiniasklaidoje, 2016 m. surengtas oficialus romų holokaustui skirtas renginys LR Seime.
3. Išsamių tyrimų, studijų apie romų persekiojimą Antrojo pasaulinio karo metais Lietuvoje vis dar trūksta, o pati tema kol kas nesulaukė rimtesnio istorikų dėmesio. Vis tik, svarbu paminėti, kad 2016 m. pasirodė leidinys, kuriame pristatoma kelis dešimtmečius rinkta medžiaga apie Panevėžio romų atsiminimus apie 1941–1945 m. laikotarpį ir patirtus persekiojimus.
 4. Formaliojo švietimo programose informacijos apie romų holokaustą yra labai nedaug (paprastai paminima, kad be žydų tautybės asmenų taip pat buvo persekiojami ir romai, homoseksualūs asmenys, politiniai oponentai ir kt). 2018 m. Tautinių mažumų departamentas planuoja į lietuvių kalbą išversti Europos Tarybos parengtą vadovą apie romų holokausto mokymą jaunimui „*Right to remember. A Handbook for Education with Young People on the Roma Genocide*“, tačiau ar jis bus įtrauktas į formaliojo ugdymo programas kol kas sunku vertinti.
 5. Aptariant neformaliojo ugdymo priemones, galima paminėti kelias iniciatyvas. 2015 m. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras surengė parodą, skirtą romų holokaustui Antrojo pasaulinio karo metais pristatyti. 2016 m. kilnojamoji paroda apie Panevėžio romų holokaustą buvo parengta ir pristatyta Panevėžio regiono bibliotekose. 2017 m. Lenkijos institutas kartu su Tautinių mažumų departamentu išvertė ir išleido vaikams skirtą knygą apie romų holokaustą N. Gancarz ir D. Karpowicz „Esu Karolis“.

Romafofija politiniame ir socialiniame kontekste

6. Ugdymo programose mokyklose romų persekiojimui Antrojo pasaulinio karo metais skiriamas menkas dėmesys, neretai apsiribojant romų etninės grupės paminėjimu tarp kitų persekiotų grupių. Viena svarbiausių institucijų, organizuojančių švietimą apie Holokausto temas Lietuvos mokyklose – Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, – koordinuojanti švietimo programas apie nacių ir sovietų okupacijų nusikaltimus parengtoje metodinėje medžiagoje ir įgyvendinamuose projektuose romų holokausto temai

²⁰⁹ LR Kultūros ministerija (2015). Įsakymas dėl romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo. Priimtas 2015 m. sausio 29 d. Nr. IV-48. Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/4a774b20a7c711e4a82d9548fb36f682> (paskutinį kartą žiūrėta 2018 01 17).

- dėmesio skiria mažai (yra skelbiama viena istorinė studija). Romų etninės grupės problematikos įtraukimas į tolerancijos dienos (lapkričio 16 d.) ar holokausto aukų atminimo dienos (sausio 27 d.) minėjimą paprastai priklauso nuo individualių mokytojų iniciatyvos.
7. Romafofobijos temos neformaliojo ugdymo programose dažniausiai paliečiamos romų vaikų dienos centrų veikloje (Vilniuje veikia 2 centrai, Panevėžyje 1 dienos centras). Šie centrai, be tiesioginės veiklos – vaikų užimtumo organizavimo, – neretai įgyvendina veiklas, skirtas tarpkultūrinio dialogo tarp skirtingų tautybių vaikų skatinimui, romų kultūros pristatymui plačiajai visuomenei, tolerancijos ugdymui visuomenėje. Vilniaus Romų visuomenės centro vaikų ansamblis „Roma de drom“ dalyvauja įvairiuose festivaliuose, koncertuose, atminimo dienų renginiuose. Romų vaikų darbai pristatomi meno parodose. Vilniaus vaikų dienos centras „Padėk pritapti“ 2017 m. organizavo renginį, skirtą tarptautinei romų kalbos dienai paminėti. Panevėžio vaikų dienos užimtumo centras kasmet organizuoja romų ir lietuvių vaikų stovyklas, pastaraisiais metais išleido kelias romų pasakų knygas lietuvių ir romų kalbomis. 2013 m. Panevėžio dienos centro iniciatyva pakartotinai išleistoje V. Podgoreco knygoje vaikams „Baltasis čigoniukas“ paliečiamos ir romų holokausto temos.
 8. Romų etninės grupės vaizdinys Lietuvos žiniasklaidoje išlieka negatyvus, jų reprezentacija dažniausiai siejama su kriminaline veikla, narkotikų pardavimu ar vartojimu, policijos atliekamais narkotikų platinimo prevencijos veiksmais. 2015 m. Nacionalinio socialinės integracijos instituto atlikto žiniasklaidos tyrimo išvadose teigiama, kad romų etninė grupė žiniasklaidoje dažnai vaizduojama kaip nusikaltėliai, vagys, sukčiai, pašalpų gavėjai, beraščiai, o pačios bendruomenės atstovams balsas žiniasklaidos tekstuose suteikiamas retai. Romų bendruomenė žiniasklaidoje išlieka nebylia grupe, nepatikimu ir nelygiaverčiu dialogo dalyviu. 2017 m. buvo ir teigiamų pavyzdžių žiniasklaidoje – pozityvius, daugialypius jaunų romų portretus žiniasklaidoje pristatė šiuolaikinių medijų agentūros Nanook ir VšĮ „Dokumentikos namai“, naujienų portalo 15min.lt projektas „Mes lygūs“.
 9. Pastaraisiais metais išsamesnių tyrimų apie romafofobijos apraiškas teisėsaugoje nebuvo atlikta. 2016 m. parengtoje Europos tinklo prieš rasizmą šešėlinėje ataskaitoje apie Lietuvą (ENAR Shadow Report Lithuania 2016) teigiama, kad bendraujant su NVO neretai minimi policijos darbuotojų prievartos veiksmai prieš romų tautybės asmenis, tačiau dėl patirtos žalos romai oficialių skundų neteikia. 2017 m. LR Seimo Žmogaus teisių komiteto (ŽTK) išvažiuojamojo posėdžio į Romų visuomenės centrą metu buvo paliestos teisėsaugos temos – romų bendruomenės atstovai išsakė

skundus dėl policijos įgaliojimų viršijimo atliekant kratas, vaikų interesų pažeidimo policijos kratų metu.

10. Vilniaus Kirtimų taboras – išlieka socialinės erdvinės segregacijos kaip romafobijos išraiškos pavyzdžiu. Teigiami pokyčiai – keletą pastarųjų metų Vilniaus m. savivaldybės nuosekliai atliekami veiksmai siekiant iš taboro iškelti šeima suteikiant joms socialinį būstą arba būsto nuomos kompensaciją apsigyvenimui mieste. Vis tik, kol nebus visiškai išspręstas taboro klausimas ši vieta kolektyvinėje vaizduotėje išliks kaip nesaugi, nusikalstama, nešvari, pavojinga vieta, kurios įvaizdis glaudžiai siejamas su visos romų etninės grupės vaizdiniu Lietuvoje. Nuo 2016 m. pramogų agentūra organizuoja ekskursijas į Vilniaus Kirtimų taborą, kurios viešai buvo kritikuotos tiek romų bendruomenės atstovų, tiek žmogaus teises ginančių organizacijų bei Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos dėl požiūrio į Kirtimus kaip į žmonių zoologijos sodą, dėl žeminančio egzotikos ir pavojaus diskurso kūrimo, dėl paslėpto išnaudojimo ir socialinių problemų pavertimo preke. Nepaisant išsakytos kritikos, pramogų agentūra ekskursijų organizavimo nenutraukė ir paslaugą teikia iki šiol.

5. Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje, 2018 m.

5.1 Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu Lietuvoje

Dovilė Budrytė

SRITIS	ATSAKINGOS INSTITUCIJOS	REKOMENDACIJA, tikslas, pokyčio indikatorius	SUSIJUSIOS IŠVADOS
Istorinė atmintis	Nevyriausybinių organizacijų (NVO) Visuomenės lyderiai Žiniasklaida	Siekti atminties kultūros pokyčio TIKSLAS: sukurti tolerantišką ir empatišką atminties kultūrą, kuri pripažintų Lietuvos mažumų istorines patirtis ir atvirai nagrinėtų „nepatogius“ praeities aspektus, tokius kaip kolaboravimas Antrojo pasaulinio karo metais. POKYČIO INDIKATORIUS: - pakitęs politinis ir kultūrinis diskursas, kuriame nebėra dominuojančio etnocentriško pasakojimo apie vienos tautos kančią Sovietinės okupacijos metais; - atviros diskusijos žiniasklaidoje ir kituose kontekstuose apie „nepatogius“ praeities aspektus.	10 ir 11 išvados
Holokausto švietimas	LR Švietimo ir mokslo ministerija	Parengti metodines rekomendacijas mokytojams apie	3 išvada

	<p>Ugdymo plėtotės centras prie LR Švietimo ir mokslo ministerijos</p> <p>Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti</p>	<p>tinkamą dėstymą apie kolaboravimą Antrojo pasaulinio karo metais bei kitas „nepatogias“ temas ir įtraukti jas į bendrojo ugdymo programas.</p> <p>TIKSLAS: stiprinti holokausto temų įtraukimą į mokymo programas, plėsti visuomenės žinias apie šias temas.</p> <p>POKYČIO INDIKATORIUS:</p> <ul style="list-style-type: none"> - parengtos ir mokytojams viešai prieinamos metodinės priemonės apie kolaboravimą Antrojo pasaulinio karo metais bei kitas „nepatogias“ temas; - surengti mokymai mokytojams, pristatant parengtas metodines priemones ir skatinant įtraukti jas į mokymo programas. - parengtos metodinės priemonės yra naudojamos mokyklose mokant vaikus apie holokausto istoriją. 	
--	--	---	--

<p>Holokausto švietimas</p>	<p>NVO</p> <p>Lietuvos bibliotekos, muziejai</p> <p>Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras</p>	<p>Stiprinti neformalųjį vaikų ir suaugusiųjų švietimą apie kolaboravimą Antrojo pasaulinio karo metais ir kitus „nepatogius“ praeities aspektus.</p> <p>TIKSLAS: stiprinti istorinį dialogą, stiprinti visuomenės supratimą apie „nepatogius“ praeities aspektus.</p> <p>POKYČIO INDIKATORIUS:</p> <ul style="list-style-type: none"> - organizuojami renginiai ir diskusijos plačiajai visuomenei; - rengiamos viešos paskaitos, parodos, skirtos „nepatogiems“ praeities aspektams susijusiems su Antrojo pasaulinio karo metais. 	<p>3 ir 10 išvados</p>
<p>Holokausto švietimas</p>	<p>LR Švietimo ir mokslo ministerija</p> <p>Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti</p>	<p>Parengti Nacionalinės Holokausto švietimo programos įvertinimą</p> <p>TIKSLAS: įvardinti Holokausto švietimo programos pasiekimus ir trūkumus ruošiant naujas programas.</p> <p>POKYČIO INDIKATORIUS:</p>	<p>3 išvada</p>

	Nepriklausomi ekspertai	<ul style="list-style-type: none"> - organizuojamas tyrimas, kaip buvo vykdomi pagrindiniai Nacionalinės Holokausto švietimo programos uždaviniai; - tyrimo metu apklausiami mokyklų administratoriai ir mokytojai; - rengiami tyrimo aptarimai, ruošiamos rekomendacijos Holokausto švietimui. 	
Holokausto švietimas	<p>LR Švietimo ir mokslo ministerija</p> <p>Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti</p> <p>NVO</p>	<p>Stiprinti formalųjį Holokausto švietimą vidurinėse mokyklose</p> <p>TIKSLAS: gerinti mokyklų administratorių ir mokytojų motyvaciją, padėti sukurti palankias sąlygas Holokausto švietimui</p> <p>POKYČIO INDIKATORIUS:</p> <ul style="list-style-type: none"> - padidėjęs mokytojų ir mokyklų administratorių entuziazmas Holokausto švietimui; - išaugęs mokytojų ir mokyklų administratorių dalyvavimas seminaruose apie Holokausto dėstymą; 	3 išvada

		<ul style="list-style-type: none"> - išaugusi pamokų apie Holokaustą kokybė 	
Holokausto tyrimai	<p>Lietuvos universitetai</p> <p>Lietuvos mokslo taryba</p> <p>Ekspertai</p> <p>Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras</p>	<p>Stiprinti tarpdisciplininius tyrimus apie Holokaustą</p> <p>TIKSLAS: skatinti įvairių disciplinų bendradarbiavimą Holokausto tyrimuose, kuriuose kol kas dominuoja istoriniai tyrimai</p> <p>POKYČIO INDIKATORIUS:</p> <ul style="list-style-type: none"> - parengtos tarpdisciplininės mokslinės studijos apie Holokaustą Lietuvoje; - surengtos mokslinės konferencijos, pritraukiančios mokslininkus iš įvairių discipline 	
Antisemitinis diskursas	<p>Lietuvos universitetai</p> <p>Lietuvos mokslo taryba</p> <p>Ekspertai</p>	<p>Rinkti medžiagą apie radikalias grupuotes, skleidžiančias antisemitinį diskursą</p> <p>TIKSLAS: Atlikti radikalių grupuočių akademinis tyrimus.</p> <p>POKYČIO INDIKATORIUS:</p>	15 išvada

		<ul style="list-style-type: none"> - parengtos mokslinės studijos apie radikalias grupuotes; - mokslinės konferencijos šia tema. 	
Neapykantos nusikaltimai	<p>Lietuvos žydų (litvakų bendruomenė)</p> <p>Kitos etninės bendruomenės</p> <p>NVO</p>	<p>Stiprinti neapykantos nusikaltimų prevenciją ir monitoringą</p> <p>TIKSLAS: įgyvendinti neapykantos nusikaltimų stebėseną</p> <p>POKYČIO INDIKATORIUS:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Sukurtas stiprus veikiantis neapykantos nusikaltimų monitoringo mechanizmas; -išaugęs kovos su neapykantos nusikaltimais priemonių efektyvumas 	16 išvada
Holokausto švietimas	<p>Lietuvos mokslo taryba</p> <p>Lietuvos universitetai</p> <p>Ekspertai</p>	<p>Stiprinti neformalųjį Holokausto švietimą visuomenėje</p> <p>TIKSLAS: atlikti tyrimus apie NVO įsitraukimą į švietimą ir ugdymą Holokausto ir antisemitizmo temomis</p> <p>POKYČIO INDIKATORIUS:</p> <ul style="list-style-type: none"> - parengtos mokslinės studijos apie NVO 	6 išvada

		įsitraukimą į Holokausto švietimą; - mokslinės konferencijos šia tema.	
Žiniasklaida	Lietuvos mokslo taryba Lietuvos universitetai Ekspertai Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras	Stiprinti neformalųjį Holokausto švietimą visuomenėje, kovoti su antisemitizmu apraiškėmis visuomenėje TIKSLAS: atlikti tyrimus apie antisemitines publikacijas ir apie tai, kaip žiniasklaida analizuoja Holokaustą POKYČIO INDIKATORIUS: - parengtos mokslinės studijos šiomis temomis; - mokslinės konferencijos šiomis temomis	11 7 išvada
Tarpinstitucinis bendradarbiavimas	Lietuvos Respublikos Vyriausybė Lietuvos Respublikos savivaldybių asociacija Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė)	Stiprinti tarpinstitucinį bendradarbiavimą kovojant su antisemitizmu TIKSLAS: sukurti nacionalinio lygmens kovos su antisemitizmu priemonių planą dalyvaujant Lietuvos žydų bendruomenei. POKYČIO INDIKATORIUS: - išaugęs kovos su antisemitizmu priemonių efektyvumas - užtikrintas žydų bendruomenės	

Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje, 2018 m.

		įsitraukimas ir pagarba žydų tradicijoms bei jų tęstinumui.	
--	--	---	--

5.2 Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su romafofija Lietuvoje

Vita Kontvainė

SRITIS	ATSAKINGOS INSTITUCIJOS	REKOMENDACIJA, tikslas, pokyčio indikatorius	SUSIJUSIOS IŠVADOS
Romų holokausto aukų atminimas	LR SEIMAS Tautinių mažumų departamentas prie LRV Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti	Įtraukti romų holokausto aukų atminimo dieną į Lietuvos Respublikos atmintinų dienų sąrašą. TIKSLAS: valstybės lygiu pripažinti romų holokaustą Lietuvoje. POKYČIO INDIKATORIUS: <ul style="list-style-type: none"> - romų holokausto aukų atminimo diena įtraukta į LR Atmintinų dienų įstatymą - romų holokausto aukų atminimo diena įtraukta Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti atmintinų dienų sąrašą. - romų holokausto aukų atminimo dienos minėjimuose dalyvauja oficialūs valstybės institucijų atstovai, šios dienos minėjimas įtrauktas į bendrojo ugdymo mokyklų programas. 	1, 2 ir 6 išvados
	LR Švietimo ir mokslo ministerija	Parengti metodines rekomendacijas mokytojams apie romų holokausto ir	4 ir 6 išvados

	<p>Ugdymo plėtotės centras prie LR Švietimo ir mokslo ministerijos</p> <p>Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti</p>	<p>romų kultūros mokymą jaunimui ir įtraukti jas į bendrojo ugdymo programas.</p> <p>TIKLSAS: stiprinti holokausto temų įtraukimą į mokymo programas, plėsti visuomenės žinias apie šią temą.</p> <p>POKYČIO INDIKATORIUS:</p> <ul style="list-style-type: none"> - parengtos ir mokytojams viešai prieinamos metodinės priemonės apie romų holokausto ir romų kultūros mokymą mokyklose. - surengti mokymai mokytojams, pristatant parengtas metodines priemones ir skatinant įtraukti jas į mokymo programas. - parengtos metodinės priemonės yra naudojamos mokykloje pristatant romų etninės grupės kultūrą ir mokant vaikus apie romų holokausto istoriją. 	
	<p>Lietuvos mokslo taryba</p> <p>Lietuvos istorijos institutas</p>	<p>Plėtoti istorinius tyrimus apie romų holokaustą Lietuvoje, parengti ir išleisti išsamią mokslinę studiją (-as) apie Antrojo pasaulinio karo metais persekiojimą ir žudynes patyrusias romų tautybės aukas.</p>	<p>3 išvada</p>

	<p>Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras</p>	<p>TIKSLAS: plėsti istorines žinias apie romų holokaustą Lietuvoje, stiprinti visuomenės supratimą apie romų etninės grupės patirtą persekiojimą Antrojo pasaulinio karo metu.</p> <p>POKYČIO INDIKATORIUS:</p> <ul style="list-style-type: none"> - parengtos mokslinės studijos apie romų holokaustą Lietuvoje. - surengtos mokslinės konferencijos, skirtos romų holokaustui Lietuvoje ir Europoje aptarti. 	
	<p>NVO</p> <p>Lietuvos bibliotekos, muziejai, kultūros centrai</p> <p>Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras</p>	<p>Stiprinti neformalųjį vaikų ir suaugusiųjų švietimą apie romų etninę grupę Lietuvoje ir romų holokausto aukas.</p> <p>TIKSLAS: mažinti socialinę distanciją tarp romų etninės grupės narių ir Lietuvos gyventojų, stiprinti tarpkultūrinį dialogą, stiprinti visuomenės supratimą apie neigiamų nuostatų atskirų etninių grupių atžvilgiu žalą.</p> <p>POKYČIO INDIKATORIUS:</p>	<p>5 ir 7 išvados</p>

		<ul style="list-style-type: none"> - organizuojami renginiai romų kultūros pristatymui plačiajai visuomenei, tolerancijos ugdymui visuomenėje. - rengiamos viešos paskaitos, parodos, skirtos pristatyti romų holokausto aukas Antrojo pasaulinio karo metais. - išleistos knygos, straipsniai, grožinė literatūra, skirta romų etninės grupės kultūros ir istorijos pristatymui. 	
Žiniasklaida	<p>Visuomenės informavimo etikos asociacija</p> <p>Lietuvos žurnalistų etikos inspektorius</p>	<p>Aišškiai įpareigoti žurnalistus ir leidėjus laikytis draudimo sieti įtariamą, kaltinamojo ar nusikaltusio asmens priklausymo tam tikrai tautinei, etninei ar socialinei grupei su jo padarytu nusikaltimu bei tai pabrėžti (Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodekso 48 str.).</p> <p>Nustačius pažeidimus, taikyti numatytas sankcijas žurnalistui ar leidėjui. Rengti šviečiamojo pobūdžio kampanijas, informuojant žurnalistus ir leidėjus apie Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodekso reikalavimus.</p>	8 išvada

		<p>TIKSLAS: sumažinti žiniasklaidoje itin dažnai pasitaikančius atvejus, kuomet romų etninės grupės nariai yra minimi kriminaliniame kontekste, pranešant apie įvykusius nusikaltimus ar policijos vykdomus nusikalstamos veikos užkardymo veiksmus.</p> <p>POKYČIO INDIKATORIUS:</p> <ul style="list-style-type: none"> - pranešant apie įtariamuosius, kaltinamuosius ar nusikaltusius asmenis straipsniuose nėra nurodoma jo/ jos tautybė. 	
		<p>Skatinti žurnalistus kurti pozityvų ir lygų su kitomis etninėmis grupėmis romų įvaizdį viešojoje erdvėje, remti informacinius projektus.</p> <p>TIKSLAS: skatinti toleranciją ir lygiavertį įvairių etninių grupių dalyvavimą ir matomumą Lietuvos viešojoje erdvėje.</p> <p>POKYČIO INDIKATORIUS:</p> <ul style="list-style-type: none"> -programos informaciniams projektams finansuoti -parengtų informacinių projektų sklaida. 	
Teisėsauga	Seimo kontrolierių įstaiga Policijos mokykla	<p>Atlikti tyrimą siekiant išsiaiškinti galimą netinkamą policijos pareigūnų prievartos naudojimą prieš romų tautybės asmenis, ištirti teisėsaugos pareigūnų nuostatas romų etninės grupės atžvilgiu, išanalizuoti policijos ir</p>	9 išvada

	<p>Kalėjų departamentas prie LR Teisingumo ministerijos</p>	<p>Kalėjų departameno darbuotojų darbo su romų tautybės asmenimis specifika.</p> <p>TIKSLAS: išanalizuoti romų tautybės asmenų neformaliai išsakomas pastabas dėl policijos pareigūnų naudojamos prievartos pagrįstumą, mažinti įtampą tarp romų tautybės asmenų ir teisėsaugos pareigūnų.</p> <p>POKYČIO INDIKATORIUS:</p> <ul style="list-style-type: none"> - atlikta išsami romų tautybės asmenų santykio su teisėsaugos institucijų pareigūnais analizė: interviu su romų tautybės asmenimis, teisėsaugos pareigūnų nuostatų romų etninės grupės atžvilgiu analizė, teisėsaugos pareigūnų taikomų praktikų dirbant su romų tautybės asmenimis analizė. - su atlikto tyrimo rezultatais supažindinti teisėsaugos institucijų darbuotojai, policijos pareigūnai. - sumažėjęs atvejų skaičius, kuomet romų tautybės asmenys skundžiasi teisėsaugos pareigūnų veiksmais. 	
--	---	---	--

<p>Socialinės atskirties mažinimas</p>	<p>Vietos savivaldos institucijos</p>	<p>Nuosekliai tęsti Vilniaus (Kirtimų) romų taboro bendruomenės integracijos į visuomenę programą, mažinant romų socialinę atskirtį Vilniaus mieste ir gerinant bendrą romų įvaizdį Lietuvos visuomenėje.</p> <p>TIKSLAS: mažinti socialinę distanciją tarp romų etninės grupės ir Lietuvos gyventojų.</p> <p>POKYČIO INDIKATORIUS:</p> <ul style="list-style-type: none"> - sumažėjusi procentinė dalis Lietuvos gyventojų, teigiančių, kad jie nenorėtų gyventi vienoje kaimynystėje su romų etninės grupės nariais. - pagerėjusi romų etninės grupės narių socialinė integracija Lietuvos visuomenėje <p>organizuotos ir dirbančios darbo grupės romų būsto klausimams spręsti įtraukinat savivaldos, seniūnijų, bendruomenės, NVO stebėtojų atstovus.</p>	<p>10 išvada</p>
<p>Kitos iniciatyvos</p>	<p>Pilietinė visuomenė, NVO</p>	<p>Užkirsti kelią neapykantos kurstymui viešoje erdvėje.</p> <p>TIKSLAS: nuolat stebėti ir mažinti neapykantos kurstymo apraiškas</p>	

Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje, 2018 m.

		<p>socialiniuose tinkluose ir viešojoje erdvėje,</p> <p>POKYČIO INDIKATORIUS:</p> <ul style="list-style-type: none">-socialinės akcijos kovojant su neapykantos kurstymu-bendradarbiavimas ir dalyvavimas bendruose projektuose su tarptautinėmis organizacijomis ES šalyse- identifikuoti nusikalstamus veiksmus ir inicijuoti tyrimus.	
--	--	--	--

6. Summary analysis and recommendations

Remembrance. Responsibility. The Future. These are the sequential steps leading to real changes in society. The future of democracy and tolerance depends on memory and responsibility assumed, allowing for moving forward. A step towards the future – after surveying, judging and adopting expertise from the best initiatives aimed at fighting discrimination – this is the goal of this new start-up project.

The project “Development and Publication of Recommendations for Actions to Fight Anti-Semitism and Romophobia in Lithuania “ is initiated by Lithuanian Jewish (Litvak) Community.

The project is supported by the Erinnerung, Verantwortung und Zukunft foundation or EVZ in Germany. This foundation supports systematic and long-term studies of discrimination against and marginalization of Jews and Roma in Europe.

The Lithuanian Jewish Community has brought together a group of leading experts from among Lithuanian human rights organizations, community activists, academics and specialists from abroad.

This group prepared a set of recommendations and conclusions on actions which most effectively reach the target groups and have a real impact in spreading tolerance and changing public opinion regarding the Jewish and Roma ethnic minorities, and also for integrating these groups in society. The new recommendations are presented to the EVZ foundation and disseminated at the European-Union level. The EVZ foundation will use these recommendations to chart future directions for programs battling anti-Semitism, Romophobia and xenophobia in European states. They will form the foundation for the effective nullification of stereotypes giving rise to intolerance, reduce the separation between ethnic communities and help put a stop to expressions of hate for “the other” in Lithuanian society.

The project maintained a public information campaign, #AtmintisAtsakomybeAteitis

Initiative presented at a final one-day international conference to mark the international day against fascism and anti-Semitism seeking to serve as a forum for expanding dialogue between government institutions and NGOs to share expertise and recommendations to insure the

Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje, 2018 m.

acknowledgement and realization of the rights and freedoms of the ethnic minorities, to strengthen the democratic process and civil society in Lithuania and to teach tolerance.

The Lithuanian Jewish (Litvak) Community carried out this project with the following partners:

The Center of Roma Society

The Lithuanian Human Rights Center

The Women's Information Center

We, the organizers of the project, believe it is impossible to come up with effective recommendations in the battle against anti-Semitism and Romophobia without working together closely with specialists from various fields and the Jewish and Roma ethnic communities, who have and continue to experience blatant and latent discrimination of different kinds.

For more information, Dovile Rukaite, project manager projects@lzb.lt

Project supported by:

6.1. Conclusions: antisemitism in Lithuanian society

Anti-Semitism in the Education System

- 1) After Lithuania has regained its independence, a new perspective on education and Jewish history started to develop. The Soviet experience and a lack of academic competencies related to the Holocaust and anti-Semitism were the greatest obstacles that slowed down a quick and effective restructuring of the education system.
- 2) Teaching of the Holocaust is outlined in general programs, and Holocaust education is mandatory for students in 5-6, 10 and 12 grades in middle and high school. In 2017, public opinion about the Holocaust is different from the public opinion in the beginning of the 21st century. The greatest breakthrough took place in 2002-2003 when the following education programs were adopted: 1) Education about the crimes of totalitarian regimes and crimes against humanity; the program geared towards the prevention of these crimes and tolerance education program; 2) Holocaust education program. These programs created a holistic Holocaust education model and a way to teach about anti-Semitism that extended beyond educational institutions to public sphere, geared to change public opinion.
- 3) Even though the Holocaust education program prepared by Lithuania's Ministry of Education and Science was confirmed in 2003 and ended in 2012, there is no quality evaluation of this program until now. If we would like to properly evaluate this program, we would need separate analysis of schools that implemented this program. Research conducted by independent researchers suggests that the quality of Holocaust education depends heavily on the support from individual teachers and school administration.

A general quality of the Holocaust teaching and teaching about anti-Semitism evaluation was done by Anne Christine Beresniová in her book "Holocaust Education in Lithuania: Community Conflict, and the Making of Civil Society (Lexington books, 2017), in which she argued that the information presented in school textbooks still remains controversial and even balancing on anti-Semitism, and the success of implementation of programs depends primarily on the internal motivation of teachers.

- 4) In both formal and informal Holocaust education, museums and NGOs play a major role. Vilnius Gaon State Jewish museum is especially active in informal education. This museum activism has led to an increased visible public role in preserving the Holocaust memory and developing other initiatives.

- 5) There is no analysis and evaluation of educational programs on the Holocaust and prevention of anti-Semitism pursued in universities.
- 6) There is no in-depth analysis of NGO participation in Holocaust education and anti-Semitism education. There is a lot of room for research which would be useful to analyze the effectiveness of instruments in the Holocaust education and anti-Semitism education.

Anti-Semitism in Mass Media

- 7) There is a real shortage of scholarly analysis about anti-Semitic publications and analysis of how the Holocaust is being analyzed in mass media. There is information about anti-Semitism in mass media up until 2009, and the only research project ordered by an NGO was done in 2015. Some information can be found in the European Network Against Racism (ENAR) shadow reports. There is some attention to anti-Semitism in monitoring mechanisms of international organizations. It is possible to conclude that there is still no academic interest in these topics.
- 8) As the analysis was conducted and search for sources was pursued, we noticed an increase in mass media activism after Rūta Vanagaitė published her book “Mūsiškiai” (“Ours”). This book triggered a wave of discussions in the public and mass media, and there are various perspectives on this topic. In addition, in 2016 the “memory march” (Atminties maršas) in Molėtai attracted a lot of media attention. This was especially true after Marius Ivaškevičius, a playwright, published articles and commentaries in mass media. There were discussions, and some people argued that Lithuania may be experiencing a certain change when the Holocaust tragedy is acknowledged as the Lithuanian tragedy, not someone else’s tragedy. But these issues are very complicated. Taking an increase in mass media activism in 2016 into account, it is possible to conclude that academics should pay more attention to mass media monitoring and depiction of Jews in mass media during the last decade.
- 9) As analysis of secondary sources was conducted, it is possible to notice a real change since 2006. After this change, the publications about Jews in mass media do not include an anti-Semitic element (as they did prior to 2006). However, it is difficult to draw a conclusion that there is no more expressions of anti-Semitism in mass media. As mentioned earlier, there is a pressing need to analyze mass media after 2015.

Political Climate

10) Drawing on analysis of expressions of anti-Semitism in politics, it can be concluded that anti-Semitism as a political ideology is not widespread in Lithuania. The main prevalent anti-Semitism can be described as tension and defensive attitude toward some painful aspects of history, such as the Lithuanian participation in the Holocaust. During Sąjūdis (a national revival) in the late nineteen eighties, the paradigms of “Soviet genocide” and “fighting and suffering” became the most popular interpretations of the past. Later these interpretations were institutionalized. (For example, a museum of Soviet genocide was created.) After independence was regained, a “community of suffering” was created because individual memoirs that were “frozen” during the Soviet times not only were thawed, but they became the foundational elements in the creation of ethnic national state. These processes slowed down open discussions about the past, such as discussions about the Lithuanian participation in the Holocaust.

Often we can observe political discussions that are associated with a certain interpretation of history and attempts to maintain the status of “the community of suffering.” These developments have led to cases of anti-Semitism in Lithuanian politics, when the discussions about the Holocaust and collaboration with the Nazis were taking place along with the discussions of Soviet deportations. In these cases, anti-Semitic arguments that were also popular during World War II were put forward when the Jews were associated with the Soviet terror and portrayed as carrying anti-Lithuanian prejudices. Following this flawed logic, the idea of a “rightful revenge” by the Lithuanians (during the Nazi occupation) was put forward as well.

11) Due to this “two genocides” theory that was popular for a long time, the questioning of Jews who suffered during World War II in pre-trial investigations in 2008, became a political scandal. (Drawing on this flawed “two genocides” theory, anti-Semites accused the Jews of “genocide” against the Lithuanians.) In addition, this “two genocides” theory can also be associated with everyday anti-Semitism and toleration of or at least insufficient legal evaluation of certain radical groups and anti-Semitism in mass media.

12) There are several breakthroughs in attitudes towards Jews in politics. One of them can be associated with the adoption of the law regarding compensation for religious Jewish communities. It is important to note that this law and also the changes in attitudes toward historical interpretations can be associated with the improvement of Lithuania’s image in the world.

13) Another breakthrough is associated with the interpretation of the history of the Holocaust as a tragedy that affected the whole Lithuania, not someone else’s tragedy. A march in Molėtai to

commemorate the Jews who were killed during the Holocaust in 2016, a broader engagement of politicians in this event as well as other commemorative events as well as their faster reaction to anti-Semitic declarations are cases in point.

- 14) Drawing on these conclusions, further initiatives from government institutions, educational institutions and NGOs are needed. These initiatives should be related to preservation of memory of the Holocaust victims and changing public opinion to view the Holocaust as the tragedy of the whole Lithuania. This would help to foster peaceful co-existence of different societal groups and strengthening respect for human rights.

Other laws that affected anti-Semitic discourse

- 15) As the analysis of secondary sources was conducted, we noticed that during a certain period (2008-2013) there was a strengthening of radical social groups that may have influenced the possible outbreak of anti-Semitic attacks and public anti-Semitic discourse. However, there is a lack of analysis about the actions of these groups and their links with the global neonazi movement. Therefore, it is recommended to pursue a more in-depth academic research on radical groups.
- 16) There is legal regulation in Lithuania, forbidding discrimination, hate crimes, fostering hatred, including desecration of graves. However, due to the existing recording and investigation system of hate crimes, their numbers are unclear. NGOs do not have capabilities to register such crimes systematically. The number of the cases of discrimination is unclear as well, although according to one scholarly report, anti-Semitic commentaries are more common than cases of direct discrimination. Therefore, it is recommended that a constant monitoring of hate crimes should be established, with the involvement of different ethnic and religious communities and other NGOs.
- 17) Several scholars and international organizations mention anti-Semitic sentiments when restitution of Jewish assets is discussed. The European Commission against Racism and Intolerance recommends that the Lithuanian government institutions together with the Jewish community develop a strategy of public education to fight anti-Semitism, especially associated with the restitution of assets.
- 18) It should be noticed that Holocaust denial, which is described as a more sophisticated type of anti-Semitism, is not popular in Lithuania. During the period analyzed in this report (the last decade) several separate cases of the Holocaust denial were described.

6.2. Conclusions: The Romani Holocaust and Prejudices against Roma

Written by Vita Kontvainė

Recognition and Memorialization of the Romani Holocaust

- 1) The International Day of Romani Holocaust (August 2) has been commemorated in Lithuania since 2009. On that day the leaders of Roma community together with the representatives of nongovernmental organizations (NGOs) working with ethnic minorities and the representatives of government institutions usually participate in commemorative activities by taking flowers to Paneriai memorial (the place of mass killing of Roma). Since 2015 the content of commemoration has changed: In addition to flowers, exhibitions and public discussions are organized. In 2016 the first memorial for the victims of Romani Holocaust in Lithuania was opened. It is a monument by Günter Demnig “Memorial Stones” for four Roma women who lived in Panevėžys and who have suffered from persecution during the Second World War. In 2017 an international conference to present the findings of Roman Holocaust was held, and a children’s book about the Romani Holocaust was published.
- 2) Initiatives to commemorate the Romani Holocaust more often originate from NGOs, but there is also support from the Ethnic Minorities Department (part of the Lithuanian government), which provides financial support for some of NGO activities. At this time a Plan for the Integration of Roma into the Lithuanian Society 2015-2020 is being implemented, and in this plan there is an instrument to “seek the official recognition of Romani Holocaust” (The Culture Ministry of the Lithuanian Republic).²¹⁰ The cooperation between state institutions and NGOs yielded noticeable results: During the past several years, the topic of Romani Holocaust was better covered in the mass media, and in 2016 there was an official event commemorating the Romani Holocaust in the Lithuanian parliament.
- 3) There is still a shortage of in-depth research into the Romani Holocaust during World War II in Lithuania. The topic has not yet attracted scholarly attention from historians. However, it is important to mention that in 2016 a monograph with memoirs of Panevėžys Roma about 1941-45 and experienced persecution was published.

²¹⁰ LR Kultūros ministerija (2015). Įsakymas dėl romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo. Adopted on January 29, 2015. Accessible from <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/4a774b20a7c711e4a82d9548fb36f682> (accessed on January 18, 2018).

- 4) There is very little information about the Romani Holocaust in official (formal) education programs. (It is usually mentioned that in addition to Jews, Roma, homosexuals, political opponents, etc. were persecuted.) In 2018 the Ethnic Minorities Department is planning to translate into Lithuanian *Right to Remember. A Handbook for Education with Young People on the Roma Genocide*, a guide prepared by the European Council on education about the Romani Holocaust for the youth. However, it is unclear whether this guide will be included into the official education programs.
- 5) It is possible to mention several initiatives in informal education. In 2015, the Lithuanian Genocide and Resistance Centre (a government institution) organized an exhibition created to represent the Romani Holocaust during World War II. In 2016 a traveling exhibition about the Panevėžys Romani Holocaust was prepared and presented in the libraries in Panevėžys district. In 2017 the Polish Institute together with the Ethnic Minorities Department translated and published N. Gancarz and D. Karpowicz's "Esu Karolis" ("I am Charles"), a children's book about the Romani Holocaust.

Prejudices against Roma in Political and Social Context

- 6) The educational programs in schools pay little attention to the persecution of Roma during World War II. Often the Roma ethnic group is merely mentioned as one of the victims of persecution. The International Commission to Evaluate the Crimes of Nazi and Soviet Occupations in Lithuania is one of the most important institutions responsible for education about the Holocaust in Lithuania, which coordinates education programs about the Nazi and Soviet crimes, prepares educational literature and implements projects. The Commission pays little attention to the Romani Holocaust. (It prepared one historical study.) It usually depends on individual teachers whether to commemorate the Roma during the Tolerance day (November 16) or the Victims of the Holocaust Memorial Day (January 27).
- 7) The daycare centers for Roma children usually touch upon prejudices against Roma in informal education programs. (There are two such centers in Vilnius and one such center in Panevėžys). In addition to their primary function (which is to organize activities for children), these centers often implement activities to develop intercultural dialogue between children belonging to different ethnic groups, presentation of Roma culture to the public and development of tolerance in the public. Vilnius Roma public center children's ensemble "Roma de drom" participates in various

- festivals, concerts, and commemorative events. The works of Roma children are presented in art exhibitions. In 2017 Vilnius children daycare center “Padėk pritapti” (“Help to Fit in”) organized an event to observe the International Day of Roma Language. Every year the Children’s activities center in Panevėžys organizes camps for the Roma and Lithuanian children. During the past several years this center published several books with Roma fairy tales in Lithuanian and Roma languages. In 2013, a second edition of V. Podgorecas’ book for children “Baltasis čigoniukas” (“A White Roma Boy”) came out. This book touches on the topics related to the Romani Holocaust.
- 8) The image of Roma’s ethnic group in the Lithuanian mass media remains negative. Their representation is usually linked to criminal activities, drug sales and consumption, and preventative actions against drugs conducted by police. According to the conclusions of a research report conducted by the National Social Integration Institute in 2015, the Roma ethnic group is presented by the mass media as criminals, thieves, cheaters, welfare recipients, and illiterate people. Rarely does the mass media give voice to the members of Roma community. In mass media, the Roma community remains a silent group, an untrustworthy and unequal partner in a “dialogue.” In 2017, there were some positive examples in mass media. Modern media agency “Nanoon” and public institution “Dokumentikos namai” (“The House of Documentaries”) presented positive, multifaceted portraits of young Roma. The project of an online portal *15 min.lt* “We Are Equal” is another case in point.
- 9) During the past several years there have been no in depth research about prejudice against Roma in the criminal justice system. According to the ENAR Shadow Report Lithuania 2016 (European Network Against Racism), in communication with NGOs, violent acts conducted by police against Roma were mentioned; however, Roma are not submitting official complaints against police. In 2017, during its visit to the Roma community center, the Human Rights Committee of the Lithuanian Parliament touched upon legal topics. The members of the Roma community complained about the abuses of police powers during searches and violations of the interests of children during police searches.
- 10) Vilnius Kirtimų Tabor, as an example of social spatial segregation, remains a case of prejudice against Roma. There were several positive changes recently. During the last several years, Vilnius municipality has consistently been moving out families from the tabor and giving them a place to live or offering them a compensation to live in the city of Vilnius. At the same time, until the question of tabor is resolved, this place will loom in the collective imagination as unsafe, criminal,

dangerous place. Its image will remain linked to the image of the entire Roma group in Lithuania. Since 2016, an entertainment agency has been organizing excursions to Vilnius Kirtimų Tabor. These excursions were publicly criticized not only by the members of Roma community, but also by human rights organizations and the Office of Equal Opportunities Controller. The criticism focused on the agency’s attitude toward Kirtimai as a human zoo, for the creation of demeaning discourse presenting Kirtimai as an exotic and dangerous place, and for veiled exploitation and commodification of social problems. In spite of this criticism, the entertainment agency has continued to organize the excursions.

6.3 Recommendations for action in the fight against antisemitism in Lithuania

Area	Responsible Institutions	Recommendation, goal, indicator of change	Relevant conclusions
Historical memory	Non-governmental organizations (NGOs) Public leaders Mass media	To aspire for a memory culture change GOAL: to create a tolerant and empathetic memory culture which would recognize historical experiences of Lithuania’s minority groups and could openly discuss controversial aspects of difficult past, such collaboration with Nazi Germany during World War II. INDICATOR OF CHANGE: A change in political and cultural discourse, in which there is no more domination of an ethnocentric narrative about the suffering of one nation during the years of Soviet occupation; Open discussions in mass media and other contexts about controversial aspects of difficult past.	10 and 11
Holocaust education	Education and Science Ministry of the Lithuanian Republic	To prepare pedagogical recommendations for teachers about appropriate teaching about collaboration during World War II	3

	<p>Educational development center (part of the Education and Science Ministry of the Lithuanian Republic)</p> <p>International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania</p>	<p>and other controversial aspects of difficult past; to include these topics into general education programs.</p> <p>GOAL: to improve the inclusion of the topics related to the Holocaust in educational programs, to broaden the public knowledge about these topics.</p> <p>INDICATOR OF CHANGE:</p> <p>Well prepared pedagogical tools about collaboration during World War II and other controversial aspects of difficult past that are accessible to teachers;</p> <p>Workshops for teachers during which these pedagogical tools would be introduced and the teachers would be encouraged to include them into their teaching;</p> <p>These pedagogical tools are used in schools when teaching children about the history of the Holocaust</p>	
<p>Holocaust education</p>	<p>NGOs</p> <p>Lithuania's libraries, museums</p> <p>Genocide and Resistance Research Center of Lithuania</p>	<p>To strengthen informal education for children and grown-ups about collaboration during World War II and other controversial aspects of difficult past</p> <p>GOAL: to strengthen the historical dialogue, improve the public understanding about the controversial aspects of difficult past</p> <p>INDICATOR OF CHANGE:</p> <p>Public events and discussions are being organized;</p> <p>Public lectures and exhibitions dealing with the controversial aspects of</p>	<p>3 and 10</p>

		difficult past associated with World War II are organized.	
Holocaust education	<p>Education and Science Ministry of the Lithuanian Republic</p> <p>International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania</p> <p>Independent experts</p>	<p>To prepare an evaluation of the national Holocaust education program for further programmes development.</p> <p>GOAL: to identify the achievements and areas for improvement associated with this program</p> <p>INDICATOR OF CHANGE:</p> <p>A research project investigating how the main goals of this program were achieved is organized;</p> <p>During this research project, school administrators and teachers are interviewed;</p> <p>A discussion of research findings is organized; recommendations for the Holocaust education are prepared.</p>	3
Holocaust education	<p>Education and Science Ministry of the Lithuanian Republic</p> <p>International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania</p> <p>NGOs</p>	<p>To strengthen formal Holocaust education in secondary schools</p> <p>GOAL: to improve the motivation of the school administrators and teachers; to create a positive environment for Holocaust education</p> <p>INDICATOR OF CHANGE:</p> <p>An increase in enthusiasm of teachers and school administrators for the Holocaust education;</p> <p>An increase in participation by teachers and school administrators in seminars on the Holocaust education;</p>	3

		A better quality of lessons dealing with the Holocaust	
Holocaust research	Lithuania's universities Lithuania's Research Council Experts Genocide and Resistance Research Center of Lithuania	To strengthen interdisciplinary research on the Holocaust GOAL: to strengthen collaboration between different disciplines in Holocaust research. Currently the Holocaust research is dominated by historians. INDICATOR OF CHANGE: Prepared interdisciplinary scientific studies about the Holocaust in Lithuania; Organized academic conferences, attracting scholars from various disciplines	
Anti-Semitic discourse	Lithuania's universities Lithuania's Research Council Experts	To collect material about radical groups that communicate anti-semitic discourse GOAL: to pursue academic research on radical groups INDICATOR OF CHANGE: Prepared scholarly studies about radical groups; Academic conferences on this topic.	15
Hate crimes	Lithuania's Jewish Community Other ethnic communities NGOs	To strengthen the prevention and monitoring of hate crimes GOAL: to implement observation of hate crimes INDICATOR OF CHANGE: The creation of a strong functioning mechanism to monitor hate crimes;	16

Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje, 2018 m.

		An increase in effectiveness of tools to fight against hate crimes	
Holocaust education	Lithuania's Research Council Lithuania's universities Experts	To strengthen informal Holocaust education in society GOAL: to conduct research about NGO participation in Holocaust education and education against anti-Semitism INDICATOR OF CHANGE: Prepared scholarly studies about NGO involvement in the Holocaust education; Academic conferences on this topic.	6
Mass media	Lithuania's Research Council Lithuania's universities Experts Genocide and Resistance Research Center of Lithuania	To strengthen informal Holocaust education in society, to fight with expressions of anti-Semitism in society GOAL: to conduct research about anti-Semitic publications and about the ways in which mass media is analyzing the Holocaust INDICATOR OF CHANGE: Prepared scholarly studies about this topic; Academic conferences on this topic.	7 and 11
Cooperation between different institutions	The government of the Lithuanian Republic The Association of Local Governments of the Lithuanian Republic Lithuanian Jewish Community	To strengthen cooperation between different institutions in fighting antisemitism GOAL: To create a plan to fight anti-Semitism on a national level, with the participation of the Lithuanian Jewish Community INDICATOR OF CHANGE:	

		<p>Increased effectiveness of instruments to fight anti-Semitism</p> <p>Guaranteed involvement of the Jewish community and respect for Jewish traditions and their continuation</p>	
--	--	---	--

6.4 Recommendations for action in the fight against romafofobia in Lithuania

Area	Responsible Institutions	Recommendation, goal, indicator of change	Relevant conclusions
Commemoration of the victims of the Roma holocaust	<p>Parliament of the Lithuanian Republic</p> <p>Department of Ethnic Minorities (part of the government of the Lithuanian Republic)</p> <p>International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania</p>	<p>To include a day of commemoration of the victims of the Roma holocaust into the list of memorable days commemorated in the Republic of Lithuania</p> <p>GOAL: to recognize the Roma holocaust on the national level</p> <p>INDICATOR OF CHANGE:</p> <p>The day of commemoration of the victims of the Roma holocaust is included into the law outlining memorable days in the Republic of Lithuania;</p> <p>The day of commemoration of the victims of the Roma holocaust is included into the list of memorable days by the International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania;</p> <p>Official government representatives take part in the commemorative events of the Roma holocaust; commemoration of this day is included into general education programs of schools.</p>	1, 2 and 6
	Education and Science Ministry of	To prepare pedagogical recommendations for teachers about teaching about the Roma holocaust and	4 and 6

	<p>the Lithuanian Republic</p> <p>Educational development center (part of the Education and Science Ministry of the Lithuanian Republic)</p> <p>International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania</p>	<p>Roma culture to the youth; to include these topics into general education programs.</p> <p>GOAL: to improve the inclusion of the topics related to the Holocaust in educational programs, to broaden the public knowledge about these topics.</p> <p>INDICATOR OF CHANGE:</p> <p>Well prepared pedagogical tools about the Roma holocaust that are accessible to teachers and teaching about Roma culture in schools;</p> <p>Workshops for teachers during which these pedagogical tools would be introduced and the teachers would be encouraged to include them into their teaching;</p> <p>These pedagogical tools are used in schools when introducing the culture of Roma ethnic group and teaching children about the history of the Roma holocaust.</p>	
	<p>Lithuania's Research Council</p> <p>Lithuania's Institute of History</p> <p>Genocide and Resistance Research Center of Lithuania</p>	<p>To develop historical research about the Roma holocaust in Lithuania, prepare and publish a comprehensive scholarly study (-ies) about Roma victims who during World War II experienced persecution and mass killings</p> <p>GOAL: to expand historical knowledge about the Roma holocaust in Lithuania, broaden public understanding about the persecution experienced by Roma ethnic group during World War II</p> <p>INDICATOR OF CHANGE:</p> <p>Prepared scholarly studies about the Roma holocaust in Lithuania;</p>	<p>3</p>

		Organized scholarly conferences about the Roma Holocaust in Lithuania and Europe.	
	<p>NGOs</p> <p>Lithuania's libraries, museums, cultural centers</p> <p>Genocide and Resistance Research Center of Lithuania</p>	<p>To strengthen informal education for children and grown-ups about Roma ethnic group in Lithuania and the victims of Roma holocaust.</p> <p>GOAL: to reduce social distance between the members of Roma ethnic group and other residents of Lithuania, strengthen intercultural dialogue, broaden the public understanding about the harm caused by negative attitudes toward certain ethnic groups.</p> <p>INDICATOR OF CHANGE:</p> <p>Events are organized to present Roma culture to the public and to foster tolerance in the public;</p> <p>Public lectures, exhibitions presenting the victims of the Roma holocaust during World War II are organized;</p> <p>Published books, articles, fiction presenting the culture and history of Roma ethnic group.</p>	5 and 7
Mass media	<p>The Association of Ethics of Public Information</p> <p>Inspector of Journalism Ethics of Lithuania</p>	<p>To make a clearly expressed demand that journalists and publishers do not associate a committed crime with the ethnic or social group of someone who is suspected, accused or has committed a crime, and articulate this demand forcefully (Article 48 of the Code of Ethics of Lithuania's Public Information)</p> <p>When violations are determined, apply appropriate sanctions on journalists or publishers. Organize educational campaigns informing journalists and publishers about the demands of the Code of Ethics of Lithuania's Public Information.</p>	8

		<p>GOAL: to reduce the number of common instances when members of Roma ethnic group are mentioned in a criminal context, informing the public about committed crimes or crime prevention measures pursued by police.</p> <p>INDICATOR OF CHANGE:</p> <p>When information about someone who is suspected of a crime, accused of a crime or has committed a crime is provided, there is no mention of his/her ethnic belonging.</p>	
		<p>To encourage journalists to create a public image of Roma which is positive and equal with the other ethnic groups, support informational projects.</p> <p>GOAL: to encourage tolerance, equal participation and visibility of various ethnic groups in Lithuania's public sphere.</p> <p>INDICATOR OF CHANGE:</p> <p>Programs to finance informational projects;</p> <p>Communication of the results of completed informational projects.</p>	
Criminal Justice	<p>The Office of Parliamentary Controllers</p> <p>Police School</p> <p>The Department of Prisons (part of the Justice Ministry of the Republic of Lithuania)</p>	<p>To conduct research exploring a possible misuse of force by police against persons belonging to Roma ethnic group, explore the attitudes of officers in the criminal justice system toward Roma ethnic group, analyze the characteristics of work pursued by police and the Department of Prisons with persons belonging to Roma ethnic group.</p> <p>GOAL: to analyze informal comments made by persons belonging to Roma ethnic group about force used by police,</p>	9

		<p>reduce tensions between persons belonging to Roma ethnic group and criminal justice officers.</p> <p>INDICATOR OF CHANGE:</p> <p>Conducted in-depth analytical research about the relationship between persons belonging to Roma ethnic group and criminal justice officers, including interviews with persons belonging to Roma ethnic group, analysis of attitudes towards Roma ethnic group held by the officers working within the criminal justice system, analysis of practices employed by the officers in the criminal justice system when working with the persons belonging to Roma ethnic group;</p> <p>The officers in the criminal justice system and police get acquainted with the results of this research;</p> <p>The number of complaints about the actions by officers in the criminal justice system by persons belonging to Roma ethnic group is reduced.</p>	
<p>Reduce social exclusion</p>	<p>Local governments</p>	<p>To continue Vilnius Kirtimai Roma community's program of social integration by reducing social exclusion of Roma in the city of Vilnius and improving the image of Roma in Lithuanian society.</p> <p>GOAL: to reduce social distance between Roma ethnic group and Lithuania's residents.</p> <p>INDICATOR OF CHANGE:</p> <p>The percentage of Lithuania's residents who say that they do not want to live in the same neighborhood with the members of Roma ethnic group is reduced;</p>	

Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafofija Lietuvoje, 2018 m.

		<p>Improved integration of the members of Roma ethnic group into Lithuanian society;</p> <p>Creation of working groups to address housing issues for Roma. Representatives from local governments, communities and NGO observers are part of these working groups.</p>	
Other initiatives	Civil society NGOs	<p>To prevent incitement to hatred in the public sphere</p> <p>GOAL: to constantly observe and reduce the instances of incitement to hatred in social media and public sphere</p> <p>INDICATOR OF CHANGE:</p> <p>Social actions fighting with the incitement of hatred;</p> <p>Cooperation and participation in joint projects with international organizations in the EU countries;</p> <p>Identification of criminal actions and starting investigation.</p>	